

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Samyuttanikāye

Khandhavagga-aṭṭhakathā

1. Khandhasamyuttaṃ

1. Nakulapituvaggo

1. Nakulapitusuttavaṇṇanā

1. **Khandhiyavaggassa** (2.0229) paṭhame **bhaggesū** Ti evaṃnāmake janapade. **Susumāragireti** susumāragiranagare. Tasmim̐ kira māpiyamāne susumāro sadda-makāsi, tenassa “susumāragiran” tveva nāmaṃ akaṃsu. **Bhesakaḷāvaneti** bhesakaḷāya nāma yakkhiniyā adhivutthattā evaṃladdhanāme vane. Tadeva migagaṇassa abhayatthāya dinnattā **migadāyoti** vuccati. Bhagavā tasmim̐ janapade taṃ nagaraṃ nissāya tasmim̐ vanasaṇḍe viharati. **Nakulapitāti** nakulassa nāma dāra-kassa pitā.

Jiṇṇoti jarājiṇṇo. **Vuḍḍhoti** vayovuḍḍho. **Mahallakoti** jātimahallako. **Addhagatoti** tiyaddhagato. **Vayo-anuppattoti** tesu tīsu addhesu pacchimavayaṃ anuppatto. **Āturakāyoti** gilānakāyo. Idañhi sarīraṃ suvaṇṇavaṇṇampi niccapaggharaṇaṭṭhena āturaṃyeva nāma (2.0230). Visesena panassa jarāturatā byādhāturatā maraṇātura-tāti tisso āturatā honti. Tāsu kiñcāpi eso mahallakattā jarāturova, abhiṇharogatāya panassa byādhāturatā idha adhippetā. **Abhikkhaṇātānkoti** abhiṇharogo nirantara-rogo. **Aniccadassāvīti** tāya āturatāya icchiticchitakkhaṇe āgantuṃ asakkonto kadā-cideva daṭṭhuṃ labhāmi, na sabbakālanti attho. **Manobhāvanīyānanti** manava-ḍḍhakānaṃ. Yesu hi diṭṭhesu kusalavasena cittaṃ vaḍḍhati, te sārīputtamoggallā-nādayo mahātherā manobhāvanīyā nāma. **Anusāsātūti** punappunaṃ sāsatu. Puri-mañhi vacanaṃ ovādo nāma, aparāparaṃ anusāsani nāma. Otiṇṇe vā vatthusmim̐ vacanaṃ ovādo nāma, anotiṇṇe tantivasena vā paveṇivasena vā vuttaṃ anusā-sani nāma. Apica ovādoti vā anusāsani vā atthato ekameva, byañjanamattameva nānaṃ.

Āturo hāyanti āturo hi ayaṃ, suvaṇṇavaṇṇo piyaṅgusāmopi samāno niccapa-ggharaṇaṭṭhena āturoyeva. **Aṇḍabhūtoti** aṇḍaṃ viya bhūto dubbalo. Yathā kukku-

ṭaṇḍaṃ vā mayūraṇḍaṃ vā geṇḍukaṃ viya gahetvā khipantena vā paharantena vā na sakkā kīlitaṃ, tāvadeva bhijjati, evamayampi kāyo kaṇṭakepi khāṇukepi pakkhalitassa bhijjatīti aṇḍaṃ viya bhūtoti aṇḍabhūto. **Pariyonaddhoti** sukhumena chavimattena pariyonaddho. Aṇḍañhi sāratacena pariyonaddhaṃ, tena ḍaṃsamasādayo niliyitvāpi chaviṃ chinditvā yūsaṃ paggharāpetuṃ na sakkonti. Imasmiṃ pana chaviṃ chinditvā yaṃ icchanti, taṃ karonti. Evaṃ sukhumāya chaviyā pariyonaddho. **Kimaññatra bālyāti** bālabhāvato aññaṃ kimatthi? Bālo-yeva ayanti attho. **Tasmāti** yasmā ayaṃ kāyo evarūpo, tasmā.

Tenupasaṅkamīti rañño cakkavattissa upaṭṭhānaṃ gantvā anantaraṃ pariṇāyaka-
karanassa upaṭṭhānaṃ gacchanto rājapuriso viya, saddhammacakkavattissa
bhagavato upaṭṭhānaṃ gantvā, anantaraṃ dhammasenāpatissa apacitiṃ kātu-
kāmo yenāyasmā sārīputto, tenupasaṅkami. **Vippasannānīti** suṭṭhu pasannāni.
Indriyānīti manacchaṭṭhāni indriyāni. **Parisuddhoti** niddoso. **Pariyodātoti** (2.0231)
tasseva vevacanaṃ. Nirupakkilesatāyeva hi esa pariyoḍātoti vutto, na setabhā-
vena. Etassa ca pariyoḍātataṃ disvāva indriyānaṃ vipprasannataṃ aññāsi. Naya-
ggāhapaññā kiresā therassa.

Kathañhi no siyāti kena kāraṇena na laddhā bhavissati? Laddhāyevāti attho.
Iminā kiṃ dīpeti? Satthuvissāsikabhāvaṃ. Ayaṃ kira satthu diṭṭhakālato paṭṭhāya
pitipemaṃ, upāsikā cassa mātipemaṃ paṭilabhati. Ubhopi “mama putto”ti
satthāraṃ vadanti. Bhavantaragato hi nesaṃ sineho. Sā kira upāsikā pañca jātisatā-
tāni tathāgatassa mātāva, so ca, gahapati, pitāva ahosi. Puna pañca jātisatāni upā-
sikā mahāmātā, upāsako mahāpitā, tathā cūḷamātā cūḷapitāti. Evaṃ satthā diya-
ḍḍha-attabhāvasahassaṃ tesameva hatthe vaḍḍhito. Teneva te yaṃ neva
puttassa, na pitu santike kathetuṃ sakkā, taṃ satthu santike nisinnā kathenti. Iminā-
yeva ca kāraṇena bhagavā “etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakaṇaṃ upāsa-
kānaṃ vissāsikānaṃ yadidaṃ nakulapitā gahapati, yadidaṃ nakulamātā gahapa-
tānī”ti (a. ni. 1.257) te etadagge ṭhapesi. Iti so imaṃ vissāsikabhāvaṃ pakāsento
kathañhi no siyāti āha. **Amatena abhisittoti** nassidha aññaṃ kiñci jhānaṃ vā vipa-
ssanā vā maggo vā phalaṃ vā “amatābhiseko”ti daṭṭhabbo, madhuradhammade-
sanāyeva pana “amatābhiseko”ti veditabbo. **Dūratopīti** tiroraṭṭhāpi tirojanapadāpi.

Assutavā puthujjanoti idaṃ vuttatthameva. **Ariyānaṃ adassāvīti**-ādīsu **ariyā**ti
ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye iriyanato, sadevakena ca lokena araṇi-
yato buddhā ca paccekabuddhā ca buddhasāvaka ca vuccanti. Buddhā eva vā
idha ariyā. Yathāha- “sadevake, bhikkhave, loke ...pe... tathāgato ariyo”ti vucca-
tīti (saṃ. ni. 5.1098). **Sappurisānanti** ettha pana paccekabuddhā tathāgatasāvaka
ca sappurisāti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā.
Sabbeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca, pacceka-
buddhā buddhasāvakāpi. Yathāha-

“Yo (2.0232) ve kataññū katavedi dhīro,
kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti;
dukhitassa sakkacca karoti kiccaṃ,
tathāvidhaṃ sappurisaṃ vadantī”ti. (jā. 2.17.78);

“Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti”ti ettāvata hi buddhasāvako vutto, kataññutā-dīhi paccekabuddhabuddhāti. Idāni yo tesam ariyānam adassanasīlo, na ca dassane sādhekārī, so “ariyānam adassāvī”ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī, ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idha adhippeto. Maṃsa-cakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesam cakkhūnam vaṇṇamattaggahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi cakkhunā ariye passanti, na cete ariyānam dassāvino nāma.

Tatridam vatthu- cittalapabbatavāsino kira khīṇāsavattherassa upaṭṭhāko vuḍḍhapabbajito ekadivasam therena saddhiṃ piṇḍāya caritvā, therassa pattacīvaram gahetvā, piṭṭhito āgacchanto theram pucchi- “ariyā nāma, bhante, kīdisā”ti? Thero āha- “idhekacco mahallako ariyānam pattacīvaram gahetvā vattapaṭivattam katvā sahacarantopi neva ariye jānāti, evam dujjānāvuso, ariyā”ti. Evam vuttepi so neva aññāsi. Tasmā na cakkhunā dassanam dassanam, ñāṇena dassanameva dassanam. Yathāha- “kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena? Yo kho, vakkali, dhammam passati, so maṃ passati. Yo maṃ passati, so dhammam passati”ti (saṃ. ni. 3.87). Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭham aniccādila-kkhaṇam apassanto, ariyādhigatañca dhammam anadhigacchanto ariyakaradhammānam ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā “ariyānam adassāvī”ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti, satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinītoti** ettha pana-

“Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā;
abhāvato tassa ayam, avinītoti vuccati”.

Ayañhi (2.0233) saṃvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṃvaravinayopi** hi sīlasaṃvaro satisaṃvaro ñāṇasaṃvaro khantisaṃvaro vīriyasaṃvaroti pañcavidho. **Pahānavinayopi** tadaṅgappahānam, vikkhambhanappahānam samucchadappahānam paṭipassaddhippahānam nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha “iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto”ti (vibha. 511) ayam **sīlasaṃvaro**. “Rakkhati cakkhundriyam, cakkhundriye saṃvaram āpajjati”ti ayam (dī. ni. 1.213; ma. ni. 1.295; saṃ. ni. 4.239; a. ni. 3.16) **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ, (ajitāti bhagavā)

sati tesam nivāraṇam;

sotānam saṃvaram brūmi,

paññāyete pidhīyare”ti. (su. ni. 1041; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeśa.4)-

Ayam **ñāṇasaṃvaro**. “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti (ma. ni. 1.24; a. ni. 4.114; 6.58) ayam **khantisaṃvaro**. “Uppanam kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.114; 6.58) ayam **vīriyasaṃvaro**. Sabbopi cāyam saṃvaro yathāsakaṃ saṃvaritabbānam vinetabbānañca kāyaduccaritādīnam saṃvaraṇato “saṃvaro” vinayanato “vinayo”ti vuccati. Evam tāva saṃvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṃ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dipālokeneva tamassa, tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anathassa pahānam.

Seyyathidaṃ- nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahe-
tuvisamahetudiṭṭhinaṃ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitarāṇena kathaṃkathibhā-
vassa, kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavatthā-
nena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena
sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena
assādasaññāya, nibbidānupassanāya abhiratisaññāya (2.0234), mucchitukamyatā-
ñāṇena amucchitukāmatāya. Upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhamma-
ṭṭhitiyaṃ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa
pahānaṃ, etaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.

Yaṃ pana upacārappanābhedenā samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭa-
ppahāreneva udakapiṭṭhe sevālassa, tesāṃ tesāṃ nīvaraṇādidhammānaṃ
pahānaṃ, etaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Yaṃ catunnaṃ ariyamaggānaṃ
bhāvitattā taṃtaṃmaggavato attano santāne “diṭṭhigatānaṃ pahānāyā”ti-ādinā
nāyena (dha. sa. 277; vibha. 628) vuttassa samudayapakkhikassa kilesagaṇassa
accantaṃ appavattibhāvena pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ
pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṃ kilesānaṃ, etaṃ **paṭippassaddhippahānaṃ**-
nāma.

Yaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭattā pahīnasabbasaṅkhatānaṃ nibbānaṃ, etaṃ **nissara-
ṇappahānaṃ** nāma. Sabbampi cetaṃ pahānaṃ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṃ, vīna-
yaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati. Taṃtaṃpahānavato vā tassa
tassa vinayassa sambhavatopetaṃ “pahānavinayo”ti vuccati. Evaṃ pahānavīna-
yopi pañcadhā bhijjati veditabbo.

Evamayaṃ saṅkhepato duvidho, bhedato ca dasavidho vinayo bhinnasamva-
rattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato

puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṃ “avinīto”ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṃ adassāvī sappurisdhammassa akovido sappurisdhamme avinītoti** etthāpi. Ninnānākaraṇaṅhi etaṃ atthato. Yathāha-

“Ye va te ariyā, te va te sappurisā. Ye va te sappurisā, te va te ariyā. Yo eva so ariyānaṃ dhammo, so eva so sappurisānaṃ dhammo. Yo eva so sappurisānaṃ dhammo, so eva so ariyānaṃ dhammo. Ye va te ariyavinayā, te va te sappurisa-
vinayā. Ye va te sappurisa-
vinayā (2.0235), te va te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisdhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisa-
vinayeti vā esese eke ekatthe same samabhāge tājāte taññevā”ti.

Rūpaṃ attato samanupassatī Ti idhekacco rūpaṃ attato samanupassati, “yaṃ rūpaṃ, so ahaṃ, yo ahaṃ, taṃ rūpaṃ”ti rūpañca attañca advayaṃ samanupassati. Seyyathāpi nāma telappadīpassa jhāyato yā acci, so vaṇṇo. Yo vaṇṇo, sā accīti acciñca vaṇṇañca advayaṃ samanupassati, evameva idhekacco rūpaṃ attato samanupassati ...pe... advayaṃ samanupassatīti evaṃ rūpaṃ “attā”ti diṭṭhipassanāya passati. **Rūpavantaṃ vā attānanti** arūpaṃ “attā”ti gahetvā chāyāvantaṃ rukkhamaṃ viya taṃ rūpavantaṃ samanupassati. **Attani vā rūpanti** arūpameva “attā”ti gahetvā pupphasmiṃ gandhaṃ viya attani rūpaṃ samanupassati. **Rūpasmim vā attānanti** arūpameva “attā”ti gahetvā karaṇḍake maṇim viya taṃ attānaṃ rūpasmim samanupassati. **Pariyuṭṭhaṭṭhāyīti** pariyuṭṭhānākārena abhibhavanākārena ṭhito, “ahaṃ rūpaṃ, mama rūpaṃ”ti evaṃ taṇhādīṭṭhīhi gilitvā pariniṭṭhapetvā gaṇhanako nāma hotīti attho. **Tassa taṃ rūpanti** tassa taṃ evaṃ gahitaṃ rūpaṃ. Vedanādīsupi eseva nayo.

Tattha “rūpaṃ attato samanupassati”ti suddharūpameva attāti kathitaṃ. “Rūpavantaṃ vā attānaṃ, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānaṃ, vedanaṃ attato ...pe... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imesu sattasu ṭhānesu arūpaṃ attāti kathitaṃ. “Vedanāvantaṃ vā attānaṃ, attani vā vedanaṃ, vedanāya vā attānaṃ”ti evaṃ catūsu khandhesu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako attā kathito. Tattha “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imesu pañcasu ṭhānesu ucchedadīṭṭhi kathitā, avasesesu sassatadīṭṭhīti evamettha pannarasa bhavadīṭṭhiyo pañca vibhavādīṭṭhiyo honti, tā sabbāpi maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, paṭhamamaggavajjhāti veditabbā.

Evaṃ (2.0236) kho, gahapati, āturakāyo ceva hoti āturacitto cāti kāyo nāma buddhānampi āturoyeva. Cittaṃ pana rāgadosamohānugataṃ āturaṃ nāma, taṃ idha dassitaṃ. **No ca āturacittoti** idha nikkilesatāya cittassa anāturabhāvo dassito. Iti imasmim sutte lokiyamahājano āturakāyo ceva āturacitto cāti dassito, khīṇāsavā āturakāyā anāturacittā, satta sekhā neva āturacittā, na anāturacittāti veditabbā. Bhajamānā pana anāturacittataṃyeva bhajantīti. Paṭhamaṃ.

2. Devadahasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **devadahanti** devā vuccanti rājāno, tesam maṅgaladaho, sayamjāto vā

so dahoti, tasmā “devadaho”ti vutto. Tassa avidūre nigamo devadahantveva napuṃsakaliṅgavasena saṅkhaṃ gato. **Pacchābhūmagamikā**ti pacchābhūmaṃ aparadisāyaṃ nivittḥaṃ janapadaṃ gantukāmā. **Nivāsanti** temāsaṃ vassāvāsaṃ. **Apalokitoti** āpucchito. **Apalokethāti** āpucchatha. Kasmā therāṃ āpucchāpeti? Te sabhāre kātukāmatāya. Yo hi ekavihāre vasantopi santikaṃ na gacchati pakka-manto anāpucchā pakkamati, ayaṃ nibbhāro nāma. Yo ekavihāre vasantopi āgantvā passati, pakkamanto āpucchati, ayaṃ sabhāro nāma. Imepi bhikkhū bhagavā “evamime silādīhi vaḍḍhissanti”ti sabhāre kātukāmo āpucchāpeti.

Paṇḍitoti dhātukosallādinā catubbidhena paṇḍiccena samannāgato. **Anuggāha-koti** āmisānuggahena ca dhammānuggahena cāti dvīhipi anuggahehi anuggāhako. Thero kira aññe bhikkhū viya pātova piṇḍāya agantvā sabbabhikkhūsu gatesu sakalaṃ saṅghārāmaṃ anuvicaranto asammaṭṭhaṭṭhānaṃ sammajjati, achadditaṃ kacavaraṃ chaddeti, saṅghārāme dunnikkhittāni mañcapīṭhadārubhaṇḍamattikā-bhaṇḍāni paṭisāmeti. Kiṃ kāraṇā? “Mā aññatitthiyā vihāraṃ pavittḥā disvā pari-bhavaṃ akaṃsū”ti. Tato gilānasālaṃ gantvā gilāne assāsetvā “kenattho”ti pucchitvā yena attho hoti, tadatthaṃ (2.0237) tesāṃ daharasāmaṇere ādāya bhikkhācāravattena vā sabhāgaṭṭhāne vā bhesajjaṃ pariyesitvā tesāṃ datvā, “gilā-nupaṭṭhānaṃ nāma buddhapacceka-buddhehi vaṇṇitaṃ, gacchatha sappurisā appamattā hothā”ti te pesetvā sayāṃ piṇḍāya caritvā upaṭṭhākakule vā bhatta-kiccaṃ katvā vihāraṃ gacchati. Idaṃ tāvassa nibaddhavāsaṭṭhāne āciṇṇaṃ.

Bhagavati pana cārikaṃ caramāne “ahaṃ aggasāvako”ti upāhanaṃ āruyha chattaṃ gahetvā purato purato na gacchati. Ye pana tattha mahallakā vā ābā-dhikā vā atidaharā vā, tesāṃ rujanatṭhānāni telena makkhāpetvā pattacivaraṃ attano daharasāmaṇerehi gāhāpetvā taṃdivasaṃ vā dutiyadivasaṃ vā te gaṇhi-tvāva gacchati. Ekadivasañhi taññeva āyasmantaṃ ativikāle sampattattā senā-sanaṃ alabhitvā, cīvarakuṭiyaṃ nisinnaṃ disvā, sathā punadivase bhikkhu-saṅghaṃ sannipātāpetvā, hatthivānaratittiravatthum kathetvā, “yathāvuḍḍhaṃ senāsanaṃ dātabban”ti sikkhāpadaṃ paññāpesi. Evaṃ tāvesa āmisānuggahena anuggaṇhāti. Ovadanto panesa satavārampi sahasavārampi tāva ovadati, yāva so puggalo sotāpattiphale patittḥāti, atha naṃ vissajjetvā aññaṃ ovadati. Iminā nayena ovadato cassa ovāde ṭhatvā arahattaṃ pattā gaṇanapathaṃ atikkantā. Evaṃ dhammānuggahena anuggaṇhāti.

Paccassosunti te bhikkhū “amhākaṃ neva upajjhāyo, na ācariyo na sandittḥasa-mbhatto. Kiṃ tassa santike karissāmā”ti? Tuṇhībhāvaṃ anāpajjitvā “evaṃ, bhante”ti satthu vacanaṃ sampaṭicchimsu. **Eḷagalāgumbeti** gacchamaṇḍapake. So kira eḷagalāgumbo dhuvasalilaṭṭhāne jāto. Athettha catūhi pādehi maṇḍapaṃ katvā tassa upari taṃ gumbaṃ āropesaṃ, so taṃ maṇḍapaṃ chādesi. Athassa heṭṭhā itṭhakāhi paricinitvā vālikaṃ okiritvā āsanaṃ paññāpayimsu. Sitalaṃ divā-ṭṭhānaṃ udakavāto vāyati. Thero tasmim nisīdi. Taṃ sandhāya vuttaṃ “eḷagalāgu-mbe”ti.

Nānāverajjagatanti ekassa rañño rajjato nānāvidhaṃ rajjagataṃ. **Virajjanti** aññaṃ rajjaṃ. Yathā hi sadesato añño videso, evaṃ nivuttharajjato aññaṃ (2.0238)

rajjam virajjam nāma, tam verajjanti vuttam. **Khattiyapaṇḍitā**ti bimbisāra kosalarājādayo paṇḍitarājāno. **Brāhmaṇapaṇḍitā**ti caṅkītārukkhādayo paṇḍitabrāhmaṇā. **Gahapatiṇḍitā**ti cittasudattādayo paṇḍitagahapatayo. **Samaṇapaṇḍitā**ti sabhiya-pilotikādayo paṇḍitaparibbājakā. **Vīmaṃsakā**ti atthagavesino. **Kimvādī**ti kiṃ attano dassanam vadati, kiṃ laddhikoti attho. **Kimakkhāyī**ti kiṃ sāvakanam ovādā-nusāsanim ācikkhati? **Dhammassa cānudhammanti** bhagavatā vuttabyākaraṇassa anubyākaraṇam. **Sahadhammikoti** sakāraṇo. **Vādānuvādoti** bhagavatā vuttavādassa anuvādo. “Vādānupāto”tipi pāṭho, satthu vādassa anupāto anupatanam, anugamananti attho. Imināpi vadam anugato vādoyeva dīpito hoti.

Avigatarāgassāti-ādīsu taṇhāvaseneva attho veditabbo. Taṇhā hi rajjanato **rāgo**, chandīyanato **chando**, piyāyanatṭhena **pemaṃ**, pivitukāmatṭhena **pipāsā**, anudahanatṭhena **pariḷāhoti** vuccati. **Akusale cāvuso**, **dhammeti**-ādi kasmā āraddham? Pañcasu khandhesu avītarāgassa ādīnavam, vītarāgassa ca ānisaṃsam dassetuṃ. Tatra **avighātoti** niddukkho. **Anupāyāsoti** nirupatāpo. **Apariḷāhoti** niddāho. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. Dutiyam.

3. Hālidikānisuttavaṇṇanā

3. Tatiye **avantīsū**ti avantidakkhiṇāpathasaṅkhāte avantiraṭṭhe. **Kuraraghareti** evaṃnāmake nagare. **Papā**te ekato papāte. Tassa kira pabbatassa ekaṃ passam chinditvā pātitaṃ viya ahosi. “Pavatte”tipi pāṭho, nānātitthiyānam laddhipavattaṭṭhāneti attho. Iti thero tasmim raṭṭhe tam nagaram nissāya tasmim pabbate viharati. **Hālidikānī**ti evaṃnāmako. **Aṭṭhakavaggiye māgaṇḍiyapaṇheti** aṭṭhakavaggikamhi māgaṇḍiyapaṇho nāma atthi, tasmim paṇhe. **Rūpadhātū**ti rūpakkhando adhippeto. **Rūpadhāturāgavinibaddhanti** rūpadhātumhi rāgena vini-baddham. **Viññāṇanti** kammaviññāṇam. **Okasārī**ti gehasārī ālayasārī.

Kasmā (2.0239) panettha “viññāṇadhātu kho, gahapati”ti na vuttanti? Sammohavighātattam. “Oko”ti hi atthato paccayo vuccati, purejātaṅca kammaviññāṇam pacchājātassa kammaviññāṇassapi vipākaviññāṇassapi vipākaviññāṇaṅca vipākaviññāṇassapi kammaviññāṇassapi paccayo hoti, tasmā “kataram nu kho idha viññāṇan”ti? Sammoho bhavēyya, tassa vighātattam tam agahetvā asambhinna va desanā katā. Apica ārammaṇavasena catasso abhisāṅkhāraviññāṇaṭṭhitiyo vuttāti tā dassetumpi idha viññāṇam na gahitam.

Upayupādānāti taṇhūpayadiṭṭhūpayavasena dve upayā, kāmupādānādīni cattāri upādānāni ca. **Cetaso adhiṭṭhānābhīnivesānusayā**ti akusalacittassa adhiṭṭhānabhūtā ceva abhinivesabhūtā ca anusayabhūtā ca. **Tathāgatassā**ti sammāsa-mbuddhassa. Sabbesampi hi khīṇāsavaṇam ete pahīnāva, satthu pana khīṇāsava-bhāvo loke atipākaṭoti uparimakoṭiyā evam vuttam. **Viññāṇadhātuyā**ti idha viññāṇam kasmā gahitam? Kilesappahānadassanattam. Kilesā hi na kevalam catūsuyeva khandhesu pahīnā pahiyanti, pañcasupi pahiyantiyevāti kilesappahānadassanattam gahitam. **Evaṃ kho, gahapati, anokasārī hotī**ti evam kammaviññāṇena okaṃ asarantena anokasārī nāma hoti.

Rūpanimittaniketavisāraviniṅbandhāti rūpameva kilesānaṃ paccayaṭṭhena nimittaṃ, ārammaṇakiriyasaṅkhātanivāsanaṭṭhānaṭṭhena nīketanti rūpanimittanīketam. Visāro ca viniṅbandho ca visāraviniṅbandhā. Ubhayenapi hi kilesānaṃ patthaṭabhāvo ca viniṅbandhanabhāvo ca vutto, rūpanimittanīkete visāraviniṅbandhāti rūpanimittanīketavisāraviniṅbandhā, tasmā rūpanimittanīketamhi uppānena kilesavisārena ceva kilesabandhanena cāti attho. **Nīketasārīti vuccatīti** ārammaṇakaraṇavasena nivāsanaṭṭhānaṃ sārīti vuccati. **Pahīnāti** te rūpanimittanīketakilesavisāraviniṅbandhā pahīnā.

Kasmā panettha pañcakkhandhā “okā”ti vuttā, cha ārammaṇāni “nīketan”ti? Chandarāgassa balavadubbalatāya. Samānēpi hi etesaṃ ālayaṭṭhena visayaḥbhāve **okoti** niccānivāsanaṭṭhānāgeḥameva vuccati, **nīketanti** (2.0240) “ajja asukaṭṭhāne kīṭissāmā”ti katasāṅketāṭṭhānaṃ nivāsaṭṭhānaṃ uyyānādi. Tattha yathā puttadāradhanadhaññapuṅṅageḥe chandarāgo balavā hoti, evaṃ ajjhattīkesu khandhesu. Yathā pana uyyānaṭṭhānādīsu tato dubbalatāro hoti, evaṃ bāhīresu chasu ārammaṇesūti chandarāgassa balavadubbalatāya evaṃ desanā katāti veditabbo.

Sukhītesu sukhitoti upaṭṭhākesu dhanadhaññalābhādivasena sukhītesu “idānāhaṃ manāpaṃ bhojanaṃ labhissāmī”ti geḥasitasukhena sukhitō hoti, tehi pattaḥsāmpattīṃ anubhāvāmano viya carati. **Dukkhītesu dukkhītoti** tesāṃ kenacīdeva kāraṇena dukkhe uppāne sayāṃ dviguṇena dukkhena dukkhīto hoti. **Kīccakaraṇīyesūti** kīccasaṅkhātesu karaṇīyesu. **Tesu yogāṃ āpajjati**ti upayogaṃ sayāṃ tesāṃ kīccānaṃ kattabbatāṃ āpajjati. **Kāmesūti** vatthukāmesu. **Evaṃ kho, gahapati, kāmehi aritto hotīti** evaṃ kīlesakāmehi aritto hoti anto kāmānaṃ bhāvena atuccho.

Sukkapakkho tesam abhāvena **ritto** tucchoti veditabbo.

Purakkharānoti vaṭṭam purato kurumāno. **Evaṃrūpo siyanti-**ādīsu dīgharassakā-
ḷodātādīsu rūpesu “evaṃrūpo nāma bhaveyyan”ti pattheti. Sukhādīsu vedanāsu
evaṃvedano nāma; nīlasaññādīsu saññāsu evaṃ sañño nāma; puññābhisaṅkhā-
rādīsu saṅkhāresu evaṃsaṅkhāro nāma; cakkhuvīññāṇādīsu viññāṇesu “evaṃ
viññāṇo nāma bhaveyyan”ti pattheti.

Apurakkharānoti vaṭṭam purato akurumāno. **Sahitam me, asahitam teti** tuyham
vacanam asahitam asiliṭṭham, mayham sahitam siliṭṭham madhurapānasadisam.
Adhiciṇṇam te viparāvattanti yam tuyham dīghena kālena paricitam suppaguṇam,
tam mama vādam āgamma sabbam khaṇena viparāvattam nivattam. **Āropito te**
vādoti tuyham doso mayā āropito. **Cara vādappamokkhāyāti** tam tam ācariyam
upasaṅkamtivā uttari pariyesanto imassa vādassa mokkhāya cara āhiṇḍāhi. **Nibbe-**
thehi vā sace pahosīti atha sayameva pahosi, idheva nibbeṭṭhehīti. Tatiyam.

4. Dutiyahālidikānisuttavaṇṇanā

4. Catutthe (2.0241) **sakkapañheti** cūḷasakkapañhe, mahāsakkapañhepetam
vuttameva. **Taṇhāsaṅkhayavimuttāti** taṇhāsaṅkhaye nibbāne tadārammaṇāya
phalavimuttiyā vimuttā. **Accantaniṭṭhāti** antam atikkantaniṭṭhā satataniṭṭhā. Sesapa-
desupi eseva nayo. Catuttham.

5. Samādhisuttavaṇṇanā

5. Pañcame **samādhinti** idam bhagavā te bhikkhū cittekaggatāya parihāyante
disvā, “citekaggatam labhantānam imesam kammaṭṭhānam phātim gamissati”ti
ñatvā āha. **Abhinandatīti** pattheti. **Abhivadatīti** tāya abhinandanāya “aho piyam
iṭṭham katham manāpan”ti vadati. Vācam abhinandantopi ca tam ārammaṇam
nissāya evam lobham uppādentō abhivadatiyeva nāma. **Ajjhosāya tiṭṭhatīti** gilitvā
pariniṭṭhapetvā gaṇhāti. **Yā rūpe nandīti** yā sā rūpe balavapatthanāsaṅkhātā
nandī. **Tadupādānanti** tam gahaṇaṭṭhena upādānam. **Nābhinandatīti** na pattheti.
Nābhivadatīti patthanāvasena na “iṭṭham katham”ti vadati. Vipassanācittena
cetasā “aniccam dukkham”ti vacībhedaṃ karontopi nābhivadatiyeva. Pañcamam.

6. Paṭisallāṇasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **paṭisallāṇeti** idam bhagavā te bhikkhū kāyavivekena parihāyante
disvā “kāyavivekam labhantānam imesam kammaṭṭhānam phātim gamissati”ti
ñatvā āha. Chaṭṭham.

7. Upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

7. Sattame **upādāparitassananti** gahaṇena uppannam paritassanam. **Anupādā-a-**

paritassananti aggahaṇena aparitassanaṃ. **Rūpavipariṇāmānuparivattiviññāṇaṃ hotīti** “mama rūpaṃ vipariṇātan”ti vā “ahu vata metaṃ, dāni vata me natthī”ti vā ādinā nayena kammaviññāṇaṃ rūpassa bhedaṇuparivatti hoti. **Vipariṇāmānuparivattijāti** vipariṇāmassa anuparivattito vipariṇāmārammaṇacittato (2.0242) jātā. **Paritassanā dhammasamuppādāti** taṇhāparitassanā ca akusaladhammasamuppādā ca. **Cittanti** kusalacittaṃ. **Pariyādāya tiṭṭhantīti** pariyādiyitvā tiṭṭhanti. **Uttāsavāti** sa-uttāso. **Vighātavāti** savighāto sadukkho. **Apekkhavāti** sālayo. **Upādāya ca paritassatīti** gaṇhitvā paritassako nāma hoti. **Na rūpavipariṇāmānuparivattīti** khīṇāsavassa kammaviññāṇameva natthi, tasmā rūpabhedaṇuparivatti na hotīti vattum vaṭṭati. Sattamaṃ.

8. Dutīya-upādāparitassanāsuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame taṇhāmānadiṭṭhivasena desanā katā. Iti paṭipāṭiyā catūsu suttesu vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ. Aṭṭhamaṃ.

9. Kālattaya-aniccasuttavaṇṇanā

9. Navame **ko pana vādo paccuppanassāti** paccuppannamhi kathāva kā, aniccameva taṃ. Te kira bhikkhū atītānāgataṃ aniccanti sallakkhetvā paccuppanne kilamiṃsu, atha nesaṃ ito atītānāgatepi “paccuppannaṃ aniccan”ti vuccamāne bujjhissantīti ajjhāsayaṃ viditvā sathā puggalajjhāsayena imaṃ desanaṃ desesi. Navamaṃ.

10-11. Kālattayadukkhasuttādivaṇṇanā

10-11. Dasamekādasamāni **dukkhaṃ anattāti** padehi visesetvā tathārūpeneva puggalajjhāsayena kathitānīti. Dasamekādasamāni.

Nakulapituvaggo paṭhamo.

2. Aniccavaggo

1-10. Aniccasuttādivaṇṇanā

12-21. Aniccavagge pariyosānasuttaṃ pucchāvasikaṃ, sesāni tathā tathā bujghanakānañca vasena desitānīti. Paṭhamādīni.

Aniccavaggo dutiyo.

3. Bhāravaggo

1. Bhārasuttavaṇṇanā

22. Bhāravaggassa (2.0243) paṭhame **pañcupādānakkhandhātissa vacanīyanti** pañcupādānakkhandhā iti assa vacanīyaṃ, evaṃ vattabbaṃ bhaveyyāti attho. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhāroti** ye ime pañcupādānakkhandhā, ayaṃ bhāroti vuccati. Kenaṭṭhena? Parihārabhāriyaṭṭhena. Etesañhi ṭhāpanagamananisīdāpanipajjāpananhāpanamaṇḍanakhādāpanabhujjāpanādiparihāro bhāriyoti parihārabhāriyaṭṭhena bhāroti vuccati. **Evaṃnāmoti** tisso dattoti-ādināmo. **Evaṃgottoti** kaṇhāyano vacchāyanoti-ādigotto. Iti vohāramattasiddhaṃ puggalaṃ “bhārahāro”-ti katvā dasseti. Puggalo hi paṭisandhikkhaṇeyeva khandhabhāraṃ ukkhipitvā dasapi vassāni vīsātipi vassasatampīti yāvajīvaṃ imaṃ khandhabhāraṃ nhāpento bhojento mudusamphassamañcapīṭhesu nisīdāpento nipajjāpento pariharitvā cutikkhaṇe chaḍḍetvā puna paṭisandhikkhaṇe aparaṃ khandhabhāraṃ ādiyati, tasmā bhārahāroti jāto.

Ponobhavikāti punabbhavanibbattikā. **Nandīrāgasahagatā**ti nandīrāgena saha ekattameva gatā. Tabbhāvasahagatañhi idha adhippettaṃ. **Tatra tatrābhinandinī**ti upapattiṭṭhāne vā rūpādīsū vā ārammaṇesu tattha tattha abhinandanasilāva. **Kāma-
taṇhādīsū** pañcakāmaguṇiko rāgo kāmataṇhā nāma, rūpārūpabhavarāgo jhānani-
kanti sassatadiṭṭhisahagato rāgoti ayaṃ bhavataṇhā nāma, ucchedadiṭṭhisaha-
gato rāgo vibhavataṇhā nāma. **Bhārādānanti** bhāragahaṇaṃ. Taṇhāya hi esa
bhāraṃ ādiyati. **Asesavirāganirodhoti**-ādi sabbaṃ nibbānasseva vevacanaṃ.
Tañhi āgamma taṇhā asesato virajjati nirujjhati cajiyaṭi paṭinissajjiyaṭi vimuccati,
natthi cettha kāmālayo vā diṭṭhālayo vāti nibbānaṃ etāni nāmāni labhati. **Samūlaṃ
taṇhanti** taṇhāya avijjā mūlaṃ nāma. **Abbuyhā**ti arahattamaggena taṃ samūlakaṃ
uddharitvā. **Nicchāto parinibbutoti** nittaṇho parinibbuto nāmāti vattuṃ vaṭṭatīti.
Paṭhamaṃ.

2. Pariññasuttavaṇṇanā

23. Dutiye (2.0244) **pariññeyyenti** pariñānitabbe, samatikkamitabbeti attho. **Pari-
ññanti** accantapariññaṃ, samatikkamanti attho. **Rāgakkhayoti**-ādi nibbānassa
nāmaṃ. Tañhi accantapariññā nāma. Dutiyaṃ.

3. Abhijānasuttavaṇṇanā

24. Tatiye **abhijānanti** abhijānanto. Iminā ñātapariññā kathitā, dutiyapadena tīra-
ṇapariññā, tatiyacatutthehi pahānapariññāti imasmimṃ sutte tisso pariññā kathitāti.
Tatiyaṃ.

4-9. Chandarāgasuttādivaṇṇanā

25-30. Catutthādīni dhātusaṃyutte vuttanayeneva veditabbāni. Paṭipāṭiyā panettha pañcamachaṭṭhasattamesu cattāri saccāni kathitāni, aṭṭhamanavamesu vaṭṭavivaṭṭaṃ. Catutthādīni.

10. Aghamūlasuttavaṇṇanā

31. Dasame **aghanti** dukkhaṃ. Evamettha dukkhalakkhaṇameva kathitaṃ. Dasamaṃ.

11. Pabhaṅgusuttavaṇṇanā

32. Ekādasame **pabhaṅgunti** pabhijjanasabhāvaṃ. Evamidha aniccalakkhaṇameva kathitanti. Ekādasamaṃ.

Bhāravaggo tatiyo.

4. Natumhākavaggo

1. Natumhākasuttavaṇṇanā

33. Natumhākavaggassa paṭhame **pajahathāti** chandarāgappahānena pajahatha. Tiṇādīsu **tiṇaṃ** nāma antopheggu bahisāraṃ tālanāḷikerādi. **Kaṭṭhaṃ** (2.0245) nāma antosāraṃ bahipheggu khadirasālasākapanasādi. **Sākhā** nāma rukkhassa bāhā viya nikkhantā. **Palāsaṃ** nāma tālanāḷikerapaṇṇādi. Paṭhamaṃ.

2. Dutianatumhākasuttavaṇṇanā

34. Dutiyaṃ vinā upamāya bujjanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Dutiyaṃ.

3. Aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

35. Tatiye **rūpañce, bhante, anusetīti** yadi rūpaṃ anuseti. **Tena saṅkhaṃ gacchatīti** kāmarāgādīsu yena anusayena taṃ rūpaṃ anuseti, teneva anusayena “ratto duṭṭho mūḷho”ti paṇṇattiṃ gacchati. **Na tena saṅkhaṃ gacchatīti** tena abhūtena anusayena “ratto duṭṭho mūḷho”ti saṅkhaṃ na gacchatīti. Tatiyaṃ.

4. Dutiya-aññatarabhikkhusuttavaṇṇanā

36. Catutthe **taṃ anumīyatī**ti taṃ anusayitaṃ rūpaṃ marantena anusayena anumarati. Na hi ārammaṇe bhijjamāne tadārammaṇā dhammā tiṭṭhanti. **Yaṃ anumīyatī**ti yaṃ rūpaṃ yena anusayena anumarati. **Tena saṅkhaṃ gacchatī**ti tena anusayena “ratto duṭṭho mūḷho”ti saṅkhaṃ gacchati. Atha vā **yanti** karaṇavacana-metaṃ, yena anusayena anumīyati, tena “ratto duṭṭho mūḷho”ti saṅkhaṃ gacchatīti attho. Catutthaṃ.

5-6. Ānandasuttādivaṇṇanā

37-38. Pañcame **ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatīti** dharamānassa jīvamānassa jarā paññāyati. **Ṭhitīti** hi jīvitindriyasaṅkhātāya anupālanāya nāmaṃ. **Aññathattanti** jarāya. Tenāhu porāṇā-

“Uppādo jāti akkhāto, bhaṅgo vutto vayo ca;
aññathattaṃ jarā vuttā, ṭhitī ca anupālanā”ti.

Evaṃ ekekassa khandhassa uppādajarābhaṅgasaṅkhātāni tīṇi lakkhaṇāni honti yāni sandhāya vuttaṃ “tīṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni”ti (a. ni. 3.47).

Tattha (2.0246) saṅkhataṃ nāma paccayanibbatto yo koci saṅkhāro. Saṅkhāro ca na lakkhaṇaṃ, lakkhaṇaṃ na saṅkhāro, na ca saṅkhārena vinā lakkhaṇaṃ paññāpetuṃ sakkā, nāpi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhāro, lakkhaṇena pana saṅkhāro pākaṭo hoti. Yathā hi na ca gāvīyeva lakkhaṇaṃ, lakkhaṇameva na gāvī, nāpi gāvīṃ muñcitvā lakkhaṇaṃ paññāpetuṃ sakkā, nāpi lakkhaṇaṃ muñcitvā gāvīṃ, lakkhaṇena pana gāvī pākaṭā hoti, evaṃsappadamidaṃ veditabbaṃ.

Tattha saṅkhārānaṃ uppādakkhaṇe saṅkhāropi uppādalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati. “Uppādopi”ti vutte saṅkhāropi jarālakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati. Bhaṅgakkhaṇe saṅkhāropi taṃlakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati. Apare pana vadanti “arūpadhammānaṃ jarākhaṇo nāma na sakkā paññāpetuṃ, sammāsambuddho ca ‘vedanāya uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitāya aññathattaṃ paññāyatī’ti vadanto arūpadhammānampi tīṇi lakkhaṇāni paññāpeti, tāni atthikkhaṇaṃ upādāya labbhanti”ti vatvā-

“Atthitā sabbadhammānaṃ, ṭhiti nāma pavuccati;
tasseva bhedo maraṇaṃ, sabbadā sabbapāṇinan”ti.-

Imāya ācariyagāthāya tamatthaṃ sādheṇti. Atha vā santativasena ṭhānaṃ ṭhitīti veditabbanti ca vadanti. Yasmā pana sutte ayaṃ viśeso natthi, tasmā ācariyamatiyā suttaṃ apaṭibāhetvā suttameva pamāṇaṃ kattabbaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānameva. Pañcamachaṭṭhāni.

7-10. Anudhammasuttādivaṇṇanā

39-42. Sattame **dhammānudhammappaṭipannassāti** navannaṃ lokuttaradhammānaṃ anulomadhammaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ paṭipannassa. **Ayamanudhammoti** ayaṃ anulomadhammo hoti. **Nibbidābahuloti** ukkaṇṭhanabahulo hutvā. **Parijānātīti** tīhi pariññāhi parijānātī. **Parimuccatīti** maggakkhaṇe uppānāya pahānapariññāya parimuccati. Evaṃ imasmiṃ sutte maggova kathito hoti, tathā ito paresu tīsu. Idha pana anupassanā aniyamitā, tesu (2.0247) niyamitā. Tasmā idhāpi sātatha niyamitavaseneva niyametabbā. Na hi sakkā tīsu aññataraṃ anupassanaṃ vinā nibbindituṃ parijānituṃ vāti. Sattamādīni.

Natumhākavaggo catuttho.

5. Attadīpavaggo

1. Attadīpasuttavaṇṇanā

43. Attadīpavaggassa paṭhame **attadīpā**ti attānaṃ dīpaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gatiṃ parāyaṇaṃ paṭiṭṭhaṃ katvā viharathāti attho. **Attasaraṇā**ti idaṃ tasseva vevacanaṃ. **Anaññasaraṇā**ti idaṃ aññassa saraṇapaṭikkhepavacanaṃ. Na hi añño aññassa saraṇaṃ hoti aññassa vāyāmena aññassa asijjhanato, vuttampi cetam-

“Attā hi attano nātho,

ko hi nātho paro siyā”ti. (dha. pa. 160);

Tenāha “anaññasaraṇā”ti. Ko panettha attā nāma? Lokiyalokuttaro dhammo. Tenevāha- “dhammadīpā dhammasaraṇā anaññasaraṇā”ti. **Yonī**ti kāraṇaṃ- “yoni hesā, bhūmija, phalassa adhigamāyā”ti-ādīsu (ma. ni. 3.227) viya. **Kiṃpahoti-kā**ti kiṃpabhutikā, kuto pabhavantīti attho? **Rūpassa tvevā**ti idaṃ tesamyeva sokādīnaṃ pahānadassanatthaṃ āradhamaṃ. **Na paritassatī**ti na gaṇhāti na gahati. **Tadaṅganibbutoti** tena vipassanaṅgena kilesānaṃ nibbutattā tadaṅganibbuto. Imasmiṃ sutte vipassanāva kathitā. Paṭhamaṃ.

2. Paṭipadāsuttavaṇṇanā

44. Dutiye **dukkhasamudayaḡāminī samanupassanā**ti yasmā sakkāyo dukkhaṃ, tassa ca samudayaḡāminī paṭipadā nāma “rūpaṃ attato samanupassatī”ti evaṃ (2.0 diṭṭhisamanupassanā vuttā, tasmā dukkhasamudayaḡāminī samanupassanāti aya-mettha attho hoti. **Dukkhanirodhagāminī samanupassanā**ti ettha saha vipassanāya catumaggañāṇaṃ “samanupassanā”ti vuttaṃ. Iti imasmiṃ sutte vaṭṭavi-vaṭṭaṃ kathitaṃ. Dutiyaṃ.

3. Aniccasuttavaṇṇanā

45. Tatiye **sammappaññāya daṭṭhabbanti** saha vipassanāya maggapaññāya daṭṭhabbaṃ. **Virajjati vimuccatī**ti maggakkhaṇe virajjati, phalakkhaṇe vimuccati. **Anupādāya āsavehī**ti anuppādanirodhena niruddhehi āsavehi agahetvā iti vimuccati. **Rūpadhātuyā**ti-ādi paccavekkhaṇadassanatthaṃ vuttaṃ. Saha phalena paccavekkhaṇadassanatthantipi vadantiyeva. **Ṭhitanti** upari kattabbakiccābhāvena ṭhitaṃ. **Ṭhitattā santussitanti** pattabbaṃ pattabhāvena santuṭṭhaṃ. **Paccattaṃ-veva parinibbāyatī**ti sayameva parinibbāyati. Tatiyaṃ.

4. Dutiya-aniccasuttavaṇṇanā

46. Catutthe **pubbantānudiṭṭhiyoti** pubbantam anugatā aṭṭhārasa diṭṭhiyo na honti. **Aparantānudiṭṭhiyoti** aparantam anugatā catucattālīsa diṭṭhiyo na honti. **Thāmaso parāmāsoti** diṭṭhithāmaso ceva diṭṭhiparāmāso ca na hoti. Ettāvata paṭhamamaggo dassito. Idāni saha vipassanāya tayo magge ca phalāni ca dassetuṃ **rūpasminti-ādi āradham**. Atha vā diṭṭhiyo nāma vipassanāya eva pahīnā, idaṃ pana upari saha vipassanāya cattāro magge dassetuṃ āradham. Catuttham.

5. Samanupassanāsuttavaṇṇanā

47. Pañcame **pañcupādānakkhandhe samanupassanti etesaṃ vā aññataranti** paripuṇṇagāhavasena pañcakkhandhe samanupassanti, aparipuṇṇagāhavasena etesaṃ aññataram. **Iti ayañceva samanupassanāti** iti ayañca diṭṭhisamanupassanā. **Asmīti cassa avigataṃ hotīti** yassa ayam samanupassanā atthi, tasmim asmīti taṇhāmānadiṭṭhisāṅkhātāṃ papañcattayaṃ avigatameva hoti. **Pañcannaṃ (2.0249) indriyānaṃ avakkanti hotīti** tasmim kilesajāte sati kammakilesapaccayānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ nibbatti hoti.

Atthi, bhikkhave, manoti idaṃ kammamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Dhammāti ārammaṇaṃ. Avijjādhātūti** javanakkhaṇe avijjā. **Avijjāsamphassajenāti** avijjāsampayuttaphassato jātena. Apica **manoti** bhavaṅgakkhaṇe vipākamanodhātu, āvajjana-kkhaṇe kiriyamanodhātu. **Dhammādayo vuttappakārāva. Asmītipissa hotīti** taṇhāmānadiṭṭhivasena asmīti evampissa hoti. Ito paresu **ayamahasmīti** rūpādīsu kiñciveva dhammaṃ gahetvā “ayam ahamasmī”ti attadiṭṭhivasena vuttaṃ. **Bhavi-ssanti** sassatadiṭṭhivasena. **Na bhavissanti** ucchedadiṭṭhivasena. **Rūpī bhavissanti-ādīni sabbāni** sassatameva bhajanti. **Athetthāti** atha tenevākārena ṭhitesu etesu indriyesu. **Avijjā pahiyatīti** catūsu saccesu aññāṇabhūtā avijjā pahiyati. **Vijjā uppajjatīti** arahattamaggavijjā uppajjati. Evamettha asmīti taṇhāmānadiṭṭhiyo. Kamma pañcannañca indriyānaṃ antare eko sandhi, vipākamaṇaṃ pañcindriyapakkhikaṃ katvā pañcannañca indriyānaṃ kamma ca antare eko sandhīti. Iti tayo papañcā atīto addhā, indriyādīni paccuppanno addhā, tattha kammamaṇaṃ ādiṃ katvā anāgatassa paccayo dassitoti. Pañcamaṃ.

6. Khandhasuttavaṇṇanā

48. Chaṭṭhe rūpakkhandho kāmāvacaro, cattāro khandhā catubhūmakā. **Sāsavanti** āsavānaṃ ārammaṇabhāvena paccayabhūtaṃ. **Upādāniyanti** tattheva ca upādānānaṃ paccayabhūtaṃ. Vacanattho panettha- ārammaṇaṃ katvā pavattehi saha āsavehīti **sāsavaṃ**. Upādātābanti **upādāniyaṃ**. Idhāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, avasesā tebhūmakā vipassanācāravasena vuttā. Evamettha rūpaṃ rāsaṭṭhena khandhesu pavitṭhaṃ, sāsavarāsaṭṭhena upādānakkhandhesu. Veda-

nādayo sāsavāpi atthi, anāsavāpi atthi. Te rāsatt̄hena sabbepi khandhesu pavitt̄hā, tebhūmakā panettha sāsavat̄hena upādānakkhandhesu pavitt̄hāti. Chaṭṭham.

7-8. Soṇasuttādivaṇṇanā

49-50. Sattame (2.0250) **seyyohamasmīti** visit̄tho uttamo ahamasmi. **Kimaññatra yathābhūtassa adassanāti** yathābhūtassa adassanato aññaṃ kiṃ bhaveyya? Adassanaṃ aññaṇameva bhaveyyāti attho. Idānissa te parivaṭṭamaṃ vajirabhedadesanaṃ ārabhanto **taṃ kiṃ maññasi soṇoti-**ādīmāha. Aṭṭhamaṃ uttānameva. Sattama-aṭṭhamāni.

9-10. Nandikkhayasuttādivaṇṇanā

51-52. Navamadasamesu **nandikkhayā rāgakkhayo, rāgakkhayā nandikkhayoti** idaṃ nandīti vā rāgoti vā imesaṃ atthato ninnānākaraṇatāya vuttaṃ. Nibbidānupassanāya vā nibbindanto nandiṃ pajahati, virāgānupassanāya virajjanto rāgaṃ pajahati. Ettāvatā vipassanaṃ niṭṭhapetvā “rāgakkhayā nandikkhayo”ti idha maggaṃ dassetvā “nandirāgakkhayā cittaṃ vimuttan”ti phalaṃ dassitanti. Navamadasamāni.

Attadīpavaggo pañcama.

Mūlapaṇṇāsako samatto.

6. Upayavaggo

1. Upayasuttavaṇṇanā

53. Upayavaggassa paṭhame **upayoti** taṇhāmānadiṭṭhivasena pañcakkhandhe upagato. **Viññāṇanti** kammaviññāṇaṃ. **Āpajjeyyā** Ti kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya vuddhi-ādīni āpajjeyya. **Viññāṇupayanti** padassa aggahaṇe kāraṇaṃ vuttameva. **Vocchijjatārammaṇanti** paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāya abhāvena ārammaṇaṃ vocchijjati. **Patit̄thā viññāṇassāti** kammaviññāṇassa patit̄thā na hoti. **Tadappatit̄thitanti** taṃ appatit̄thitaṃ. **Anabhisāṅkhacca vimuttanti** paṭisandhiṃ anabhisāṅkharitvā vimuttaṃ. Paṭhamaṃ.

2. Bījasuttavaṇṇanā

54. Dutiye **bījajātānīti** bījāni. **Mūlabījanti** vacaṃ vacattaṃ haliddaṃ siṅgiveranti evamādi. **Khandhabījanti** assattho nigrodhoti evamādi. **Phalubījanti** (2.0251) ucchu veḷu naḷoti evamādi. **Aggabījanti** ajjukaṃ phaṇijjakanti evamādi. **Bījabījanti** sālivihi-ādi pubbaṇṇaṅceva muggamāsādi aparaṇṇaṅca. **Akhaṇḍānīti** abhinnāni. Bhinnakālato paṭṭhāya bījaṃ bijatthāya na upakappati. **Apūtikānīti** udakate manena apūtikāni. Pūtibijañhi bijatthāya na upakappati. **Avātātapahatānīti** vātena ca āta-pena ca na hatāni, nirojataṃ na pāpitāni. Nirojañhi kasaṭaṃ bījaṃ bijatthāya na upakappati. **Sārādānīti** gahitasārāni patiṭṭhitasārāni. Nissārañhi bījaṃ bijatthāya na upakappati. **Sukhasayitānīti** cattāro māse koṭṭhe pakkhittaniyāmeneva sukhaṃ sayitāni. **Pathavīti** heṭṭhā patiṭṭhānāpathavī. **Āpoti** uparisnehana-āpo. **Catasso viññāṇaṭṭhitiyoti** kammaviññāṇassa ārammaṇabhūtā rūpādayo cattāro khandhā. Te hi ārammaṇavasena patiṭṭhābhūtattā pathavīdhātusadisā. **Nandirāgo** sinehana-ṭṭhena āpodhātusadiso. **Viññāṇaṃ sāhāranti** sappaccayaṃ kammaviññāṇaṃ. Tañhi bījaṃ viya pathaviyaṃ ārammaṇapathaviyaṃ viruhati. Dutiyaṃ.

3. Udānasuttavaṇṇanā

55. Tatiye **udānaṃ udānesīti** balavasomanassasamuṭṭhānaṃ udānaṃ udāhari. Kiṃ nissāya panesa bhagavato uppannoti. Sāsanassa niyyānikabhāvaṃ. Kathaṃ? Evaṃ kirassa ahosi, “tayome upanissayā- dānūpanissayo sīlūpanissayo bhāvanūpanissayo cā”ti. Tesu dānasīlūpanissayā dubbalā, bhāvanūpanissayo balavā. Dānasīlūpanissayā hi tayo magge ca phalāni ca pāpeti, bhāvanūpanissayo arahattaṃ pāpeti. Iti dubbalūpanissaye patiṭṭhito bhikkhu ghaṭento vāyamanto pañcorambhāgiyāni bandhanāni chetvā tīṇi maggaphalāni nibbatteti, “aho sāsanaṃ niyyānikan”ti āvajjentassa ayaṃ udapādi.

Tattha “dubbalūpanissaye ṭhatvā ghaṭamāno tīṇi maggaphalāni pāpuṇāti”ti imasatthassāvibhāvanatthaṃ **milakattherassa** vatthu veditabbaṃ- so kira gihikāle pāṇātipātakammaena jīvikaṃ kappento araṅṅe pāsasataṅceva adūhalasataṅca yojesi. Athekadivasam aṅgārapakkamaṃsam khāditvā pāsāṭṭhānesu vicaranto pipāsābhibhūto ekassa araṅṅavāsittherassa (2.0252) vihāraṃ gantvā therassa caṅkamantassa avidūre ṭhitaṃ pānīyaghaṭaṃ vivari, hatthatemanamattampi udakaṃ nāddasa. So kujjhivā āha- “bhikkhu, bhikkhu tumhe gahapatikehi dinnaṃ bhuñjitvā bhuñjitvā supatha, pānīyaghaṭe añjalimattampi udakaṃ na ṭhapetha, na yuttametān”ti. Thero “mayā pānīyaghaṭo pūretvā ṭhapito, kiṃ nu kho etān”ti? Gantvā olokeno paripuṇṇaghaṭaṃ disvā pānīyasaṅkhaṃ pūretvā adāsi. So dvattisaṅkhapūraṃ pivivā cintesi- “evaṃ pūritaghaṭo nāma mama kammaṃ āgamma tattakapālo viya jāto. Kiṃ nu kho anāgate attabhāve bhavissatī”ti? Saṃviggacitto dhanuṃ chaḍḍetvā, “pabbājetha maṃ, bhante”ti āha. Thero tacapaṅcakakamma-ṭṭhānaṃ ācikkhitvā taṃ pabbājesi.

Tassa samaṇadhammaṃ karontassa bahūnaṃ migasūkarānaṃ māritatṭhānaṃ pāsa-adūhalānañca yojitatṭhānaṃ upatṭhāti. Taṃ anussarato sarīre dāho uppa-
jjati, kūṭagoṇo viya kammaṭṭhānampi vīthiṃ na paṭipajjati. So “kiṃ karissāmi
bhikkhubhāvenā”ti? Anabhiratiyā pīlito therassa santikaṃ gantvā vanditvā āha-
“na sakkomi, bhante, samaṇadhammaṃ kātun”ti. Atha naṃ thero “hatthakammaṃ
karohī”ti āha. So “sādhu, bhante”ti vatvā udumbarādayo allarukkhe chinditvā
mahantaṃ rāsimaṃ katvā, “idāni kiṃ karomi”ti pucchi? Jhāpehi nanti. So catūsu
disāsu aggimaṃ datvā jhāpetuṃ asakkonto, “bhante, na sakkomi”ti āha. Thero “tena
hi apehi”ti pathaviṃ dvidhā katvā avīcito khajjopanakamattaṃ aggimaṃ nīharitvā
tatha pakkhipi. So tāva mahantaṃ rāsimaṃ sukkhapaṇṇaṃ viya khaṇena jhāpesi.
Athassa thero avīcimaṃ dassetvā, “sace vibbhamissasi, ettha paccissasi”ti
saṃvegaṃ janesi. So avīcidassanato paṭṭhāya pavedhamāno “niyyānikaṃ,
bhante, buddhasāsananaṃ”ti pucchi, āmāvusoti. Bhante, buddhasāsanassa niyyāni-
katte sati milako attamokkhaṃ karissati, mā cintayitṭhāti. Tato paṭṭhāya samaṇa-
dhammaṃ karoti ghaṭeti, tassa vattapaṭivattaṃ pūreti, niddāya bādhayamānāya
tintaṃ palālaṃ sīse ṭhapetvā pāde soṇḍiyaṃ otāretvā nisīdati. So ekadivasaṃ
pānīyaṃ (2.0253) parissāvetvā ghaṭaṃ ūrumhi ṭhapetvā udakamaṇikānaṃ
pacchedaṃ āgamayamāno aṭṭhāsi. Atha kho thero sāmaṇerassa imaṃ uddesaṃ
deti-

“Uṭṭhānavato satimato,
sucikammaṃ nisammakārino;
saññatassa dhammajīvino,
appamattassa yasobhivaḍḍhati”ti. (dha. pa. 24);

So catuppadikampi taṃ gāthaṃ attaniyeva upanesi- “uṭṭhānavatā nāma mādi-
sena bhavitabbaṃ. Satimatāpi mādiseneva ...pe... appamattenapi mādiseneva
bhavitabban”ti. Evaṃ taṃ gāthaṃ attani upanetvā tasmimīyeva padavāre ṭhito
pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni chinditvā anāgāmiphale patiṭṭhāya haṭṭhatuṭṭho-

“Allaṃ palālapuñjāhaṃ, sīsenādāya caṅkamimaṃ;
pattosmi tatiyaṃ ṭhānaṃ, ettha me natthi saṃsayo”ti.-

Imaṃ udānagāthaṃ āha. Evaṃ dubbalūpanissaye ṭhito ghaṭento vāyamanto
pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni chinditvā tiṇi maggaphalāni nibbatteti. Tenāha
bhagavā- “no cassaṃ, no ca me siyā, nābhavissa, na me bhavissatīti evaṃ adhi-
muccamāno bhikkhu chindeyya orambhāgiyāni saṃyojanāni”ti.

Tattha **no cassaṃ, no ca me siyā**ti sace ahaṃ na bhaveyyaṃ, mama parikkhā-
ropi na bhaveyya. Sace vā pana me atīte kammābhisaṅkhāro nābhavissa, idaṃ
me etarahi khandhapañcakaṃ na bhaveyya. **Nābhavissa, na me bhavissatī**ti
idāni pana tathā parakkamissāmi, yathā me āyatimaṃ khandhābhinibbattako kamma-
saṅkhāro na bhavissati, tasmimaṃ asati āyatimaṃ paṭisandhi nāma na me bhavissati.
Evaṃ adhimuccamānoti evaṃ adhimuccanto bhikkhu dubbalūpanissaye ṭhito
pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni chindeyya. **Evaṃ vutteti** evaṃ sāsanaṃ niyyā-
nikabhāvaṃ āvajjentena bhagavatā (2.0254) imasmimaṃ udāne vutte. **Rūpaṃ vibha-
vissatīti** rūpaṃ bhijjissati. **Rūpassa vibhavāti** vibhavadassanena saḥavipassanena.

Sahavipassanakā hi cattāro maggā rūpādīnaṃ vibhavadassanaṃ nāma. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Evaṃ adhimuccamāno, bhante, bhikkhu chindeyyāti,** bhante, evaṃ adhimuccamāno bhikkhu chindeyyeva pañcorambhāgiyāni saṃyojanāni. Kasmā na chindissatīti?

Idāni upari maggaphalaṃ pucchanto **kathaṃ pana, bhanteti-**ādimāha. Tattha **anantarāti** dve anantarāni āsannānantarañca dūrānantarañca. Vipassanā maggassa āsannānantaraṃ nāma, phalassa dūrānantaraṃ nāma. Taṃ sandhāya “kathaṃ pana, bhante, jānato kathaṃ passato vipassanānantarā ‘āsavānaṃ khayoti’ saṅkhaṃ gataṃ arahattaphalaṃ hoti”ti pucchati. **Atasitāyete** atasitabbe abhāyitabbe ṭhānamhi. **Tāsaṃ āpajjatīti** bhayaṃ āpajjati. **Tāso hesoti** yā esā “no cassaṃ, no ca me siyā”ti evaṃ pavattā dubbalavipassanā, sā yasmā attasinehaṃ pariyādātum na sakkoti, tasmā assutavato puthujjanassa tāso nāma hoti. So hi “idānāhaṃ ucchijjissāmi, na dāni kiñci bhavissāmī”ti attānaṃ papāte patantaṃ viya passati aññataro brāhmaṇo viya. Lohapāsādassa kira heṭṭhā tipītakacūlanāgattthero tilakkhaṇāhataṃ dhammaṃ parivatteti. Atha aññatarassa brāhmaṇassa ekamante ṭhatvā dhammaṃ suṇantassa saṅkhārā suññato upaṭṭhahiṃsu. So papāte patanto viya hutvā vivaṭadvārena tato palāyitvā gehaṃ pavisitvā, puttaṃ ure sayāpetvā, “tāta, sakyasamayaṃ āvajjento manamhi naṭṭho”ti āha. **Na heso bhikkhu tāso**ti esā evaṃ pavattā balavavipassanā sutavato ariyasāvakaṃ na tāso nāma hoti. Na hi tassa evaṃ hoti “ahaṃ ucchijjissāmi”ti vā “vinassissāmi”ti vāti. Evaṃ pana hoti “saṅkhārāva uppajjanti, saṅkhārāva nirujjhanti”ti. Tatiyaṃ.

4. Upādānaparipavattasuttavaṇṇanā

56. Catutthe **catuparivaṭṭanti** ekekasmim khandhe catunnaṃ parivaṭṭanavasena. **Rūpaṃ abbaññāsinti** rūpaṃ dukkhasaccanti abhiññāsiṃ. Evaṃ sabbapadesu catusaccavaseneva (2.0255) attho veditabbo. **Āhārasamudayā**ti ettha sacchandarāgo kabaḷikārāhāro āhāro nāma. **Paṭipannāti** silato paṭṭhāya yāva arahattamaggā paṭipannā honti. **Gādhantīti** patiṭṭhahanti. Ettāvatā sekkhabhūmim kathetvā idāni asekkhabhūmim kathento **ye ca kho keci, bhikkhaveti-**ādimāha. **Suvimuttāti** arahattaphalavimuttiyā suṭṭhu vimuttā. **Kevalinoti** sakalino katasabbakiccā. **Vaṭṭaṃ tesam natthi paññāpanāyāti** yena te avasiṭṭhena vaṭṭena paññāpeyyum, taṃ nesaṃ vaṭṭaṃ natthi paññāpanāya. Atha vā vaṭṭanti kāraṇaṃ, paññāpanāya kāraṇaṃ natthīti. Ettāvatā asekkhabhūmivāro kathito. Catutthaṃ.

5. Sattaṭṭhānasuttavaṇṇanā

57. Pañcame **sattaṭṭhānakusaloti** sattasu okāsesu cheko. **Vusitavāti** vusitavāso. **Uttamapurisoti** seṭṭhapuriso. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Idaṃ pana suttaṃ ussadanandiyañceva palobhaniyañcāti veditabbaṃ. Yathā hi rājā vijitasāṅgāmo saṅgāme vijayino yodhe uccaṭṭhāne ṭhapetvā tesam sakkāraṃ karoti. Kiṃ kāraṇā? Etesam sakkāraṃ disvā sesāpi sūrā bhavitum maññissantīti, evameva

bhagavā appameyyaṃ kālaṃ pāramiyo pūretvā mahābodhimaṇḍe kilesamāravijayaṃ katvā sabbaññutaṃ patto sāvattiyaṃ jetavanamahāvihāre nisīditvā imaṃ suttaṃ desento khīṇāsava ukkhipitvā thomesi vaṇṇesi. Kiṃ kāraṇā? Evaṃ avasesā sekkhapuggalā arahattaphalaṃ pattabbaṃ maññissantīti. Evametam suttaṃ khīṇāsavānaṃ ukkhipitvā pasamsitattā ussadanandiyaṃ, sekkhānaṃ palobhitattā palobhanīyanti veditabbaṃ.

Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu sattatṭhānakusalo hotīti ettāvata cettha magga-phalapaccavekkhaṇavasena desanaṃ niṭṭhapetvāpi puna **kathaṅca, bhikkhave, bhikkhu tividhūpaparikkhī hotīti** idaṃ “khīṇāsavo yasmiṃ ārammaṇe satatavihārena viharati, taṃ satto vā puggalo vā na hoti, dhātu-ādimattameva pana hoti”ti evaṃ khīṇāsavassa satatavihāraṅca, “imesu dhammesu kammaṃ katvā ayaṃ āgato”ti āgamaṇīyapaṭipadaṅca dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **dhātuso upaparikkhatīti** dhātusabhāvena passati oloketi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Pañcamaṃ.

6. Sammāsambuddhasuttavaṇṇanā

58. Chaṭṭhe (2.0256) ko **adhippayāsoti** ko adhipapayogo. **Anuppannassāti** imaṅhi maggaṃ kassapasammāsambuddho uppādesi, antarā añño sathā uppādetuṃ nāsakkhi, iti bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā nāma. Nagaropamasmiṅhi avaḷaṅjanaṭṭhānesu purāṇamaggo jāto, idha avattamānaṭṭhena anuppannamaggo nāma. Asañjātassāti tasseva vevacanaṃ. **Anakkhātassāti** akathitassa. Maggaṃ jānātīti **maggaññū**. Maggaṃ viditaṃ pākaṭaṃ akāsīti **maggavidū**. Magge ca amagge ca kovidoti **maggakovido**.

Maggānugāti maggaṃ anugacchantā. **Pacchā samannāgatāti** ahaṃ paṭhamaṃ gato, sāvakā pacchā samannāgatā. Chaṭṭhaṃ.

7. Anattalakkhaṇasuttavaṇṇanā

59. Sattame **pañcavaggiyeti** aññāsi koṇḍaññattherādike pañca jane purāṇupaṭṭhāke. **Āmantesīti** āsāḷhipuṇṇamadivase dhammacakkappavattanato paṭṭhāya anukkamena sotāpattiṃphale patiṭṭhite “idāni nesaṃ āsavakkhayāya dhammaṃ desessāmi”ti pañcamiyaṃ pakkhassa āmantesi. **Etadvocāti** etaṃ “rūpaṃ, bhikkhave, anattā”ti-ādinayappavattaṃ anattalakkhaṇasuttaṃ avoca. Tattha **anattāti** pubbe vuttehi catūhi kāraṇehi anattā. **Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave**ti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Ettakena ṭhānena anattalakkhaṇameva kathitaṃ, na aniccadukkhalakkhaṇāni, idāni tāni dassetvā samodhānetvā tiṇipi lakkhaṇāni dassetuṃ idamāradhanti veditabbaṃ. **Tasmāti** yasmā ime pañcakkhandhā aniccā dukkhā anattā, tasmā. **Yaṃkiñci rūpanti-ādīsu** vitthārakathā visuddhimagge paññābhāvanādhikāre khandhaniddese vuttāva. Sesam sabbattha vuttānusāreneva veditabbaṃ. Imasmiṃ pana sutte anattalakkhaṇameva kathitanti. Sattamaṃ.

8. Mahālisuttavaṇṇanā

60. Aṭṭhame **ekantadukkhanti-ādīni dhātusamyutte** vuttanayāneva. Aṭṭhamaṃ.

9. Ādittasuttavaṇṇanā

61. Navame (2.0257) **ādittanti** ekādasahi aggīhi ādittaṃ pajjalitaṃ. Iti dvīsūpi imesu suttesu dukkhalakkhaṇameva kathitaṃ. Navamaṃ.

10. Niruttipathasuttavaṇṇanā

62. **Dasame** niruttiyova **niruttipathā**, atha vā niruttiyo ca tā niruttivasena viññātabbānaṃ atthānaṃ pathattā pathā cāti niruttipathā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tiṇipi cetāni aññamaññavevacanānevāti veditabbāni. **Asamkiṇṇāti** avijahitā, “ko imehi attho”ti vatvā achadditā. **Asamkiṇṇapubbāti** atītepi na jahitapubbā. **Na samkiyantīti** etarahipi “kimeteḥi”ti na chaddiyanti. **Na samkiyissantīti** anāgatepi na chaddiyissantīti. **Appaṭikuṭṭhāti** appaṭibāhitā. **Atītanti** attano sabhāvaṃ bhaṅgameva vā atikkantaṃ. **Niruddhanti** desantaraṃ asaṅkamtivā tattheva niruddhaṃ vūpasantaṃ. **Vipariṇatanti** vipariṇāmaṃ gataṃ naṭṭhaṃ. **Ajātanti** anuppannaṃ. **Apātu-bhūtanti** apākaṭibhūtaṃ.

Ukkalāti ukkalajanapadavāsino. **Vassabhaññāti** vasso ca bhañño ca. Dvepi hi te mūladiṭṭhigatikā. **Ahetukavādāti-ādīsu** “natthi hetu natthi paccayo”ti gahitattā ahetukavādā. “Karoto na kariyati pāpan”ti gahitattā **akiriyavādā**. “Natthi dinnan”ti-ādigahaṇato **natthikavādā**. Tattha ime dve janā, tisso diṭṭhiyo, kiṃ ekekassa

diyadḍhā hotīti? Na tathā, yathā pana eko bhikkhu paṭipāṭiyā cattāripi jhānāni nibbatteti, evamettha ekeko tissopi diṭṭhiyo nibbattesīti veditabbo. “Natthi hetu natthi paccayo”ti punappunaṃ āvajjentassa āharantassa abhinandantassa assādentassa maggadassanaṃ viya hoti. So micchattaniyāmaṃ okkamati, so ekanta-kāḷakoti vuccati. Yathā pana ahetukadiṭṭhiyaṃ, evaṃ “karoto na kariyati pāpaṃ, natthi dinnan”ti imesupi ṭhānesu micchattaniyāmaṃ okkamati.

Na garahitabbaṃ nappaṭikkositabbaṃ amaññiṃsūti ettha “yadetaṃ atītaṃ nāma, nayidaṃ atītaṃ, idamassa anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā”ti vadanto garahati nāma. Tattha dosaṃ dassetvā “kiṃ iminā garahitenā”ti? Vadanto (2.0258) paṭikkosati nāma. Ime pana niruttipathe tepi accantakāḷakā diṭṭhigatikā na garahitabbe na paṭikkositabbe maññiṃsu. Atītaṃ pana atītameva, anāgataṃ anāgata-meva, paccuppannaṃ paccuppannameva kathayiṃsu. **Nindāghaṭṭanabyārosa-upārambhabhayāti** viññūnaṃ santikā nindābhayena ca ghaṭṭanabhayena ca dosāropanabhayena ca upārambhabhayena ca. Iti imasmiṃ sutte catubhūmikakhandhānaṃ paṇṇatti kathitāti. Dasamaṃ.

Upayavaggo chaṭṭho.

7. Arahantavaggo

1. Upādiyamānasuttavaṇṇanā

63. Arahantavaggassa paṭhame **upādiyamānoti** taṇhāmānadiṭṭhivasena gaṇhamāno. **Baddho mārassāti** mārassa pāsena baddho nāma. **Mutto pāpimatoti** pāpimato pāsena mutto nāma hoti. Paṭhamaṃ.

2. Maññamānasuttavaṇṇanā

64. Dutīye **maññamānoti** taṇhāmānadiṭṭhimaññanāhi maññamāno. Dutīyaṃ.

3. Abhinandamānasuttavaṇṇanā

65. Tatiye **abhinandamānoti** taṇhāmānadiṭṭhi-abhinandanāhiyeva abhinandamāno. Tatiyaṃ.

4-5. Aniccasuttādivaṇṇanā

66-68. Catutthe **chandoti** taṇhāchando. Pañcamachaṭṭhesupi eseva nayo. Catutthādīni.

7. Anattaniyasuttavaṇṇanā

69. Sattame **anattaniyanti** na attano santakaṃ, attano parikkhārabhāvena suññatanti attho. Sattamaṃ.

8-10. Rajaniyasaṅghitasuttādivaṇṇanā

70-72. Aṭṭhame (2.0259) **rajanīyasaṅghitanti** rajaniyena ākārena saṅghitaṃ, rāgassa paccayabhāvena ṭhitanti attho. Navamadasamāni rāhulasamṃyutte vuttanayeneva veditabbānīti. Aṭṭhamādīni.

Arahantavaggo sattamo.

8. Khajjanīyavaggo

1-3. Assādasuttādivaṇṇanā

73-75. Khajjanīyavaggassa ādito tīsu suttesu catusaccameva kathitaṃ. Paṭhamādīni.

4. Arahantasuttavaṇṇanā

76. Catutthe **yāvatā, bhikkhave, sattāvāsā**ti, bhikkhave, yattakā sattāvāsā nāma atthi. **Yāvatā bhavagganti** yattakaṃ bhavaggaṃ nāma atthi. **Ete aggā ete seṭṭhā**ti ete aggabhūtā ceva seṭṭhabhūtā ca. **Yadidaṃ arahantoti** ye ime arahanto nāma. Idampi suttaṃ purimanayeneva ussadanandiyañca palobhaniyañcāti veditabbaṃ.

Athāparaṃ etadavocāti tadatthaparidīpanāhi ceva visesatthaparidīpanāhi ca gāthāhi etaṃ “sukhino vata arahanto”ti-ādivacanaṃ avoca. Tattha **sukhinoti** jhāna-sukhena maggasukhena phalasukhena ca sukhitā. **Taṇhā tesam na vijjatī**ti tesam apāyadukkhajanikā taṇhā na vajjati. Evaṃ te imassapi taṇhāmūlakassa abhāvena sukhitāva. **Asmimāno samucchinnoti** navavidho asmimāno arahattamaggena samucchinnō. **Mohajālaṃ padālitaṃ**ti ñāṇena avijjājālaṃ phālitaṃ.

Anejanti ejāsaṅkhātāya taṇhāya pahānabhūtaṃ arahattaṃ. **Anupalittā**ti taṇhādi-ṭṭhilepehi alittā. **Brahmabhūtā**ti seṭṭhabhūtā. **Pariññāyā**ti tīhi pariññāhi parijānitvā. **Sattasaddhammagocarā**ti saddhā hirī (2.0260) ottappaṃ bāhusaccaṃ āraddhavi-riyatā upaṭṭhitassatitā paññāti ime satta saddhammā gocarō etesanti sattasaddhammagocarā.

Sattaratanasampannāti sattahi bojjhaṅgaratanehi samannāgatā. **Anuvarantī**ti lokiyamahājanāpi anuvarantiyeva. Idha pana khīṇāsavānaṃ nirāsaṅkacāro nāma gahito. Tenevāha “**pahīnabhayabheravā**”ti. Tattha **bhayaṃ** bhayameva,

bheravaṃ balavabhayaṃ. **Dasahaṅgehi sampannā**ti asekkhehi dasahi aṅgehi samannāgatā. **Mahānāgā**ti catūhi kāraṇehi mahānāgā. **Samāhitā**ti upacārappanāhi samāhitā. **Taṇhā tesam na vijjatī**ti “ūno loko atitto taṇhādāsoti kho, mahārāja, tena bhagavatā”ti (ma. ni. 2.305) evaṃ vuttā dāsakārikā taṇhāpi tesam natthi. Iminā khīṇāsavānaṃ bhujissabhāvaṃ dasseti.

Asekhaññanti arahattaphalaññaṃ. **Antimoyaṃ samussayoti** pacchimo ayaṃ attabhāvo. **Yo sāro brahmacariyassā**ti sāro nāma phalaṃ. **Tasmim aparapaccayā**ti tasmim ariyaphale, na aññaṃ pattiyāyanti, paccakkhatova paṭivijjhivā ṭhitā. **Vidhāsu na vikampantī**ti tisu mānakoṭṭhāsesu na vikampanti. **Dantabhūmī**ti arahattaṃ. **Vijitāvinoti** rāgādayo vijetvā ṭhitā.

Uddhanti-ādīsu uddhaṃ vuccati kesamatthako, **apācīnaṃ** pādatalaṃ, **tiriyaṃ** vemajjhaṃ. Uddhaṃ vā atītaṃ, apācīnaṃ anāgataṃ, tiriyaṃ paccuppannaṃ. Uddhaṃ vā vuccati devaloko, apācīnaṃ apāyaloko, tiriyaṃ manussaloko. **Nandī tesam na vijjatī**ti etesu ṭhānesu saṅkhepato vā atitānāgatapaccuppannesu khandhesu tesam taṇhā natthi. Idha vaṭṭamūlakataṇhāya abhāvo dassito. **Buddhā**ti catunnaṃ saccānaṃ buddhattā buddhā.

Idaṃ panettha sīhanādasamodhānaṃ- “vimuttisukhenamhā sukhitā, dukkhajanikā no taṇhā pahīnā, pañcakkhandhā pariññātā, dāsakārikataṇhā ceva vaṭṭamūlikataṇhā ca pahīnā, anuttaramhā asadisā, catunnaṃ saccānaṃ buddhattā buddhā”-ti bhavapiṭṭhe ṭhatvā abhītanādasasāṅkhātāṃ sīhanādaṃ nadanti khīṇāsavātī. Catutthaṃ.

5. Dutiya-arahantasuttavaṇṇanā

77. Pañcamaṃ (2.0261) vinā gāthāhi suddhikameva katvā kathiyamānaṃ bujjanakānaṃ ajjhāsayena vuttaṃ. Pañcamaṃ.

6. Sīhasuttavaṇṇanā

78. Chaṭṭhe **sīhoti** cattāro sīhā- tiṇasīho, kāḷasīho, paṇḍusīho, kesarasīhoti. Tesu **tiṇasīho** kapotavaṇṇagāvisadiso tiṇabhakkho ca hoti. **Kāḷasīho** kāḷagāvisadiso tiṇabhakkhoyeva. **Paṇḍusīho** paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso maṃsabhakkho. **Kesarasīho** lākhārasaparikkammakateneva mukhena agganaṅguṭṭhena catūhi ca pādapariyantehi samannāgato, matthakatopissa paṭṭhāya lākhātūlikāya katvā viya tisso rājiyo piṭṭhimajjhena gantvā antarasatthimhi dakkhiṇāvattā hutvā ṭhitā, khandhe panassa satahassagghanikakambalaparikkhepo viya kesarabhāro hoti, avasesaṭṭhānaṃ parisuddhaṃ sālippiṭṭhasaṅkhacūṇṇapicuvāṇṇaṃ hoti. Imesu catūsu sīhesu ayaṃ kesarasīho idha adhippeto.

Migarājāti migagaṇassa rājā. **Āsayāti**

vasanaṭṭhānato suvaṇṇaguhato vā rajatamaṇiphalikamanosilāguhato vā nikkhamatīti vuttaṃ hoti. Nikkhamamāno panesa catūhi kāraṇehi nikkhamati andhakārapīlito vā ālokatthāya, uccārapassāvapīlito vā tesam vissajjanatthāya, jighacchāpīlito vā gocaratthāya, sambhavapīlito vā assaddhammapaṭisevanatthāya. Idha pana gocaratthāya nikkhantoti adhippeto.

Vijambhatīti suvaṇṇatale vā rajatamaṇiphalikamanosilātalānaṃ vā aññatarasmiṃ dve pacchimapāde samaṃ patiṭṭhāpetvā purimapāde purato pasāretvā sarīrassa pacchābhāgaṃ ākaḍḍhitvā purimabhāgaṃ abhiharitvā piṭṭhiṃ nāmetvā gīvaṃ ukkhipitvā asanisaddaṃ karonto viya nāsapuṭāni pothetvā sarīralaggaṃ rajaṃ vidhunanto vijambhati. Vijambhanabhūmiyañca pana taruṇavacchako viya aparāparaṃ javati. Javato panassa sarīraṃ andhakāre paribbhamantaṃ alātaṃ viya khāyati.

Anuviloketīti (2.0262) kasmā anuviloketi? Parānuddayatāya. Tasmīṃ kira sīhanādaṃ nadante papātāvāṭādīsu visamaṭṭhānesu carantā hatthigokaṇṇamahimsādayo pāṇā papātepi āvāṭeapi patanti, tesam anuddayāya anuviloketi. Kiṃ panassa luddakammaṃ paramaṃsakhādino anuddayā nāma atthīti? Āma atthi. Tathā hesa “kiṃ me bahūhi ghātitehī”ti? Attano gocaratthāyapi khuddake pāṇe na gaṇhāti, evaṃ anuddayaṃ karoti. Vuttampicetaṃ- “māhaṃ kho khuddake pāṇe visamagate saṅghātaṃ āpādesin”ti (a. ni. 10.21).

Sīhanādaṃ nadatīti tikkhattuṃ tāva abhītanādaṃ nadati. Evañca panassa vijambhanabhūmiyaṃ ṭhatvā nadantassa saddo samantā tiyojanapadesaṃ ekanniādaṃ karoti, tamassa ninnādaṃ sutvā tiyojanabbhantaragatā dvipadacatuppadaḅaṇā yathāṭṭhāne ṭhātuṃ na sakkonti. **Gocarāya pakkamatīti** āhāratthāya gacchati. Kathaṃ? So hi vijambhanabhūmiyaṃ ṭhatvā dakkhiṇato vā vāmato vā uppatanto usabhamattaṃ ṭhānaṃ gaṇhāti, uddhaṃ uppatanto cattāripi aṭṭhapi usabhāni uppatati, samaṭṭhāne ujukaṃ pakkhandanto soḷasa-usabhamattampi vīsati-usabhamattampi ṭhānaṃ pakkhandati, thalā vā pabbatā vā pakkhandanto saṭṭhi-usabhamattampi asīti-usabhamattampi ṭhānaṃ pakkhandati, antarāmagge rukkaṃ vā pabbataṃ vā disvā taṃ pariharanto vāmato vā dakkhiṇato vā, usabhamattampi apakkamati. Tatiyaṃ pana sīhanādaṃ naditvā teneva saddhiṃ tiyojane ṭhāne paññāyati. Tiyojanaṃ gantvā nivattitvā ṭhito attanova nādassa anunādaṃ suṇāti. Evaṃ sīghena javena pakkamatīti.

Yebhuyyenāti pāyena. **Bhayaṃ samvegaṃ santāsanti** sabbaṃ cittutrāsasseva nāmaṃ. Sīhassa hi saddaṃ sutvā bahū sattā bhāyanti, appakā na bhāyanti. Ke pana teti? Samasīho hatthājānīyo assājānīyo usabhājānīyo purisājānīyo khīṇāsavoti. Kasmā panete na bhāyantīti? Samasīho nāma “jātigottakulasūrabhāvehi samānosmī”ti na bhāyati, hatthājānīyādayo attano sakkāyadīṭṭhibalavatāya na bhāyanti, khīṇāsavo sakkāyadīṭṭhipahīnattā na bhāyati.

Bilāsayāti (2.0263) bile sayantā bilavāsino ahinakulagodhādayo. **Dakāsayāti** udakavāsino macchakacchapādayo. **Vanāsayāti** vanavāsino hatthi-assagokaṇṇamigādayo. **Pavisantīti** “idāni āgantvā gaṇhissatī”ti maggaṃ oloketāva pavisanti. **Daḷhehīti** thirehi. **Varattehīti** cammarajjūhi. **Mahiddhikoti**-ādīsu vijambhanabhū-

miyaṃ ṭhatvā dakkhiṇapassādīhi usabhamattaṃ, ujukaṃ vīsati-usabhamattādilaṅghanavasena mahiddhikatā, sesamigānaṃ adhipatibhāvena mahesakkhatā, samantā tiyojane saddaṃ sutvā palāyantānaṃ vasena mahānubhāvatā veditabbā.

Evameva khoti bhagavā tesu tesu suttesu tathā tathā attānaṃ kathesi. “Sīhoti kho, bhikkhave, tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ arahato sammāsambuddhassā”ti (a. ni. 5.99; 10.21) imasmiṃ tāva sutte sīhasadisāṃ attānaṃ kathesi. “Bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ”ti (ma. ni. 3.65) imasmiṃ vejjasadisāṃ. “Brāhmaṇoti, bhikkhave, tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ”ti (a. ni. 8.85) imasmiṃ brāhmaṇasadisāṃ. “Puriso maggakusaloti kho, tissa, tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ”ti (saṃ. ni. 3.84) imasmiṃ maggadesakapurisasadisāṃ. “Rājāhamasmi selā”ti (su. ni. 559) imasmiṃ rājasadisāṃ. “Sīhoti kho tathāgatassetāṃ adhivacanaṃ”ti (a. ni. 5.99; 10.21) imasmiṃ pana sutte sīhasadisameva katvā attānaṃ kathento evamāha.

Tatrāyaṃ sadisatā- sīhasa kañcanaguhādīsu vasanakālo viya hi tathāgatassa dīpaṅkarapādamūle katābhinihārassa aparimitakālaṃ pāramiyo pūretvā pacchimaḥhave paṭisandhiggahaṇena ceva mātukucchito nikkhamaṇena ca dasasahasasilokadhātuṃ kampetvā vuddhimanvāya dibbasampattisadisāṃ sampattiṃ anubhavamānassa tīsu pāsādesu nivāsakālo daṭṭhabbo. Sīhasa kañcanaguhādīto nikkhantakālo viya tathāgatassa ekūnatimse saṃvacchare vivaṭṭena dvārena kaṇḍakaṃ āruya channasahāyassa nikkhamitvā tīhi rajjāni atikkamitvā anomānadītīre brahmunā dinnāni kāsāyāni (2.0264) paridahitvā pabbajitassa sattame divase rājagahaṃ gantvā tattha piṇḍāya caritvā paṇḍavagiripabbhāre katabhattakiccassa sammāsambodhiṃ patvā, paṭhamameva magadharaṭṭhaṃ āgamanaṭṭhāya yāva rañño paṭiññādānakālo.

Sīhasa vijambhanakālo viya tathāgatassa dinnapaṭiññassa āḷārakālāma-upasaṅkamaṇaṃ ādiṃ katvā yāva sujātāya dinnapāyāsassa ekūnapaṇṇāsāya piṇḍehi paribhuttakālo veditabbo. Sīhasa kesaravidhunanaṃ viya sāyanhasamaye sottiyaṇa dinnā aṭṭha tiṇamuṭṭhiyo gahetvā dasasahasacakkaḷadevatāhi thomiyaṇa mānassa gandhādīhi pūjyamānassa tikkhattuṃ bodhiṃ padakkhiṇaṃ katvā bodhimaṇḍaṃ āruya cuddasahatthubbedhe ṭhāne tiṇasantharaṃ santharitvā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya nisinnassa taṃkhaṇaṃyeva mārabalaṃ vidhamitvā tīsu yāmesu tisso vijjā visodhetvā anulomapaṭilomaṃ paṭiccasamuppādamahāsamuddaṃ yamakaññamanthanena manthentassa sabbaññutaññāṇe paṭividdhe tadanubhāvena dasasahasasilokadhātukampanaṃ veditabbaṃ.

Sīhasa catuddisāvilocanaṃ viya paṭividdhasabbaññutaññāṇassa sattaṣaṭṭhaṃ bodhimaṇḍe viharitvā paribhuttamadhupiṇḍikāhārassa ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno dhammadesanāyācanaṃ paṭiggahetvā tattha viharantassa ekādasame divase “sve āsāḷhipuṇṇamā bhavissati”ti paccūsasamaye “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyyan”ti? Āḷārudakānaṃ kālaṅkatabhāvaṃ ṇatvā dhammadesanattāya pañcavaggiyānaṃ olokanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sīhasa gocaratthāya tiyojanaṃ gamanakālo viya attano pattacivaramādāya “pañcavaggiyānaṃ dhammacakkaṃ pavattessāmī”ti pacchābhatte ajapālanigrodhato vuṭṭhi-

tassa aṭṭhārasayojanamaggaṃ gamanakālo.

Sīhanādakālo viya tathāgatassa aṭṭhārasayojanamaggaṃ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā acalapallaṅke nisinnassa dasahi cakkavālasahasseehi sannipatitena devagaṇena parivutassa “dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevittabbā”ti-ādinā (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13) nayena dhammacakkappavattanakālo vedittabbo. Imasmiñca pana pade desiyamāne tathāgatasīhassa dhammaghoso heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ gahetvā dasasahasilokadhātum (2.0265) paṭicchādesi. Sīhassa saddena khuddakapāṇānaṃ santāsaṃ āpajjanakālo viya tathāgatassa tīṇi lakkhaṇāni dīpetvā cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahasseehi vibhajitvā dhammaṃ kathentassa dīghāyukadevatānaṃ ñāṇasantāsassa uppattikālo veditabbo.

Yadāti yasmim kāle. **Tathāgatoti** aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato- tathā āgatoti tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathāvāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato. Abhibhavanaṭṭhena tathāgatoti. Tesam vitthāro brahmajālavaṇṇanāyampi (dī. ni. aṭṭha. 1.7) mūlapariyāyavaṇṇanāyampi (ma. ni. aṭṭha. 1.12) vuttoyeva. **Loketi** sattaloke. **Uppajjati** abhinīhārato paṭṭhāya yāva bodhipallaṅkā vā arahattamaggañāṇā vā uppajjati nāma, arahattaphale pana patte uppanno nāma. **Arahaṃ sammāsambuddhoti**-ādīni visuddhimagge buddhānussatiniddese vitthāritāni.

Iti rūpanti idaṃ rūpaṃ ettakaṃ rūpaṃ, na ito bhiyyo rūpaṃ atthīti. Ettāvata sabhāvato sarasato pariyaṇṭato paricchedato paricchindanato yāvata cattāro ca mahābhūtā catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ, taṃ sabbaṃ dassitaṃ hoti. **Iti rūpassa samudayoti** ayaṃ rūpassa samudayo nāma. Ettāvata hi “āhārasamudayo rūpasamudayo”ti-ādi sabbaṃ dassitaṃ hoti. **Iti rūpassa atthaṅgamoti** ayaṃ rūpassa atthaṅgamo. Imināpi “āhāranirodhā rūpanirodho”ti-ādi sabbaṃ dassitaṃ hoti. **Iti vedanāti**-ādīsipi eseva nayo.

Vaṇṇavantoti sarīravaṇṇena vaṇṇavanto. **Dhammadesanaṃ sutvāti** imaṃ pañcasu khandhesu paṇṇāsallakkhaṇapaṭimaṇḍitaṃ tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā. **Yebhuyyēnāti** idha ke ṭhapeti? Ariyasāvake deve. Tesañhi khīṇāsavattā cittutrāsabhayampi na uppajjati, saṃviggassa yoniso padhānena pattappaṃ (2.0266) pattatāya ñāṇasaṃvegopi. Itaresaṃ pana devānaṃ “tāso heso bhikkhū”ti aniccataṃ manasikarontānaṃ cittutrāsabhayampi, balavavipassanākāle ñāṇabhayampi uppajjati. **Bhoti** dhammālapanamattametaṃ. **Sakkāyapariyāpannāti** pañcakkhandhapariyāpannā. Iti tesam sammāsambuddhe vaṭṭadosaṃ dassetvā tilakkhaṇāhataṃ katvā dhammaṃ desente ñāṇabhayaṃ nāma okkamati.

Abhiññāyāti jānitvā. **Dhammacakkanti** paṭivedhaññāmpi desanāññāmpi. **Paṭivedhaññāṇaṃ** nāma yena ñāṇena bodhipallaṅke nisinnāni cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahasseehi paṭivijjhi. **Desanāññāṇaṃ** nāma yena ñāṇena tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ dhammacakkaṃ pavattesi. Ubhayampi taṃ dasababbaṃ ure jātaññāṇameva. Tesu idha desanāññāṇaṃ gahetabbaṃ. Taṃ panesa yāva aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhim aññāsikoṇḍaññattherassa sotāpattiphalaṃ

uppajjati, tāva pavatteti nāma. Tasmim uppanne pavattitaṃ nāma hotīti vedi-
tabbaṃ. **Appaṭipuggaloti** sadisapuggalarahito. **Yasassinoti** parivārasampannā.
Tādino Ti lābhālābhādīhi ekasadisassa. Chaṭṭhaṃ.

7. Khajjanīyasuttavaṇṇanā

79. Sattame **pubbenivāsanti** na idaṃ abhiññāvasena anussaraṇaṃ sandhāya
vuttaṃ, vipassanāvasena pana pubbenivāsaṃ anussarante samaṇabrāhmaṇe
sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenevāha- “sabbete pañcupādānakkhandhe anussaranti,
etesam vā aññataran”ti. Abhiññāvasena hi samanussarantassa khandhāpi upādā-
nakkhandhāpi khandhapaṭibaddhāpi paṇṇattipi ārammaṇaṃ hotiyeva. **Rūpaṃyeva**
anussaratīti evañhi anussaranto na aññaṃ kiñci sattaṃ vā puggalaṃ vā anussa-
rati, atīte pana niruddhaṃ rūpakkhandhameva anussarati. Vedanādīsupi eseva
nayoṭi. Suññatāpabbaṃ niṭṭhitaṃ.

Idāni suññatāya lakkhaṇaṃ dassetuṃ **kiñca, bhikkhave, rūpaṃ vadethāti**-ādi-
māha. Yathā hi natṭhaṃ goṇaṃ pariyesamāno puriso gogaṇe caramāne rattaṃ vā
kāḷaṃ vā balībaddhaṃ disvāpi na ettakeneva “ayaṃ mayhaṃ goṇo”ti sannitṭhānaṃ
(2.0267) kātuṃ sakkoti. Kasmā? Aññesampi tādisānaṃ atthitāya. Sarīrapadese
panassa sattisūlādilakkhaṇaṃ disvā “ayaṃ mayhaṃ santako”ti sannitṭhānaṃ
hoti, evameva suññatāya kathitāyapi yāva suññatālakkaṇaṃ na kathiyati, tāva sā
akathitāva hoti, lakkhaṇe pana kathite kathitā nāma hoti. Goṇo viya hi suññatā,
goṇalakkhaṇaṃ viya suññatālakkaṇaṃ. Yathā goṇalakkhaṇe asallakkhite goṇo
na suṭṭhu sallakkhito hoti, tasmim pana sallakkhite so sallakkhito nāma hoti, eva-
meva suññatālakkaṇe akathite suññatā akathitāva hoti, tasmim pana kathite sā
kathitā nāma hotīti suññatālakkaṇaṃ dassetuṃ **kiñca, bhikkhave, rūpaṃ vadethā-**
ti-ādimāha.

rūpaṃ nāmāti attho. Ruppattīti khoti ettha itīti kāraṇuddeso, yasmā ruppatti, tasmā Tattha **kiñcāti** kāraṇapucchā, kena kāraṇena rūpaṃ vadetha, kena kāraṇenetaṃ rūpaṃ nāmāti attho. **Ruppattīti khoti** ettha **itīti** kāraṇuddeso, yasmā ruppatti, tasmā rūpanti vuccatīti attho. **Ruppattīti** kuppatti ghaṭṭiyati piḷiyati, bhijjatīti attho. **Sītenapi ruppattīti**-ādīsu sītena tāva ruppanaṃ lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Tiṇṇaṃ tiṇṇañhi cakkavāḷānaṃ antare ekeko lokantarikanirayo nāma hoti aṭṭhajojanasahassappamāṇo. Yassa neva heṭṭhā pathavī atthi, na upari candimasūriyadīpamaṇi-āloko, niccandhakāro. Tattha nibbattasattānaṃ tigāvuto attabhāvo hoti, te vagguliyo viya pabbatapāde dīghaputhulehi nakhehi laggitvā avaṃsirā olambanti. Yadā saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsāgatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti? Maññaṃ mānā tattha byāvaṭā viparivattitvā lokasandhārake uduke patanti, vāte paharantepe madhukaphalāni viya chijjivā uduke patanti, patitamattāva accantakhāre uduke tattatele patitapiṭṭhapiṇḍi viya paṭapaṭāyamānā vilīyanti. Evaṃ sītena ruppanaṃ lokantarikaniraye pākaṭaṃ. Mahiṃsakarattāhādīsipi himapātasītalesu padesesu etaṃ pākaṭameva. Tattha hi sattā sītena bhinnasarīrā jīvitakkhayampi pāpuṇanti.

Uḥhena ruppanaṃ avīcimahāniraye pākaṭaṃ hoti. Jighacchāya ruppanaṃ pettivisaye ceva dubbhikkhākāle ca pākaṭaṃ. Pipāsāya ruppanaṃ kālakañjikādīsū pākaṭaṃ. Eko kira kālakañjika-asuro pipāsaṃ adhivāsetuṃ asakkonto (2.0268) yojanagambhīravitthāraṃ mahāgaṅgaṃ otari, tassa gatagataṭṭhāne udakaṃ chijjati, dhūmo uggacchati, tatte piṭṭhipāsāṇe caṅkamanakālo viya hoti. Tassa udakasaddaṃ sutvā ito cito ca vicarantasseva ratti vibhāyi. Atha naṃ pātova bhikkhācāraṃ gacchantā tiṃsamattā piṇḍacārikabhikkhū disvā “ko nāma tvaṃ sappurisā”ti? Pucchiṃsu. “Petohamasmi, bhante”ti. “Kiṃ pariyesasi”ti? “Pānīyaṃ, bhante”ti. “Ayaṃ gaṅgā paripuṇṇā, kiṃ tvaṃ na passasi”ti? “Na upakappati, bhante”ti. Tena hi gaṅgāpiṭṭhe nipajja, mukhe te pānīyaṃ āsiñcissāmā”ti. So vālikāpuḷine uttāno nipajji. Bhikkhū tiṃsamatte patte nīharitvā udakaṃ āharitvā tassa mukhe āsiñciṃsu. Tesāṃ tathā karontānaṃyeva velā upakattā jātā. Tato “bhikkhācārakālo amhākaṃ sappurisa, kacci te assādamattā laddhā”ti āhaṃsu. Peto “sace me, bhante, tiṃsamattānaṃ ayyānaṃ tiṃsapattehi āsitta-udakato aḍḍhapasatamaṭṭampi paragalaṃ gataṃ, petattabhāvato mokkho mā hotū”ti āha. Evaṃ pipāsāya ruppanaṃ pettivisaye pākaṭaṃ.

Ḍaṃsādīhi ruppanaṃ ḍaṃsamakkhikādibahulesu padesesu pākaṭaṃ. Ettha ca **ḍaṃsāti** piṅgalamakkhikā. **Makasāti** makasāva. **Vātāti** kucchivātapiṭṭhivātādivasena veditabbā. Sarīrasmiñhi vātarogo uppajjivā hatthapādapiṭṭhi-ādīni bhindati, kāṇaṃ karoti, khujjaṃ karoti, piṭhasappiṃ karoti. **Ātapoti** sūriyātapo. Tena ruppanaṃ marukantārādīsū pākaṭaṃ. Ekā kira itthī marukantāre rattiṃ satthato ohinā divā sūriye uggacchante vālikāya tappamānāya pāde ṭhapetuṃ asakkonti sīsato pacchiṃ otāretvā akkami. Kamena pacchiyā uḥhābhittattāya ṭhātuṃ asakkonti tassā upari sāṭakaṃ ṭhapetvā akkami. Tasmimpi santatte attano añkena gahitaputtakaṃ adhomukhaṃ nipajjāpetvā kandantaṃyeva akkamitvā saddhiṃ

tena tasmimyeva thāne uṇhābhitattā kālamakāsi.

Sarīsapāti ye keci dīghajātikā sarantā gacchanti. Tesam samphassena ruppanam āsivisadaṭṭhakādīnam vasena veditabbam. Iti bhagavatā yāni imāni sāmāññapaccattavasena dhammānam dve lakkhaṇāni, tesu rūpakkhandhassa tāva paccattalakkhaṇam dassitam. Rūpakkhandhasseva hi etaṃ, na vedanādīnam, tasmā paccattalakkhaṇanti (2.0269) vuccati. Aniccadukkhānattalakkhaṇam pana vedanādīnampi hoti, tasmā taṃ sāmāññalakkhaṇanti vuccati.

Kiñca, bhikkhave, vedanam vadethāti-ādīsu purimasadisam vuttanayeneva veditabbam. Yaṃ pana purimena asadisam, tassāyaṃ vibhāvanā- **sukhampi vedayatīti** sukham ārammaṇam vedeti anubhavati. Parato padadvayepi eseva nayo. Kathaṃ panetaṃ ārammaṇam sukham dukkham adukkhamasukham nāma jātanti? Sukhādīnam paccayato. Svāyamattho “yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukham sukhānupatitam sukhāvakkantaṃ”ti imasmim mahālisutte (sam. ni. 3.60) āgatoyeva. **Vedayatīti** ettha ca vedanāva vedayati, na añño satto vā puggalo vā. Vedanā hi vedayitalakkhaṇā, tasmā vatthārammaṇam paṭicca vedanāva vedayatīti. Evamidha bhagavā vedanāyapi paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Nilampi sañjānātīti nilapupphe vā vatthe vā parikammaṃ katvā upacāram vā appanam vā pāpento sañjānāti. Ayañhi saññā nāma parikammasaññāpi upacārasaññāpi appanāsaññāpi vaṭṭati, nīlam nīlanti uppajjanasaññāpi vaṭṭatiyeva. **Pītakā-** dīsupi eseva nayo. Idhāpi bhagavā sañjānanalakkhaṇāya saññāya paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Rūpaṃ rūpattāya saṅkhatamabhisāṅkharontīti yathā yāgumeva yāguttāya, pūvameva pūvattāya pacati nāma, evaṃ paccayehi samāgantvā katabhāvena saṅkhatanti laddhanāmaṃ rūpameva rūpattāya yathā abhisāṅkhatam rūpaṃ nāma hoti, tathattāya rūpabhāvāya abhisāṅkharoti āyūhati sampiṇḍeti, nipphādetīti attho. **Vedanā**dīsupi eseva nayo. Ayaṃ panettha saṅkhepo- attanā saha jāyamānam rūpaṃ sampayutte ca vedanādayo dhamme abhisāṅkharoti nibbattetīti. Idhāpi bhagavā cetayitalakkhaṇassa saṅkhārassa paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Ambilampi vijānātīti amba-ambāṭakamātuluṅgādi-ambilaṃ “ambilaṃ”ti vijānāti. Eseva nayo sabbapadesu. Api cettha **tittakanti** nimbapaṭolādīnānappakāram **kaṭu-** kanti pippalimaricādīnānappakāram. **Madhuranti** sappiphāṇitādīnānappakāram (2.0270) **Khārikanti** vātiṅgaṇanāḷikera caturassavallivettaṅkurādīnānappakāram. **Akhāri-** kanti yaṃ vā taṃ vā phalajātam kārapaṇṇādīnānappakāram. **Loṇikanti** loṇayāgu-loṇamacchaloṇabhāttādīnānappakāram. **Aloṇikanti**-aloṇayāgu-aloṇamaccha-aloṇabhāttādīnānappakāram. **Tasmā viññāṇanti vuccatīti** yasmā imaṃ ambulādībhedaṃ aññamaññavisitṭhena ambulādībhāvena jānāti, tasmā viññāṇanti vuccatīti. Evamidhāpi bhagavā vijānanalakkhaṇassa viññāṇassa paccattalakkhaṇameva bhājetvā dassesi.

Yasmā pana ārammaṇassa ākārasaṅghānagahaṇavasena saññā pākaṭā hoti, tasmā sā cakkhudvāre vibhattā. Yasmā vināpi ākārasaṅghānā ārammaṇassa paccatabhedagahaṇavasena viññāṇam pākaṭam hoti, tasmā taṃ jivhādvāre

vibhattaṃ. Imesaṃ pana saññāviññāṇapaññānaṃ asammohato sabhāvasalla-
kkhaṇatthaṃ **sañjānāti, vijānāti, pajānāti**ti ettha visesā veditabbā. Tattha upasa-
ggamattameva viseso, jānātiṭi padaṃ pana aviseso. Tassapi jānanaṭṭhena viseso
veditabbo. Saññā hi nīlādivasena ārammaṇasañjānanamattameva, aniccaṃ
dukkhamanattāti lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Viññāṇaṃ nīlādiva-
sena ārammaṇaṅceva jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhaṅca pāpeti, ussa-
kkitvā pana maggapātubhāvaṃ pāpetuṃ na sakkoti. Paññā nīlādivasena āramma-
ṇampi jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā maggapā-
tubhāvampi pāpeti.

Yathā hi heraṅṅikaphalake kahāpaṇarāsīmhi kate ajātabuddhidārako gāmikapu-
riso mahāheraññikoti tīsu janesu oloketvā ṭhitesu ajātabuddhidārako kahāpa-
ṇānaṃ cittavicittacaturassamaṇḍalādibhāvameva jānāti, “idaṃ manussānaṃ upa-
bhogaparibhogaṃ ratanasammataṃ”ti na jānāti. Gāmikapuriso cittādibhāvaṅca
jānāti, manussānaṃ upabhogaparibhogaratanasammatabhāvaṅca, “ayaṃ kūṭo,
ayaṃ cheko, ayaṃ karaṭo, ayaṃ saṅho”ti na jānāti. Mahāheraññiko cittādibhā-
vampi ratanasammatabhāvampi kūṭādibhāvampi jānāti. Jānanto ca pana (2.0271)
rūpaṃ disvāpi saddaṃ sutvāpi gandhaṃ ghāyitvāpi rasaṃ sāyitvāpi hatthena
garulahubhāvaṃ upadhāretvāpi “asukagāme kato”tipi jānāti, “asukanigame asuka-
nagare asukapabbatacchāyāya asukanadīṭire kato”tipi, “asukācariyena kato”tipi
jānāti. Evameva saññā ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādiva-
sena ārammaṇamattameva jānāti. Viññāṇaṃ gāmikapurisassa kahāpaṇada-
ssanaṃ viya nīlādivasena ārammaṇampi jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭive-
dhampi pāpeti. Paññā mahāheraññikassa kahāpaṇadassanaṃ viya nīlādivasena
ārammaṇampi jānāti, aniccādivasena lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti, ussakkitvā
maggapātubhāvampi pāpeti.

So pana nesaṃ viseso duppaṭivijjho. Tenāha āyasmā nāgaseno-

“Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā katanti. Kiṃ, bhante nāgasena, bhagavatā
dukkaraṃ katanti? Dukkaraṃ, mahārāja, bhagavatā kataṃ, imesaṃ arūpīnaṃ
cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ
akkhātaṃ ‘ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ cittaṃ’-
ti (mi. pa. 2.7.16).

Yathā hi tilatelaṃ sāsapatelaṃ madhukatelaṃ eraṇḍakatelaṃ vasātelanti
imāni pañca telāni ekacāṭiyaṃ pakkhipitvā divasaṃ yamakamanthe hi manthetvā
tato “idaṃ tilatelaṃ, idaṃ sāsapatelan”ti ekekassa pāṭiyekkaṃ uddharaṇaṃ nāma
dukkaraṃ, idaṃ tato dukkarataraṃ. Bhagavā pana sabbaññutaññāṇassa suppaṭi-
viddhattā dhammissaro dhammarājā imesaṃ arūpīnaṃ dhammānaṃ ekāra-
mmaṇe vattamānānaṃ vavatthānaṃ akāsi. Pañcannaṃ mahānadīnaṃ samuddaṃ
paviṭṭhaṭṭhāne “idaṃ gaṅgāya udakaṃ, idaṃ yamunāyā”ti evaṃ pāṭiyekkaṃ uda-
kuddharaṇenāpi ayamatto veditabbo.

Iti paṭhamapabbena suññataṃ, dutiyena suññatālakkaṇanti dvīhi pabbehi ana-
ttalakkhaṇaṃ kathetvā idāni dukkhalakkhaṇaṃ dassetuṃ **tatra, bhikkhaveti**-ādi-
māha. Tattha **khajjāmīti** na rūpaṃ sunakho viya maṃsaṃ luñcitvā luñcitvā

khādati, yathā pana kiliṭṭhavatthanivattho tatonidānaṃ piḷaṃ sandhāya “khādati maṃ (2.0272) vatthan”ti bhaṇati, evamidampi piḷaṃ uppādentamaṃ khādati nāmaṃti veditabbaṃ. **Paṭipanno hotīti** sīlaṃ ādiṃ katvā yāva arahattamaggā paṭipanno hoti. Yo panettha balavaññaṃ tikkhabuddhi ṇāṇuttaro yogāvacaro padhānabhūmiyaṃ vāyamanto khāṇunā vā kaṇṭakena vā viddho āvudhena vā pahaṇo byagghādīhi vā gahetvā khajjamāno taṃ vedanaṃ abbohārikaṃ katvā mūlakammaṭṭhānaṃ sammāsanto arahattameva gaṇhāti, ayaṃ vedanāya nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno nāma vuccati pītamallatthero viya kuṭumbiyaputtamahā-tissatthero viya vattani-aṭaviyaṃ tiṃsamattānaṃ bhikkhūnaṃ aññataro byaggha-mukhe nipannabhikkhu viya kaṇṭakena viddhatthero viya ca.

Dvādasasu kira bhikkhūsu ghaṇṭiṃ paharivā araññe padhānamanuyuñjantesu eko sūriye atthaṅgatamatteyeva ghaṇṭiṃ paharivā caṅkamaṃ oruyha caṅka-manto tiriyaṃ nimmathento tiṇapaṭicchannaṃ kaṇṭakaṃ akkamaṃ. Kaṇṭako piṭṭhipādena nikkhanto. Tattaphālena vinividdhakālo viya vedanā vattati. Thero cintesi-“kiṃ imaṃ kaṇṭakaṃ uddharāmi, udāhu pakatiyā vijjhivā ṭhitakaṇṭakan”ti? Tassa evamahosi- “iminā kaṇṭakena viddhattā nirayādīsu bhayaṃ nāma natthi, pakatiyā vijjhivā ṭhitakaṇṭakamevā”ti. So taṃ vedanaṃ abbohārikaṃ katvā sabbarattimaṃ caṅkamitvā vibhātāya rattiyā aññassa saññaṃ adāsi. So āgantvā “kiṃ, bhante”ti pucchi? “Kaṇṭakenamhi, āvuso, viddho”ti. “Kāya velāya, bhante”ti? “Sāyameva, āvuso”ti. “Kasmā na amhe pakkositha, kaṇṭakaṃ uddharivā tattha telampi siñceyyāmā”ti? “Pakatiyā vijjhivā ṭhitakaṇṭakameva uddharitum vāyamimhā, āvuso”ti. “Sakkuṇitha, bhante, uddharitun”ti. “Ekadesamattena me, āvuso, uddhaṇo”ti. Sesavatthūni dīghamajjhimaṭṭhakathāsu (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) satipaṭṭhānasuttaniddese vitthāritāneva.

Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhavesi kasmā āraddhaṃ? Imasmiṃ pabbe dukkhala-kkhaṇameva kathitaṃ, na aniccalakkhaṇaṃ. Taṃ dassetum idamāraddhaṃ. Tīṇi lakkhaṇāni samodhānetvā dassetum āraddhameva. **Apacinaṃti no ācinaṃti** vaṭṭaṃ vināseti, neva cinaṃti. **Pajahati na upādiyatīti** tadeva vissajjeti, na (2.0273) gaṇhāti. **Visineti na ussinetīti** vikirati na sampiṇḍeti. **Vidhūpeti na sandhūpetīti** nibbāpeti na jālāpeti.

Evam passam, bhikkhaviti idam kasmā āradham? Vaṭṭam vināsetvā ṭhitam mahākhīṇāsavam dassessāmīti āradham. Ettakena vā ṭhānena vipassanā kathitā, idāni saha vipassanāya cattāro magge dassetuṃ idam āradham. Atha vā ettakena ṭhānena paṭhamamaggo kathito, idāni saha vipassanāya tayo magge dassetuṃ idamāradham. Ettakena vā ṭhānena tiṇi maggāni kathitāni, idāni saha vipassanāya arahattamaggaṃ dassetumpi idam āradhameva.

Sapajāpatikāti saddhiṃ pajāpatinā devarājena. **Ārakāva namassantī**ti dūratova namassanti, dūrepi ṭhitam namassantiyeva āyasmantaṃ nītattheraṃ viya.

Thero kira pupphacchaḍḍakakulato nikkhamma pabbajito, khuraggeyeva arahattam patvā cintesi- “aham ajjeva pabbajito ajjeva me pabbajitakiccaṃ matthakaṃ pattam, catupaccayasantosabhāvanārāmamaṇḍitam mahā-ariyavaṃsapaṭipadam pūressāmī”ti. So paṃsukūlatthāya sāvattiṃ pavisitvā coḷakaṃ pariyesanto vicari. Atheko mahābrahmā samāpattito vuṭṭhāya manussapathaṃ olokento theram disvā- “ajjeva pabbajitvā ajjeva khuragge arahattam patvā mahā-ariyavaṃsapaṭipadam pūretuṃ coḷakaṃ pariyesati”ti añjaliṃ paggayha namassamāno aṭṭhāsi. Tamañño mahābrahmā disvā “kaṃ namassasi”ti? Pucchi. Nītattheram namassāmīti. Kiṃ kāraṇāti? Ajjeva pabbajitvā ajjeva khuragge arahattam patvā mahā-ariyavaṃsapaṭipadam pūretuṃ coḷakaṃ pariyesatīti. Sopi naṃ namassamāno aṭṭhāsi. Athañño, athañnoti sattasatā mahābrahmāno namassamānā aṭṭhamasu. Tena vuttam-

“Tā devatā sattasatā uḷārā,
brahmā vimānā abhinikkhamitvā;
nītam namassanti pasannacittā,
‘khīṇāsavo gaṇhati paṃsukūlam’”.

“Tā (2.0274) devatā sattasatā uḷārā,
brahmā vimānā abhinikkhamitvā;
nītam namassanti pasannacittā,
‘khīṇāsavo kayirati paṃsukūlam’”.

“‘Khīṇāsavo dhovati paṃsukūlam’;
‘khīṇāsavo rajati paṃsukūlam’;
‘khīṇāsavo pārupati paṃsakūlan’”ti.

Iti bhagavā imasmiṃ sutte desanam tihi bhavehi vinivattetvā arahattassa kūṭam gaṇhi. Desanāpariyosāne pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahimsu. Sattamaṃ.

8. Piṇḍolyasuttavaṇṇanā

80. Aṭṭhame **kismiñcideva pakaraṇeti** kismiñcideva kāraṇe. **Paṇāmetvā**ti nīharitvā. Kismiṃ pana kāraṇe ete bhagavatā paṇāmitāti? Ekasmiñhi antovasse bhagavā sāvattiyaṃ vasitvā vutthavasso pavāretvā mahābhikkhusaṅghapari-vāro sāvattitho nikkhamitvā janapadacārikaṃ caranto kapilavatthuṃ patvā nigrodhārāmaṃ pāvīsi. Sakyarājāno “sathā āgato”ti sutvā pacchābhatte kappiyāni telamadhuphāṇitādīni ceva pānakāni ca kājasatehi gāhāpetvā vihāram gantvā

saṅghassa niyyātetvā satthāraṃ vanditvā paṭisanthāraṃ karontā ekamante nisī-
diṃsu. Satthā tesam madhuradhammakathaṃ kathento nisīdi. Tasmim̐ khaṇe
ekacce bhikkhū senāsanam̐ paṭijagganti, ekacce mañcapīṭhādīni paññāpentī,
sāmaṇerā appaharitam̐ karonti. Bhājanīyaṭṭhāne sampattabhikkhūpi atthi, asampa-
ttabhikkhūpi atthi. Sampattā asampattānam̐ lābham̐ gaṇhantā, “amhākaṃ detha,
amhākaṃ ācariyassa detha upajjhāyassa dethā”ti kathentā mahāsaddamakam̐su.
Satthā sutvā theram̐ pucchi “ke pana te, ānanda, uccāsaddā mahāsaddā kevaṭṭā
maññe macchavilope”ti? Thero etamattham̐ ārocesi. Satthā sutvā “āmisahetu,
ānanda, bhikkhū mahāsaddam̐ karontī”ti āha. “Āma, bhante”ti. “Ananucchavikaṃ,
ānanda, appatirūpaṃ. Na (2.0275) hi mayā kappasatasahassādhikāni cattāri asa-
ṅkhyeyyāni cīvarādihetu pāramiyo pūritā, nāpi ime bhikkhū cīvarādihetu agārasmā
anagāriyam̐ pabbajitā, arahattahetu pabbajitvā anattham̐ atthasadisam̐ asāram̐
sārasadisam̐ karonti, gacchānanda, te bhikkhū paṇāmehi”ti.

Pubbaṇhasamayanti dutiyadivase pubbaṇhasamayaṃ. **Beluvalaṭṭhikāya mūleti**
taruṇabeluvarukkhamūle. **Pabāḷhoti** pabāhito. Pavāḷhotipi pāṭho, pavāhitoti attho.
Ubhayampi nihaṭabhāvameva dīpeti. **Siyā aññathattanti** pasādaññathattam̐ vā
bhāvaññathattam̐ vā bhavyeaya. Katham̐? “Sammāsambuddhena mayam̐ lahuke
kāraṇe paṇāmitā”ti pasādam̐ mandam̐ karontānam̐ pasādaññathattam̐ nāma hoti.
Saliṅgeneva tithāyatanaṃ pakkamantānam̐ bhāvaññathattam̐ nāma. **Siyā vipariṇā-**
moti ettha pana “mayam̐ satthu ajjhāsayaṃ gaṇhitum̐ sakkhissāmāti pabbajitā,
nam̐ gahetum̐ asakkontānam̐ kiṃ amhākaṃ pabbajjāyā”ti? Sikkham̐ paccakkhāya
hīnāyāvattanaṃ vipariṇāmoti veditabbo. **Vacchassāti** khīrūpakavacchassa. **Añña-**
thattanti milāyana-aññathattam̐. Khīrūpako hi vaccho mātu adassanena khīram̐
alabhanto milāyati kampati pavedhati. **Vipariṇāmoti** maraṇam̐. So hi khīram̐ ala-
bhamāno khīrapipāsāya sussanto patitvā marati.

Bijānam̐ taruṇānanti udakena anuggahetabbānam̐ virūḷhabijānam̐. **Aññatha-**
ttanti milāyanaññathattameva. Tāni hi udakaṃ alabhantāni milāyanti. **Vipariṇā-**
moti vināso. Tāni hi udakaṃ alabhantāni sukkhitvā vinassanti, palālameva honti.
Anuggahitoti āmisānuggahena ceva dhammānuggahena ca anuggahito. **Anugga-**
ṇheyyanti dvīhipi etehi anuggahehi anuggaṇheyyam̐. Acirapabbajitā hi sāmaṇerā
ceva daharabhikkhū ca cīvarādipaccayavekalle vā sati gelaññe vā satthārā vā āca-
riyupajjhāyehi vā āmisānuggahena ananuggahitā kilamantā na sakkonti sajjhāyam̐
vā manasikāram̐ vā kātum̐, dhammānuggahena ananuggahitā uddesena ceva ovā-
dānusāsaniyā ca parihāyamānā na sakkonti akusalam̐ parivajjetvā kusalam̐
bhāvetum̐. Imehi pana dvīhi anuggahehi anuggahitā kāyena akilamantā sajjhāya-
manasikāre pavattitvā yathānusiṭṭham̐ paṭipajjamānā (2.0276) aparabhāge taṃ
anuggahaṃ alabhantāpi teneva purimānuggahena laddhabalā sāsane patiṭṭha-
hanti, tasmā bhagavato evaṃ parivitakko udapādi.

Bhagavato purato pāturahosī Ti satthu cittam̐ ṇatvā- “ime bhikkhū bhagavatā
paṇāmitā, idāni nesam̐ anuggahaṃ kātukāmo evaṃ cintesi, kāraṇam̐ bhagavā
cintesi, ahamettha ussāham̐ janessāmi”ti purato pākaṭo ahosi. **Santettha**
bhikkhūti idaṃ so mahābrahmā yathā nāma byatto sūdo yadeva ambulaggādīsu

rasajātaṃ rañño rucati, taṃ abhisāṅkhārena sādutaraṃ katvā punadivase upanāmeti, evameva attano byattatāya bhagavatā āhaṭa-upamaṃyeva **evametaṃ bhagavāti**-ādivacanehi abhisāṅkharitvā bhagavantaṃ yācanto bhikkhusaṅghassa anuggahakaraṇatthaṃ vadati. Tattha **abhinandatūti** “mama santikaṃ bhikkhusaṅgho āgacchatū”ti. Evamassa āgamaṃ sampiyāyamāno abhinandatu. **Abhivadatūti** āgatassa ca ovādānusāsaniṃ dadanto abhivadatu.

Paṭisallānāti ekībhāvā. **Iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkhāsīti** iddhiṃ akāsi. **Ekadvīhikāyāti** ekeko ceva dve dve ca hutvā. **Sārajjamānarūpāti** ottappamānasabhāvā bhāyamānā. Kasmā pana bhagavā tesam tathā upasaṅkamanāya iddhimakāsīti? Hitapatthanāya. Yadi hi te vaggavaggā hutvā āgaccheyyūṃ, “bhagavā bhikkhusaṅghaṃ paṇāmetvā araṇṇaṃ pavitṭho ekadivasampi tattha vasituṃ nāsakkhi, vegeneva āgato”ti keḷimpi kareyyūṃ. Atha nesaṃ neva buddhagāraṃ paccupaṭṭhaheyya, na dhammadesanaṃ sampaṭicchituṃ samatthā bhaveyyūṃ. Sabhayaṇaṃ pana sasārajjānaṃ ekadvīhikāya āgacchantānaṃ buddhagāraṃveva paccupaṭṭhitam bhavissati, dhammadesanaṃca sampaṭicchituṃ sakkhissantīti cintevā tesam hitapatthanāya tathārūpaṃ iddhiṃ akāsi.

Nisīdiṃsūti tesu hi sārajjamānarūpesu āgacchantesu eko bhikkhu “mamaṃyeva satthā oloketi, maṃyeva maññe niggaṇhitukāmo”ti saṅkamaṃ āgantvā vanditvā nisīdi, athañño athañnoti evaṃ pañcabhikkhusatāni nisīdiṃsu. Evaṃ nisinnaṃ pana bhikkhusaṅghaṃ sīdantare sannisinnaṃ mahāsamuddaṃ viya nivāte padīpaṃ viya ca nicalaṃ disvā satthā cintesi- “imesaṃ (2.0277) bhikkhūnaṃ kīdisī dhammadesanā vaṭṭati”ti? Athassa etadahosi- “ime āhārahetu paṇāmitā, piṇḍiyālopadhammadesanāva nesaṃ sappāyā, taṃ dassetvā matthake tiparivaṭṭadesanaṃ desessāmi, desanāpariyosāne sabbe arahattaṃ pāpuṇissanti”ti. Atha nesaṃ taṃ dhammadesanaṃ desento **antamidaṃ, bhikkhaveti**-ādimāha.

Tattha **antanti** pacchimaṃ lāmakam. **Yadidaṃ piṇḍolyanti** yaṃ evaṃ piṇḍapariyesanena jīvikam kappentassa jīvitam. Ayaṃ panettha padattho- piṇḍāya ulatīti piṇḍolo, piṇḍolassa kammaṃ **piṇḍolyam**, piṇḍapariyesanena nipphāditajīvitanti attho. **Abhisāpoti** akkoso. Kupitā hi manussā attano paccatthikaṃ “cīvaraṃ nivāsetvā kapālaṃ gahetvā piṇḍaṃ pariyesamāno carissati”ti akkosanti. Atha vā pana “kiṃ tuyhaṃ akātabbaṃ atthi, yo tvaṃ evaṃ balavā vīriyasampannopi hirottappaṃ pahāya kapaṇo viya piṇḍolo vicarasi pattapāṇi”ti? Evampi akkosantiyeva. **Tañca kho etanti** evaṃ taṃ abhisāpaṃ samānampi piṇḍolyam. **Kulaputtā upenti atthavasikāti** mama sāsane jātikulaputtā ca ācārakulaputtā ca atthavasikā kāraṇavasikā hutvā kāraṇavasam paṭicca upenti.

Rājābhinītāti-ādīsu ye rañño santakam khāditvā raññā bandhanāgāre bandhāpitā palāyitvā pabbajanti, te rājābhinītā nāma. Te hi raññā bandhanaṃ abhinītattā **rājābhinītā** nāma. Ye pana corehi aṭaviyaṃ gahetvā ekaccesu māriyamānesu ekacce “mayam sāmi tumhehi vissatṭhā geham anajjhāvasitvā pabbajissāma, tattha yaṃ yaṃ buddhapūjādipuññaṃ karissāma, tato tumhākaṃ pattiṃ dassāmā”ti tehi vissatṭhā pabbajanti, te **corābhinītā** nāma. Tepi hi corehi māretabbataṃ abhinītāti corābhinītā nāma. Ye pana iṇam gahetvā paṭidātuṃ asakkontā palāyitvā

pabbajanti, te **iṇaṭṭā** nāma, iṇapīlitāti attho. Iṇaṭṭhātipi pāṭho, iṇe ṭhitāti attho. Ye rājacorachātakarogabhayānaṃ aññatarena abhibhūtā upaddutā pabbajanti, te **bhayaṭṭā** nāma, bhayapīlitāti attho. Bhayaṭṭhātipi pāṭho, bhaye (2.0278) ṭhitāti attho. **Ājīvikāpakatāti** ājīvikāya upaddutā abhibhūtā, puttadāraṃ posetuṃ asakkoṇṭāti attho. **Otiṇṇāmhāti** anto anupaviṭṭhā.

So ca hoti abhijjhālūti idaṃ so kulaputto “dukkhassa antaṃ karissāmi” ti-ādivasena cittaṃ uppādetvā pabbajito, aparabhāge, taṃ pabbajjaṃ tathārūpaṃ kātuṃ na sakkoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **abhijjhālūti** parabhaṇḍānaṃ abhijjhāyitā. **Tibbasārāgoti** bahalarāgo. **Byāpannacitto** pūtibhāvena vipannacitto. **Paduṭṭhamanasaṅkappoti** tikhiṇasiṅgo viya goṇo duṭṭhacitto. **Muṭṭhassatīti** bhattanikkhittakāko viya naṭṭhassati, idha kataṃ ettha nassati. **Asampajānoti** nippañño. Khandhādiparicchedarahito. **Asamāhitoti** caṇḍasote baddhanāvā viya upacārappanābhāvena asaṅghito. **Vibbhantacittoti** bandhāruḷhamago viya santamano. **Pākatindriyoti** yathā gihī puttadhītaro olokeno asaṃvutindriyo hoti, evaṃ asaṃvutindriyo.

Chavālātanti chavānaṃ daḍḍhaṭṭhāne alātaṃ. **Ubhatopadittaṃ majjhe gūthagatanti** pamāṇena aṭṭhaṅgulamattaṃ dvīsu ṭhānesu ādittaṃ majjhe gūthamakkhitaṃ. **Neva gāmeti** sace hi taṃ yuganaṅgalagopānasipakkhapāsakādīnaṃ atthāya upanetuṃ sakkā assa, gāme kaṭṭhatthaṃ phareyya. Sace khettakuṭiyāṃ kaṭṭhattharamañcakādīnaṃ atthāya upanetuṃ sakkā, araṅṅhe kaṭṭhatthaṃ phareyya. Yasmā pana

ubhayathāpi na sakkā, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Gihibhogā ca parihīnoti** yo agāre vasa-
ntehi gihīhi dāyajje bhājiyamāne bhogo laddhabbo assa, tato ca parihīno. **Sāmañña-**
tthañcāti ācariyupajjhāyānaṃ ovāde ṭhatvā pariyattipaṭivedhavasena pattabbaṃ
sāmaññatthañca. Imañca pana upamaṃ satthā na dussīlassa vasena āhari, pari-
suddhasīlassa pana alasassa abhijjhādīhi dosehi upahatassa puggalassa imaṃ
upamaṃ āhari.

Tayome, bhikkhaveti kasmā āraddhaṃ? Imassa puggalassa chavālātasadisa-
bhāvo neva mātāpitūhi kato, na ācariyupajjhāyehi, imehi pana pāpavitakkehi
katoti dassanattaṃ āraddhaṃ. **Animittaṃ vā samādhinti** (2.0279) vipassanāsa-
mādhim. So hi niccanimittādīnaṃ samugghātanena animittoti vuccati. Ettha ca
cattāro satipaṭṭhānā missakā, animittasamādhī pubbabhāgo. Animittasamādhī vā
missako, satipaṭṭhānā pubbabhāgāti veditabbā.

Dvemā, bhikkhave, diṭṭhiyoti idaṃ pana na kevalaṃ animittasamādhībhāvanā
imesaṃyeva tiṇṇaṃ mahāvitakkānaṃ pahānāya saṃvattati, sassatucchedadiṭṭhī-
nampi pana samugghātaṃ karotīti dassanattaṃ vuttaṃ. **Na vajjavā assanti**
niddoso bhaveyyaṃ. Sesamettha uttānameva. Iti bhagavā imasmimpi sutte
desanaṃ tīhi bhavehi vinivattetvā arahattena kūṭaṃ gaṇhi. Desanāvasāne pañca-
satā bhikkhū saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇiṃsūti. Aṭṭhamaṃ.

9. Pālileyysuttavaṇṇanā

81. Navame **cārikaṃ pakkāmiti** kosambikānaṃ bhikkhūnaṃ kalahakāle satthā
ekadivasam dīghītissa kosalarañño vatthum āharitvā “na hi verena verāni, samma-
nīdha kudācanan”ti-ādīhi (dha. pa. 5) gāthāhi ovadati. Taṃdivasaṃ tesam
kalahaṃ karontānaṃyeva ratti vibhātā. Dutiyadivasepi bhagavā tameva vatthum
kathesi. Taṃdivasampi tesam kalahaṃ karontānaṃyeva ratti vibhātā. Tatiyadiva-
sepi bhagavā tameva vatthum kathesi. Atha naṃ aññataro bhikkhu evamāha-
“appossukko, bhante, bhagavā diṭṭhadhammasukhavihāraṃ anuyutto viharatu,
mayametena bhaṇḍanena kalahena viggahena vivādena paññāyissāmā”ti. Satthā
“pariyādiṇṇarūpacittā kho ime moghapurisā, na ime sakkā saññāpetun”ti cintetvā-
“kiṃ mayhaṃ imehi, ekacāravāsaṃ vasissāmī”ti? So pātova sarīrapaṭijagganaṃ
katvā kosambiyaṃ piṇḍāya caritvā kañcīpi anāmantetvā ekova adutiyo cārikaṃ
pakkāmi.

Yasmim, āvuso, samayeti idaṃ thero yasmāssa ajja bhagavā ekena bhikkhunā
saddhim pakkamissati, ajja dvīhi, ajja satena, ajja sahasena, ajja ekakovāti sabbo
bhagavato cāro vidito pākaṭo paccakkho, tasmā āha.

Anupubbenāti (2.0280) gāmanigamaṭipāṭiyā piṇḍāya caramāno ekacāra-
vāsaṃ tāva vasamānaṃ bhikkhum passitukāmo hutvā bālakaloṇakāragāmaṃ
agamāsi. Tattha bhaguttherassa sakalapacchābhattañceva tiyāmarattiñca ekacā-
ravāse ānisaṃsaṃ kathetvā punadivase tena pacchāsamaṇena piṇḍāya caritvā
taṃ tattheva nivattetvā “samaggavāsaṃ vasamāne tayo kulaputte passissāmī”ti
pācīnavaṃsamigadāyaṃ agamāsi. Tesampi sakalapacchābhattañceva tiyāmara-

tīñca ekacāravāse ānisaṃsaṃ kathetvā te tattheva nivattetvā ekakova pālileyya nagarābhimukho pakkamitvā anupubbena pālileyyanagaraṃ sampatto. Tena vuttaṃ- “anupubbena cārikaṃ caramāno yena pālileyyakaṃ, tadavasari” ti.

Bhaddasālamūleti pālileyyavāsino bhagavato dānaṃ datvā pālileyyato avidūre rakkhitavanasaṅḍo nāma atthi, tattha bhagavato paṇṇasālaṃ katvā “ettha vasa-thā” ti paṭiññaṃ kāretvā vāsayaṃsu. Bhaddasālo pana tattheko manāpo laddhako sālarukkho. Bhagavā taṃ nagaraṃ upanissāya tasmim vanasaṅḍe paṇṇasālasa-mipe tasmim rukkhamūle viharati. Tena vuttaṃ “bhaddasālamūle” ti.

Evam viharante panettha tathāgate aññataro hatthināgo hatthinīhi hatthipotakā-dīhi gocarabhūmitthogāhanādīsu ubbāḷho yūthe ukkaṇṭhito “kiṃ me imehi hatthī-hī” ti? Yūthaṃ pahāya manussapathaṃ gacchanto pālileyyakavanasaṅḍe bhaga-vantaṃ disvā ghaṭasahassena nibbāpitasantāpo viya nibbuto hutvā satthu santike aṭṭhāsi. So tato paṭṭhāya satthu vattapaṭivattaṃ karonto mukhadhovanaṃ deti, nhānodakaṃ āharati, dantakaṭṭhaṃ deti, pariveṇaṃ sammajjati, araññato madhu-rāni phalāphalāni āharitvā satthuno deti. Satthā paribhogaṃ karoti.

Ekadivasaṃ satthā rattibhāgasamanantare caṅkamitvā pāsāṇaphalake nisīdi. Hatthīpi avidūre ṭhāne aṭṭhāsi. Satthā pacchato oloketvā na kiñci addasa, evaṃ purato ca ubhayapassesu ca. Athassa “sukhaṃ vatāhaṃ aññatra tehi bhaṇḍana-kārakehi vasāmi” ti cittaṃ uppajji. Hatthinopi “mayā nāmitasākhaṃ aññe khādantā natthī” ti-ādīni cintetvā- “sukhaṃ vata ekakova (2.0281) vasāmi, satthu vattaṃ kātum labhāmi” ti cittaṃ uppajji. Satthā attano cittaṃ oloketvā- “mama tāva īdisaṃ cittaṃ, kīdisaṃ nu kho hatthissā” ti tassāpi tādisameva disvā “sameti no cittaṃ” ti imaṃ udānaṃ udānesi-

“Etaṃ nāgassa nāgena, isādantassa hatthino;

sameti cittaṃ cittaṃ, yadeko ramatī vane” ti. (mahāva. 467);

Atha kho sambahulā bhikkhū Ti atha evaṃ tathāgate tattha viharante pañcasatā disāsu vassaṃvutthā bhikkhū. **Yenāyasmā ānandoti** “satthā kira bhikkhusaṅghaṃ paṇāmetvā araññaṃ pavitṭho” ti attano dhammatāya satthu santikaṃ gantuṃ asa-kkontā yenāyasmā ānando, tenupasaṅkamimsu.

Anantarā āsavānaṃ khayoti maggānantaraṃ arahattaphalaṃ. **Vicayasoti** vica-yena, tesam tesam dhammānaṃ sabhāvavicinanasamatthena ñāṇena paricchi-nditvāti attho. **Dhammoti** sāsana-dhammo. Cattāro satipaṭṭhānāti-ādi ye ye koṭṭhāse paricchinditvā dhammo desito, tesam pakāsanatthāya vuttaṃ. **Samanupa-ssanāti** diṭṭhisamanupassanā. **Saṅkhāro soti** diṭṭhisāṅkhāro so. **Tatojo so saṅkhā-roti** tato taṇhāto so saṅkhāro jāto. Taṇhāsampayuttesu cittesupi catūsū cittesu esa jāyati. **Sāpi taṇhāti** sā diṭṭhisāṅkhārassa paccayabhūtā taṇhā. **Sāpi vedanāti** sā taṇhāya paccayabhūtā vedanā. **Sopi phassoti** so vedanāya paccayo avijjāsa-mphasso. **Sāpi avijjāti** sā phassasampayuttā avijjā.

No cassaṃ, no ca me siyāti sace ahaṃ na bhaveyyaṃ, mama parikkhāropi na bhaveyya. **Nābhavissaṃ, na me bhavissatīti** sace pana āyatimpī ahaṃ na bhavi-ssāmi, evaṃ mama parikkhāropi na bhavissati. Ettake ṭhāne bhagavā tena bhikkhunā gahitagahitadiṭṭhiṃ vissajjāpento āgato puggalajjhāsayenapi desanāvi-

lāsenapi. **Tatojo so sañkhāro**ti taṇhāsampayuttacitte vicikicchāva natthi, kathamañ vicikicchāsañkhāro taṇhāto jāyatīti? Appahīnattā. Yassa hi taṇhāya appahīnāya so (2.0282) uppajjati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhiyāpi eseva nayo labbhatiyeva catūsu hi cittuppādesu sampayuttadiṭṭhi nāma natthi. Yasmā pana taṇhāya appahīnattā sā uppajjati, tasmā taṃ sandhāya tatrāpi ayamatto yujjati. Iti imasmiṃ sutte tevīsatiyā ṭhānesu arahattaṃ pāpetvā vipassanā kathitā. Navamaṃ.

10. Puṇṇamasuttavaṇṇanā

82. Dasame **tadahuposatheti-**ādi pavāraṇasutte vitthāritameva. **Kiñcideva desanti** kiñci kāraṇaṃ. **Sake āsane nisīditvā puccha yadākañkhasīti** kasmā evamañha? So kira bhikkhu pañcasatabhikkhuparivāro. Ācariye pana ṭhitake pucchante sace te bhikkhū nisīdanti, satthari gāraṃ kataṃ hoti, ācariye agāraṃ. Sace uṭṭhahanti, ācariye gāraṃ kataṃ hoti, satthari agāraṃ. Iti nesamañ cittaṃ anekaggaṃ bhavissati, desanaṃ sampañcchitumañ na sakkhissanti. Tasmañ pana nisīditvā pucchante tesamañ cittaṃ ekaggaṃ bhavissati, desanaṃ sampañcchitumañ sakkhissanti ti ñatvā bhagavā evamañha. **Ime nu kho, bhanteti** ayaṃ thero pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ ācariyo, pañcakkhandhamattampi nappajānātīti na vattabbo. Pañhaṃ pucchantena pana “ime pañcupādānakkhandhā, na aññe”ti evamañ jānanta viya hutvā pucchitumañ na vaṭṭati, tasmā ajānanto viya pucchati. Tepi cassa antevāsikā “amhākaṃ ācariyo ‘ahaṃ jānāmi’ti na katheti, sabbaññutaññāṇena pana saddhiṃ saṃsanditvāva katheti”ti sotabbaṃ saddhātappaṃ maññissanti pi ajānanto viya pucchati.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. **Na kho bhikkhu taññeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā**ti yasmā chandarāgamattaṃ pañcakkhandhā na hoti, tasmā idaṃ vuttaṃ. Yasmā pana sahaṃjātato vā ārammaṇato vā khandhe muñcitvā upādānaṃ natthi, tasmā **nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānanti** vuttaṃ. Taṇhāsampayuttasmiñhi citte vattamañe taṃcittasamuṭṭhānarūpaṃ rūpakkhandaṃ, ṭhapetvā taṃ taṇhaṃ sesā arūpadhammā cattāro khandhāti sahaṃjātato khandhe muñcitvā upādānaṃ natthi. Upādānassa pana rūpādīsū aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanato ārammaṇato pañcakkhandhe muñcitvā upādānaṃ natthi. **Chandarāgavemattatā**ti chandarāganānattaṃ. **Evaṃ kho bhikkhū**ti evamañ rūpārammaṇassa chandarāgassa (2.0283) vedanādīsū aññataraṃ ārammaṇaṃ akaraṇato siyā chandarāgavemattatā. **Khandhādhivacananti** khandhāti ayaṃ paññatti. Ayaṃ pana anusandhi na ghaṭiyati, kiñcāpi na ghaṭiyati, sānusandhikāva pucchā, sānusandhikaṃ vissajjanaṃ. Ayañhi thero tesamañ tesamañ bhikkhūnaṃ ajjhāsayena pucchati, satthāpi tesamañ tesamañ ajjhāsayeneva vissajjeti. Sesamañ sabbattha uttānameva. Dasamaṃ.

Imassa ca pana vaggassa ekekasmañ sutte pañcasatā pañcasatā bhikkhū arahattaṃ pattāti.

Khajjanīyavaggo aṭṭhamaṃ.

9. Theravaggo

1. Ānandasuttavaṇṇanā

83. Theravaggassa paṭhame **mantāṇiputtoti**, mantāṇiyā nāma brāhmaṇiyā putto. **Upādāyāti** āgamma ārabha sandhāya paṭicca. **Asmīti hotīti** asmīti evaṃ pavattaṃ taṇhāmānadiṭṭhipapañcattayaṃ hoti. **Daharoti** taruṇo. **Yuvāti** yobbanena samannāgato. **Maṇḍanakajātikoti** maṇḍanakasabhāvo maṇḍanakasīlo. **Mukhanimittanti** mukhapaṭibimbaṃ. Tañhi parisuddhaṃ ādāsamaṇḍalaṃ paṭicca paññāyati. Kiṃ pana taṃ olokayato sakamukhaṃ paññāyati, paramukhanti? Yadi sakaṃ bhavyeṃ, paramukhaṃ hutvā paññāyeyya, atha parassa bhavyeṃ, vaṇṇādīhi asadisāṃ hutvā paññāyeyya. Tasmā na taṃ attano, na parassa, ādāsāṃ pana nissāya nibhāsarūpaṃ nāma taṃ paññāyatīti vadanti. Atha yaṃ uduke paññāyati, taṃ kena kāraṇenāti? Mahābhūtānaṃ visuddhatāya. **Dhammo me abhisamītoti** mayā ñāṇena catusaccadhammo abhisamāgato, sotāpannosmi jātoti kathesi. Paṭhamaṃ.

2. Tissasuttavaṇṇanā

84. Dutiye (2.0284) **madhurakajāto viyāti** sañjātagarubhāvo viya akammañño. **Disāpi meti** ayaṃ puratthimā ayaṃ dakkhiṇāti evaṃ disāpi mayhaṃ na pakkhāyanti, na pākaṭā hontīti vadati. **Dhammāpi maṃ na paṭibhantīti** pariyattidhammāpi mayhaṃ na upaṭṭhahanti, uggahitaṃ sajjhāyitaṃ na dissatīti vadati. **Vicikicchāti** no mahāvicikicchā. Na hi tassa “sāsanāṃ niyyānikaṃ nu kho, na nu kho”ti vimati uppajjati. Evāṃ panassa hoti “sakkhissāmi nu kho samaṇadhammaṃ kātuṃ, udāhu pattacīvaradhāraṇamattameva karissāmi”ti.

Kāmānametaṃ adhivacānanti yathā hi ninnaṃ pallamaṃ oloketassa dassanarāmaṇeyyakamattaṃ atthi, yo panettha oṭarati, taṃ caṇḍamīnākulatāya ākaḍḍhitvā anayabyasanaṃ pāpeti, evamevaṃ pañcasu kāmaguṇesu cakkhudvārādīnaṃ ārammaṇe rāmaṇeyyakamattaṃ atthi, yo panettha gedhaṃ āpajjati, taṃ ākaḍḍhitvā nirayādīsu eva pakkhipanti. Appassādā hi kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhīyoti imaṃ atthavasāṃ paṭicca “kāmānametaṃ adhivacānaṃ” ti vuttaṃ. **Ahamanuggahenāti** ahaṃ dhammāmisānuggahehi anuggaṇhāmi. **Abhinandīti** sampaṭicchi. Na kevalaṅca abhinandi, imaṃ pana satthu santikā assāsaṃ labhitvā ghaṭento vāyamanto katipāhena arahatte paṭiṭṭhāsi. Dutiyāṃ.

3. Yamakasuttavaṇṇanā

85. Tatiye **diṭṭhigatanti** sace hissa evaṃ bhavēyya “saṅkhārā uppajjanti ceva nirujjhanti ca, saṅkhārappavattameva appavattaṃ hotī” ti, diṭṭhigataṃ nāma na bhavēyya, sāsānāvacarikaṃ ṅāṇaṃ bhavēyya. Yasmā panassa “satto ucchijjati vinassatī” ti ahosi, tasmā diṭṭhigataṃ nāma jātaṃ. **Thāmasā parāmāsāti** diṭṭhithāmena ceva diṭṭhiparāmāsena ca.

Yenāyasmā sārīputtoti yathā nāma paccante kupite taṃ vūpasametum asaḅkontā rājapurisā senāpatissa vā raṅṅo vā santikaṃ gacchanti, evaṃ diṭṭhigatavāsena tasmim̄ there kupite taṃ vūpasametum asaḅkontā te bhikkhū yena dhammarājassa dhammasenāpati āyasmā sārīputto (2.0285), tenupasaṅkamim̄su. **Evaṃbyākhoti** tesāṃ bhikkhūnaṃ santike viya therassa sammukhā paggayha vattum asaḅkonto olambantena hadayena “evaṃbyākho” ti āha. **Taṃ kiṃ maṅṅasi, āvusoti?** Idaṃ therō tassa vacanaṃ sutvā, “nāyaṃ attano laddhiyaṃ dosaṃ passati, dhammadesanāya assa taṃ pākaṭaṃ karissāmī” ti cintetvā tiparivaṭṭaṃ desanaṃ desetum ārabhi.

Taṃ kiṃ maṅṅasi, āvuso yamaka, rūpaṃ tathāgatoti idaṃ kasmā āraddhaṃ? Anuyogavattaṃ dāpanatthaṃ. Tiparivaṭṭadesanāvasānasmiṅhi therō sotāpanno jāto. Atha naṃ anuyogavattaṃ dāpetum “taṃ kiṃ maṅṅasi” ti ādimāha? **Tathāgatoti** satto. Rūpaṃ vedanā saṅṅā saṅkhārā viṅṅāṇanti ime pañcakkhandhe sampiṇḍetvā “tathāgato” ti samanupassasīti pucchati. **Ettha ca te, āvusoti** idaṃ therassa anuyoge bhumbaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- ettha ca te ettake ṭhāne diṭṭheva dhamme saccato thirato satte anupalabbhiyamāneti. **Sace taṃ, āvusoti** idametaṃ aṅṅaṃ byākarāpetukāmo pucchati. **Yaṃ dukkhaṃ taṃ niruddhanti** yaṃ dukkhaṃ, tadeva niruddhaṃ, aṅṅo satto nirujjhanako nāma natthi, evaṃ byākareyyanti attho.

Etasseva atthassāti etassa paṭhamamaggassa. **Bhīyosomattāya ṅāṅāyāti** atirekappamāṇassa ṅāṇassa atthāya, saḅvipassanakānaṃ upari ca tiṇṇaṃ maggānaṃ āvibhāvattāyāti attho. **Ārakkhasampannoti** anto-ārakkhena ceva bahi-ārakkhena ca samannāgato. **Ayogakkhemakāmoti** catūhi yogehi khema bhāvaṃ anicchanto. **Pasayhāti** pasayhitvā abhibhavitvā. **Anupakhajjāti** anupavitsivā.

Pubbuṭṭhāyīti-ādīsu dūratova āgacchantam̄ disvā āsanato paṭhamataram̄ vuṭṭhā-

tīti **pubbuṭṭhāyī**. Tassa āsanam datvā tasmim nisinne pacchā nipatati nisīdatīti, **pacchānipātī**. Pātova vuṭṭhāya “ettakā kasitum gacchatha, ettakā vapitun”ti vā sabbapaṭhamam vuṭṭhātīti **pubbuṭṭhāyī**. Sāyam sabbesu attano attano vasana-ṭṭhānam gatesu gehassa samantato ārakkham saṃvidhāya dvārāni thaketvā sabbapacchā nipajjanatopi **pacchānipātī**. “Kiṃ karomi (2.0286), ayyaputta? Kiṃ karomi ayyaputtā”ti? Mukham olovento kiṃkāram paṭisāvetīti **kiṃkārapaṭissāvī**. Manāpam caratīti **manāpacārī**. Piyam vadatīti **piyavādī**. **Mittatopi nam saddaheyyā**ti mitto me ayanti saddaheyya. **Vissāsam āpajjeyyā**ti ekato pānabhojanādiṃ karonto vissāsiko bhaveyya. **Samvissatthoti** sutṭhu vissattho.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanam- bālagahapatiputto viya hi vaṭṭasannissitakāle assutavā puthujjano, vadhakapaccāmitto viya abaladubbala pañcakkhandhā, vadhakapaccāmittassa “bālagahapatiputtam upaṭṭhahissāmī”ti upagatakālo viya paṭisandhikkhaṇe upagatā pañcakkhandhā, tassa hi “na me ayam sahāyo, vadhakapaccatthiko ayan”ti ajānanakālo viya vaṭṭanissitaputhujjanassa pañcakkhandhe “na ime mayhan”ti agahetvā “mama rūpam, mama vedanā, mama saññā, mama saṅkhārā, mama viññāṇan”ti gahitakālo, vadhakapaccatthikassa “mitto me ayan”ti gahetvā sakkārakaraṇakālo viya “mama ime”ti gahetvā pañcannam khandhānam nhāpanabhojanādihi sakkārakaraṇakālo, “ativissattho me ayan”ti ñatvā sakkāram karontasseva asinā sīsacchindanam viya vissatthassa bālaputhujjanassa tikhiṇehi bhijjamānehi khandhehi jīvitapariyādānam veditabbam.

Upeṭīti upagacchati. **Upādiyatīti** gaṇhāti. **Adhiṭṭhātīti** adhiṭṭhatīti. **Attā meti** ayam me attātīti. **Sutavā ca kho, āvuso, ariyasāvako**ti yathā pana paṇḍito gahapatiputto evam upagatam paccatthikam “paccatthiko me ayan”ti ñatvā appamatto tāni tāni kammāni kāretvā anattam pariharati, attam pāpuṇāti, evam sutavā ariyasāvakopi “na rūpam attato samanupassati”ti-ādinā nayena pañcakkhandhe ahanti vā mamanti vā agahetvā, “paccatthikā me ete”ti ñatvā rūpasattaka-arūpasattakādivasena vipassanāya yojetvāva tatonidānam dukkham parivajjetvā aggaphalam arahattam pāpuṇāti. Sesamettha uttānameva. Tatiyam.

4. Anurādhasuttavaṇṇanā

86. Catutthe **araññakuṭikāyanti** tasseva vihārassa paccante paṇṇasālāyam. **Tam tathāgatoti** tumhākam sathā tathāgato tam sattam (2.0287) tathāgataṃ. **Aññatra imehīti** tassa kira evam ahosi “ime sāsanaṃ paṭipakkhā paṭivilomā, yathā ime bhaṇanti, na evam sathā paññāpessati, aññathā paññāpessati”ti. Tasmā evamāha. **Evam vutte te aññatitthiyā**ti evam therena attano ca paresaṅca samayam ajānitvā vutte ekadesena sāsanasamayam jānantā therassa vāde dosam dātu-kāmā te aññatitthiyā paribbājakā āyasmantaṃ anurādham etadavocuṃ.

Tam kiṃ maññasi anurādhāti sathā tassa katham sutvā cintesi- “ayam bhikkhu attano laddhiyam dosam na jānāti, kārako panesa yuttayogo, dhammadesanāya eva nam jānāpessāmī”ti tiparivaṭṭam desanam desetukāmo “tam kiṃ maññasi, anurādhā”ti-ādimāha. Athassa tāya desanāya arahattappattassa anuyogavattam

āropento **taṃ kiṃ maññasi, anurādha? Rūpaṃ tathāgatoti-ādimāha. Dukkhañceva paññapemi, dukkhassa ca nirodhanti** vaṭṭadukkhañceva vaṭṭadukkhassa ca nirodhaṃ nibbānaṃ paññapemi. Dukkanti vā vacanena dukkhasaccaṃ gahitaṃ. Tasmim̄ gahite samudayasaccaṃ gahitameva hoti, tassa mūlattā. Nirodhanti vacanena nirodhasaccaṃ gahitaṃ. Tasmim̄ gahite maggasaccaṃ gahitameva hoti tassa upāyattā. Iti pubbe cāhaṃ, anurādha, etarahi ca catusaccameva paññapemīti dasseti. Evaṃ imasmim̄ sutte vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ. Catutthaṃ.

5. Vakkalisuttavaṇṇanā

87. Pañcame **kumbhakāranivesaneti** kumbhakārasālāyaṃ. Thero kira vutthavasso pavāretvā bhagavantaṃ dassanāya āgacchati. Tassa nagaramajjhe mahā-ābādho uppajji, pādā na vahanti. Atha naṃ mañcakasivikāya kumbhakārasālāya āhariṃsu. Sā ca sālā tesam̄ kammaśālā, na nivesanasālā. Taṃ sandhāya vuttaṃ “kumbhakāranivesane viharatī”ti. **Bāḷhagilānoti** adhimattagilāno. **Samadhosi**ti samantato adhosi, calanākārena apacim̄ dasseti. Vattaṃ kiretaṃ bāḷhagilānenapi buḍḍhataraṃ disvā uṭṭhānākārena apaciti dassetabbā. Tena pana “mā cali mā calī”ti vattabbo. **Santimāni āsanānīti** buddhakālasmiñhi ekassapi bhikkhuno (2.0288) vasanaṭṭhāne “sace satthā āgacchissati, idha nisīdissati”ti āsanaṃ paññattameva hoti antamaso phalakamattampi paṇṇasanthāramattampi. **Khamaniyaṃ yāpaniyanti** kacci dukkhaṃ khamituṃ iriyāpathaṃ vā yāpetuṃ sakkāti pucchati. **Paṭikkamantīti** nivattanti. **Abhikkamantīti** adhigacchanti. **Paṭikkamosānanti** paṭikkamo etāsaṃ. **Sīlato na upavadatīti** sīlaṃ ārabba sīlabhāvena na upavadati. **Cirapaṭikāhanti** cirapaṭiko ahaṃ, cirato paṭṭhāya ahanti attho. **Pūtikāyenāti** attano suvaṇṇavaṇṇampi kāyaṃ bhagavā dhuvapaggharaṇaṭṭhena evamāha. **Yo kho, vakkali, dhammanti** idha bhagavā “dhammakāyo kho, mahārāja, tathāgato”ti vuttaṃ dhammakāyataṃ dasseti. Navavidho hi lokuttaradhammo tathāgata tassa kāyo nāma.

Idāni therassa tiparivaṭṭadhammadesanaṃ ārabhanto **taṃ kiṃ maññasīti-ādi**māha. **Kāḷasilāti** kāḷasilāvihāro. **Vimokkhāyāti** maggavimokkhatthāya. **Suvimutto vimuccissatīti** arahattaphalavimuttiyā vimutto hutvā vimuccissati. Tā kira devatā “yena nīhārena iminā vipassanā āradhā, anantarāyena arahattaṃ pāpuṇissati”ti ñatvā evamāhaṃsu. **Apāpakanti** alāmakam̄. **Satthaṃ āhasesīti** thero kira adhimāniko ahosi. So samādhivipassanāhi vikkhambhitānaṃ kilesānaṃ samudācāraṃ apassanto “khīṇāsavomhī”ti saññī hutvā “kiṃ me iminā dukkhena jīvitena? Satthaṃ āharitvā marissāmī”ti tikhiṇena satthena kaṇṭhanāḷaṃ chindi. Athassa dukkhā vedanā uppajji. So tasmim̄ khaṇe attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā avissaṭṭhakammaṭṭhānattā sīghaṃ mūlakammaṭṭhānaṃ ādāya sammāsanto arahattaṃ pāpuṇitvāva kālamakāsi. Paccavekkhaṇā panassa ca kathaṃ ahosīti? Khīṇāsavassa ekūnavīsati paccavekkhaṇā na sabbāva avassaṃ laddhabbā, tikhiṇenāpi pana asinā sīse chijjante ekaṃ dve ñāṇāni avassaṃ uppajjanti.

Vivattakkhandhanti parivattakkhandhaṃ. **Semānanti** sayamānaṃ. Thero kira

uttānako nipanno satthaṃ āhari. Tassa sarīraṃ yathāṭṭhitameva ahosi. Sīsaṃ pana dakkhiṇapassena parivattitvā aṭṭhāsi. Ariyasāvakaḥ hi yebhuyyena dakkhiṇapasseneva kālaṃ karonti. Tenassa sarīraṃ yathāṭṭhitameva ahosi. Sīsaṃ pana dakkhiṇapassena parivattitvā ṭṭhitameva. Taṃ sandhāya vivattakkhandho nāma jātotipi vadanti. **Dhūmāyitattanti** dhūmāyanabhāvaṃ (2.0289). **Timirāyitattanti** timirāyanabhāvaṃ. Dhūmavalāhakaṃ viya timiravalāhakaṃ viya cāti attho. Pañcamaṃ.

6. Assajisuttavaṇṇanā

88. Chaṭṭhe **kassapakārāmeti** kassapasetṭhinā kārite ārāme. **Kāyasaṅkhāreti** assāsapassāse. So hi te catutthajjhānena passambhitvā passambhitvā vihāsi. **Evaṃ hotīti** idāni taṃ samādhiṃ appaṭilabhantassa evaṃ hoti. **No cassāhaṃ parihāyāmi** Ti kacci nu kho ahaṃ sāsanaṃ na parihāyāmi? Tassa kira ābādhadosena appitappitā samāpatti parihāyi, tasmā evaṃ cintesi. **Samādhisārakā samādhisāmaññāti** samādhiṃyeva sāraṅca sāmāññaṅca maññanti. Mayhaṃ pana sāsane na etaṃ sāraṃ, vipassanāmaggaṃ phalāni sāraṃ. So tvaṃ samādhito parihāyanto kasmā cintesi “sāsanaṃ parihāyāmi”ti. Evaṃ therāṃ assāsetvā idānissa tiparivaṭṭameva dhammadesanaṃ ārabhanto **taṃ kiṃ maññasīti**-ādimāha. Athassa tiparivaṭṭadesanāvasāne arahattaṃ pattassa satatavihāraṃ dassento **so sukhaṃ ce vedanaṃ vedayatīti**-ādimāha. Tattha **anabhinanditāti pajānātīti** sukhavedanāya tāva abhinandanā hotu, dukkhavedanāya kathaṃ hotīti? Dukkhaṃ patvā sukhaṃ pattheti, yadaggena sukhaṃ pattheti, tadaggena dukkhaṃ patthetiyeva. Sukhavi-pariṇāmena hi dukkhaṃ āgatameva hotīti evaṃ dukkhe abhinandanā veditabbā. Sesamaṃ pubbe vuttanayamevāti. Chaṭṭhaṃ.

7. Khemakasuttavaṇṇanā

89. Sattame **attaniyanti** attano parikkhārajātaṃ. **Asmīti adhigatanti** asmīti evaṃ pavattā taṇhāmānā adhigatā. **Sandhāvanikāyāti** punappunaṃ gamanāgamanena. **Upasaṅkamīti** badarikārāmato gāvutamattaṃ ghoṣitārāmaṃ agamāsi. Dāsaka-tthero pana catukkhattum gamanāgamanena taṃdivasaṃ dviyojanaṃ addhānaṃ āhiṇḍi. Kasmā pana taṃ therā paṇiṃsu? Vissutassa dhammakathikassa santikā dhammaṃ suṇissāmāti. Sayam kasmā na gatāti? Therassa vasanaṭṭhānaṃ araṇṇaṃ sambādhaṃ, tattha saṭṭhimattānaṃ therānaṃ ṭhātum vā nisīditum vā okāso natthīti na gatā. “Idhāgantvā amhākaṃ dhammaṃ kathetū”tipi (2.0290) kasmā pana na paṇiṃsūti? Therassa ābādhikattā. Atha kasmā punappunaṃ paṇiṃsūti? Sayameva ṇatvā amhākaṃ kathetum āgamissatīti. Theropi tesam ajjhāsayaṃ ṇatvāva agamāsīti.

Na khvāhaṃ, āvuso, rūpanti yo hi rūpameva asmīti vadati, tena itare cattāro khandhā paccakkhātā honti. Yo aññatra rūpā vadati, tena rūpaṃ paccakkhātāṃ hoti. Vedanādīsopi eseva nayo. Therassa pana samūhato pañcasopi khandhesu asmīti adhigato, tasmā evamāha. **Hotevāti** hotiyeva. **Anusahagatoti** sukhumo. **Ūseti** chārikākhāre. **Khāreti** ūsakhāre. **Sammadditvāti** temetvā khādetvā.

Evameva khoti ettha idaṃ opammaṣaṃsandanaṃ- kiliṭṭhavatthaṃ viya hi puthujjanassa cittācāro, tayo khārā viya tisso anupassanā, tīhi khārehi dhotavatthaṃ viya desanāya madditvā ṭhito anāgāmino cittācāro, anusahagato ūsādigandho viya arahattamaggavajjhā kilesā, gandhakaraṇḍako viya arahattamaggañāṇaṃ gandhakaraṇḍakaṃ āgamma anusahagatānaṃ ūsagandhādīnaṃ samugghāto viya arahattamaggena sabbakilesakkhayo, gandhaparibhāvitavatthaṃ nivāsetvā chaṇḍadivase antaravīthiyaṃ sugandhagandhino vicaraṇaṃ viya khīṇāsavassa sīlagandhādīhi dasa disā upavāyantaṃ yathākāmacāro.

Ācikkhitunti kathetum. **Desetunti** pakāsetum. **Paññāpetunti** jānāpetum. **Paṭṭhāpetunti** patiṭṭhāpetum. **Vivaritunti** vivaṭaṃ kātum. **Vibhajitunti** suvibhattaṃ kātum. **Uttānīkātunti** uttānakaṃ kātum. **Saṭṭhimattānaṃ therānanti** te kira therena kathitakathitaṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhāpetvā uparūpari sammasantā desanāpariyosāne arahattaṃ pāpuṇiṃsu. Theropi aññena nīhārena akathetvā vipassanāsahagatacitteneva kathesi. Tasmā sopi arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ- “saṭṭhimattānaṃ therānaṃ bhikkhūnaṃ anupādāya āsavehi cittāni vimuccīṃsu āyasmato khema-kassa cā”ti. Sattamaṃ.

8. Channasuttavaṇṇanā

90. Aṭṭhame (2.0291) **āyasmā channoti** tathāgatena saddhiṃ ekadivase jāto mahābhinnikkhamaṇadivase saddhiṃ nikkhamitvā puna aparabhāge satthu santike pabbajitvā “amhākaṃ buddho amhākaṃ dhammo”ti evaṃ makkhī ceva paḷāsī ca hutvā sabrahmacārīnaṃ pharusavācāya saṅghaṭṭanaṃ karonto thero. **Avāpuraṇaṃ ādāyāti** kuñcikaṃ gahetvā. **Vihārena vihāraṃ upasaṅkamitvāti** ekaṃ vihāraṃ pavisitvā tato aññaṃ, tato aññanti evaṃ tena tena vihārena taṃ taṃ vihāraṃ upasaṅkamitvā. **Etadavoca ovdantu manti** kasmā evaṃ mahantena

ussāhena tattha tattha gantvā etaṃ avocāti? Uppannasaṃvegatāya. Tassa hi parinibbute satthari dhammasaṅgāhakattherehi pesito āyasmā ānando kosambiṃ gantvā brahmadaṇḍaṃ adāsi. So dinne brahmadaṇḍe sañjātapariḷāho visaññībhūto patitvā puna saññaṃ labhitvā vuṭṭhāya ekassa bhikkhuno santikaṃ gato, so tena saddhiṃ kiñci na kathesi. Aññassa santikaṃ agamāsi, sopi na kathesīti evaṃ sakalavihāraṃ vicaritvā nibbinno pattacīvaraṃ ādāya bārāṇasiṃ gantvā uppanna-saṃvego tattha tattha gantvā evaṃ avoca.

Sabbe saṅkhārā aniccāti sabbe tebhūmakasaṅkhārā aniccā. **Sabbe dhammā anattāti** sabbe catubhūmakadhammā anattā. Iti sabbepe te bhikkhū therāṃ ova-dantā aniccalakkhaṇaṃ anattalakkhaṇanti dveva lakkhaṇāni kathetvā dukkhala-kkhaṇaṃ na kathayiṃsu. Kasmā? Evaṃ kira nesaṃ ahosi- “ayaṃ bhikkhu vādī dukkhalakkhaṇe paññāpiyamāne rūpaṃ dukkhaṃ ...pe... viññāṇaṃ dukkhaṃ, maggo dukkho, phalaṃ dukkhanti ‘tumhe dukkhappattā bhikkhū nāmā’ti gahaṇaṃ gaṇheyya, yathā gahaṇaṃ gahetuṃ na sakkoti, evaṃ niddosamevassa katvā kathessāmā”ti dveva lakkhaṇāni kathayiṃsu.

Paritassanā upādānaṃ uppajjati paritassanā ca upādānañca uppajjati. **Paccudāvattati mānasaṃ, atha ko carahi me attāti** yadi rūpādīsu ekopi anattā, atha ko nāma me attāti evaṃ paṭinivattati “mayhaṃ mānasaṃ”ti. Ayaṃ kira thero paccaye apariggahetvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, sāssa dubbalavipassanā attagāhaṃ pari-yādātuṃ asakkuṇanti saṅkhāresu suññato (2.0292) upaṭṭhahantesu “ucchijjissāmi vinassissāmi”ti ucchedadiṭṭhiyā ceva paritassanāya ca paccayo ahosi. So ca attānaṃ pāpate papatantaṃ viya disvā, “paritassanā upādānaṃ uppajjati, paccudāvattati mānasaṃ, atha ko carahi me attā”ti āha. **Na kho panevaṃ dhammaṃ passato hotīti** catusaccadhammaṃ passantassa evaṃ na hoti. **Tāvaticā vissatṭhīti** tattako vissāso. **Sammukhā metanti** thero tassa vacanaṃ sutvā, “kīdisā nu kho imassa dhammadesanā sappāyā”ti? Cintento tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ vicinitvā kaccānasuttaṃ (saṃ. ni. 2.15) addasa “idaṃ āditova diṭṭhiviniveṭhanaṃ katvā majjhe buddhabalaṃ dīpetvā saṅhasukhumapaccayākāraṃ pakāsaya-mānaṃ gataṃ, idamassa desessāmi”ti dassento “sammukhā metan”ti-ādimāha. Aṭṭhamāṃ.

9-10. Rāhulasuttādivaṇṇanā

91-92. Navamadasamāni rāhulasāmyutte (saṃ. ni. 2.188) vuttatthāneva. Kevalaṃ hetāni ayaṃ theravaggoti katvā idhāgatānīti. Navamadasamāni.

Theravaggo navamo.

10. Pupphavaggo

1. Nadīsuttavaṇṇanā

93. Pupphavaggassa paṭhame **pabbateyyā**ti pabbate pavattā. **Ohārinī**ti sote patitapatitāni tiṇapaṇṇakattḥādīni heṭṭhāhārinī. **Dūraṅgamā**ti nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya catupaṇcayojanasatagāminī. **Sīghasotā**ti caṇḍasotā. **Kāsā**ti-ādīni sabbāni tiṇajātāni. **Rukkhā**ti eraṇḍādayo dubbalarukkhā. **Te naṃ ajjholambeyyunti** te tīre jātāpi onamitvā aggehi udakaṃ phusantehi adhi-olambeyyūṃ, upari lambeyyunti attho. **Palujjeyyunti** samūlamattikāya saddhiṃ sīse pateyyūṃ. So tehi ajjhotthaṭṭo vālukamattikodakehi mukhaṃ pavisantehi mahāvināsaṃ pāpuṇeyya.

Evameva (2.0293) **khoti** ettha sote patitapuriso viya vaṭṭasannissito bālaputhujjano daṭṭhabbo, ubhatotīre kāsādayo viya dubbalapaṇcakkhandhā, “ime gahitāpi maṃ tāretuṃ na sakkhissanti”ti tassa purisassa ajānitvā gahaṇaṃ viya ime khandhā “na mayhaṃ sahāyā”ti bālaputhujjanassa ajānitvā catūhi gāhehi gahaṇaṃ, gahitagahitānaṃ palujjanattā purisassa byasanappatti viya catūhi gāhehi gahitānaṃ khandhānaṃ vipariṇāme bālaputhujjanassa sokādibyasana-ppatti veditabbā. Paṭhamaṃ.

2. Pupphasuttavaṇṇanā

94. Dutiye **vivadatī**ti “aniccaṃ dukkhaṃ anattā asubhan”ti yathāsabhāvena vadantena saddhiṃ “niccaṃ sukhaṃ attā subhan”ti vadanto vivadati. **Lokadhammoti** khandhapaṇcakaṃ. Tañhi lujjanasabhāvattā lokadhammoti vuccati. **Kinti karomī**ti kathaṃ karomi? Mayhañhi paṭipattikathanameva bhāro, paṭipattipūraṇaṃ pana kulaputtānaṃ bhāroti dasseti. Imasmiṃ sutte tayo lokā kathitā. “Nāhaṃ, bhikkhave, lokenā”ti ettha hi sattaloko kathito, “atthi, bhikkhave, loke lokadhammo”ti ettha saṅkhāraloko, “tathāgato loke jāto loke saṃvaḍḍho”ti ettha okāsaloko kathito. Dutiyaṃ.

3. Pheṇapiṇḍūpamasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **gaṅgāya nadiyā tīre**ti ayujjhapuravāsino aparimāṇabhikkhuparivāraṃ cārikaṃ caramānaṃ tathāgataṃ attano nagaraṃ sampattaṃ disvā ekasmiṃ gaṅgāya nivattanaṭṭhāne mahāvanasaṇḍamaṇḍitappadese satthu vihāraṃ katvā adaṃsu. Bhagavā tattha viharati. Taṃ sandhāya vuttaṃ “gaṅgāya nadiyā tīre”ti. **Tatra kho bhagavā bhikkhū āmantesī**ti tasmīṃ vihāre vasanto bhagavā sāyanhasamayaṃ gandhakuṭito nikkhamitvā gaṅgātīre paññattavarabuddhāsane nisinno gaṅgāya nadiyā āgacchantaṃ mahantaṃ pheṇapiṇḍaṃ disvā, “mama sāsane pañcakkhandhanissitaṃ ekaṃ dhammaṃ kathessāmi”ti cintetvā parivāretvā nisinne bhikkhū āmantesi.

Mahantaṃ (2.0294) **pheṇapiṇḍanti** uṭṭhānuṭṭhāne badarapakkappamāṇato paṭṭhāya anusotāgamanena anupubbena pavaḍḍhitvā pabbatakūṭamattaṃ jātaṃ,

yattha udakasappādayo anekapāṇayo nivasanti, evarūpaṃ mahantaṃ pheṇapiṇḍaṃ. **Āvaheyyā**ti āhareyya. So panāyaṃ pheṇapiṇḍo utṭhitattṭhānepi bhijjati, thokaṃ gantvāpi, ekadviyojanādivasena dūraṃ gantvāpi, antarā pana abhijjantopi mahāsamuddaṃ patvā avassameva bhijjati. **Nijjhāyeyyā**ti olokeyya. **Yoniso upaparikkheyyā**ti kāraṇena upaparikkheyya. **Kiñhi siyā, bhikkhave, pheṇapiṇḍe sāroti**, bhikkhave, pheṇapiṇḍamhi sāro nāma kiṃ bhaveyya? Vilīyitvā viddhaṃseyyeva.

Evameva khoti yathā pheṇapiṇḍo nissāro, evaṃ rūpampi niccasāradhuvasāra-attasāravirahena nissārameva. Yathā ca so “iminā pattaṃ vā thālakaṃ vā karissāmi”ti gahetuṃ na sakkā, gahitopi tamatthaṃ na sādheti, bhijjati eva, evaṃ rūpampi niccanti vā dhuvanti vā ahanti vā mamanti vā gahetuṃ na sakkā, gahitampi na tathā tiṭṭhati, aniccaṃ dukkhaṃ anattā asubhaññeva hotīti evaṃ pheṇapiṇḍasadisameva hoti. Yathā vā pana pheṇapiṇḍo chiddāvachiddo anekasandhi-ghaṭito bahūnaṃ udakasappādīnaṃ pāṇānaṃ āvāso, evaṃ rūpampi chiddāvachiddaṃ anekasandhighaṭitaṃ, kulavasenevettha asīti kimikulāni vasanti, tadeva tesam sūtigharampi vaccakuṭipi gilānasālāpi susānampi, na te aññattha gantvā gabbhavuṭṭhānādīni karonti, evampi pheṇapiṇḍasadiṣaṃ.

Yathā ca pheṇapiṇḍo ādito badarapakkamatto hutvā anupubbena pabbatakūṭamattopi hoti, evaṃ rūpampi ādito kalalamattaṃ hutvā anupubbena byāmamattampi gomahiṃsahatthi-ādīnaṃ vasena pabbatakūṭādīmattaṃ hoti macchakacchapādīnaṃ vasena anekayojanasatapamāṇampi, evampi pheṇapiṇḍasadiṣaṃ. Yathā ca pheṇapiṇḍo utṭhitamattopi bhijjati, thokaṃ gantvāpi, dūraṃ gantvāpi, samuddaṃ patvā pana avassameva bhijjati, evamevaṃ rūpampi kalalabhāvepi bhijjati abbudādibhāvepi, antarā pana abhijjamānampi vassasatāyukānaṃ vassasataṃ patvā avassameva bhijjati, maraṇamukhe cuṇṇavicuṇṇaṃ hoti, evampi pheṇapiṇḍasadiṣaṃ.

Kiñhi (2.0295) siyā, bhikkhave, vedanāya sāroti-ādīsu vedanādīnaṃ pubbuḷādīhi evaṃ sadisatā veditabbā. Yathā hi pubbuḷo asāro evaṃ vedanāpi. Yathā ca so abalo agayhūpago, na sakkā taṃ gahetvā phalakaṃ vā āsanaṃ vā kātuṃ, gahitopi bhijjateva, evaṃ vedanāpi abalā agayhūpagā, na sakkā niccāti vā dhuvāti vā gahetuṃ, gahitāpi na tathā tiṭṭhati, evaṃ agayhūpagatāyapi vedanā pubbuḷasadisā. Yathā pana tasmim tasmim udakabindumhi pubbuḷo uppajjati ceva bhijjati ca, na ciraṭṭhitiko hoti, evaṃ vedanāpi uppajjati ceva bhijjati ca, na ciraṭṭhitikā hoti. Ekaccharakkaṇe koṭisatasahassasaṅkhā uppajjitvā nirujjhati. Yathā ca pubbuḷo udakatalaṃ, udakabinduṃ, udakajallaṃ, saṅkaḍḍhitvā puṭaṃ katvā gahaṇavātañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṃ vedanāpi vatthuṃ ārammaṇaṃ kilesajallaṃ phassasaṅghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati. Evampi

vedanā pubbūlasadisā.

Saññāpi asāraḱaṭṭhena marīcisadisā. Tathā agayhūpagaṭṭhena. Na hi sakkā taṃ gahetvā pivituṃ vā nhāyituṃ vā bhājanaṃ vā pūretuṃ. Apica yathā marīci vipphanḱati, sañjātūmivegā viya khāyati, evaṃ nilasaññāḱibhedā saññāpi nīlāḱi-anubhavanatthāya phandati vipphanḱati. Yathā ca marīci mahājanaṃ vippalambheti “puṇṇavāpi viya puṇṇanadī viya dissati”ti vadāpeti, evaṃ saññāpi vippalambheti, “idaṃ nīlakaṃ subhaṃ sukhaṃ niccaṃ”ti vadāpeti. Pītakāḱisupi eseva nayo. Evaṃ saññā vippalambhanenāpi marīcisadisā.

Akukkukajātanti anto asañjātaghanadaṇḱakaṃ. Saṅkhārāpi asāraḱaṭṭhena kadalikkhandhasadisā, tathā agayhūpagaṭṭhena. Yatheva hi kadalikkhandhato kiṅci gahetvā na sakkā gopānasi-āḱīnaṃ atthāya upanetuṃ, upanītampi na tathā hoti, evaṃ saṅkhārāpi na sakkā niccāḱivasena gahetuṃ, gahitāpi na tathā honti. Yathā ca kadalikkhandho bahupattavaṭṭisamodhāno hoti, evaṃ saṅkhārakkhandho bahudhammasamodhāno. Yathā ca kadalikkhandho nānālakkhaṇo. Aññoyeva hi bāhirāya pattavaṭṭiyā vaṇṇo, añño tato abbhantara-abbhantarānaṃ, evameva saṅkhārakkhandhepi (2.0296) aññadeva phassassa lakkhaṇaṃ, aññā cetanāḱīnaṃ, samodhānetvā pana saṅkhārakkhandhova vuccatīti evampi saṅkhārakkhandho kadalikkhandhasadiso.

Cakkhumā purisoti maṃsacakkhunā ceva paññācakkhunā cāti dvīhi cakkhūhi cakkhumā. Maṃsacakkhumpi hissa parisuddhaṃ vaṭṭati apagatapaṭalapiḱakaṃ, paññācakkhumpi asārabhāvadassanasamatthaṃ. Viññāṇampi asāraḱaṭṭhena māyāsadisāṃ, tathā agayhūpagaṭṭhena. Yathā ca māyā ittarā lahupaccupaṭṭhānā, evaṃ viññāṇaṃ. Tañhi tatopi ittaratarañceva lahupaccupaṭṭhānatarañca. Teneva hi cittena puriso āgato viya gato viya ṭhito viya nisinna viya hoti. Aññadeva ca āgamanakāle cittaṃ, aññaṃ gamanakālāḱisu. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisāṃ. Māyā ca mahājanaṃ vañceti, yaṃkiṅcideva “idaṃ suvaṇṇaṃ rajataṃ muttā”ti gāhāpeti, viññāṇampi mahājanaṃ vañceti. Teneva hi cittena āgacchantāṃ viya gacchantāṃ viya ṭhitāṃ viya nisinnaṃ viya katvā gāhāpeti. Aññadeva ca āgamanane cittaṃ, aññaṃ gamanāḱisu. Evampi viññāṇaṃ māyāsadisāṃ.

Bhūripaññenāti saṇhapaññena ceva vipulavitthatapaññena ca. **Āyūti** jīvitindriyaṃ. **Usmāti** kammajatejodhātu. **Parabhattanti** nānāvidhānaṃ kimigaṇāḱīnaṃ bhattaṃ hutvā. **Etāḱisāyaṃ santānoti** etāḱisī ayaṃ paveṇī matakassa yāva susānā ghaṭṭiyatīti. **Māyāyaṃ bālalāpinīti** yvāyaṃ viññāṇakkhandho nāma, ayaṃ bālamahājanalapāpanikamāyā nāma. **Vadhakoti** dvīhi kāraṇehi ayaṃ khandhasaṅkhāto vadhako aññamaññaghātanenapi, khandhesu sati vadho paññāyatīti. Ekā hi pathavīdhātu bhijjamānā sesadhātuyo gahetvāva bhijjati, tathā āpodhātu-ādayo. Rūpakkhandho ca bhijjamāno arūpakkhandhe gahetvāva bhijjati, tathā arūpakkhandhesu vedanādayo saññāḱike. Cattāropi cete vatthurūpanti evaṃ aññamaññavadhanenettha vadhakatā veditabbā. Khandhesu pana sati vadhabandhanacchedāḱīni sambhavanti, evaṃ etesu sati vadhabhāvatopi vadhakatā veditabbā. **Sabbasaṃyoganti** sabbāṃ dasavidhampi saṃyोजनाṃ. **Accutaṃ padanti** nibbānaṃ. Tatiyaṃ.

4-6. Gomayapiṇḍasuttādivaṇṇanā

96-98. Catutthe (2.0297) **sassatisamanti** sinerumahāpathavīcandimasūriyādīhi sassatīhi samaṃ. **Parittaṃ gomayapiṇḍanti** appamattakaṃ madhukapupphappa-māṇaṃ gomayakhaṇḍaṃ. Kuto panānenetaṃ laddhanti. Paribhaṇḍakaraṇatthāya ābhatato gahitanti eke. Atthassa pana viññāpanatthaṃ iddhiyā abhisāṅkharitvā hatthāruḷhaṃ katanti veditabbanti. **Attabhāvapaṭilābhoti** paṭiladdha-attabhāvo. **Na yidaṃ brahmacariyavāso paññāyethā**ti ayaṃ maggabrahmacariyavāso nāma na paññāyeyya. Maggo hi tebhūmakasaṅkhāre vivaṭṭento uppajjati. Yadi ca ettako attabhāvo nicco bhavēyya, maggo uppajjitvāpi saṅkhāravaṭṭaṃ vivaṭṭetuṃ na sakkuṇeyyāti brahmacariyavāso na paññāyetha.

Idāni sace koci saṅkhāro nicco bhavēyya, mayā mahāsudassanarājakāle anubhūtā sampatti niccā bhavēyya, sāpi ca aniccāti taṃ dassetuṃ **bhūtapubbāhaṃ bhikkhu rājā ahosinti-ādimāha**. Tattha **kusāvātīrājadhānippamukhānī**ti kusāvātīrājadhānī tesāṃ nagarānaṃ pamukhā, sabbasetṭhāti attho. **Sāramayānī**ti rattacandanasāramayāni. Upadhānaṃ pana sabbesaṃ suttamayameva. **Goṇakatthatānī**ti caturaṅgulādhikalomena kāḷakojevāna atthatāni, yaṃ mahāpiṭṭhiyakojevoti vadanti. **Paṭakatthatānī**ti ubhatolomena uṇṇāmayena setakambalena atthatāni. **Paṭalikatthatānī**ti ghanapupphena uṇṇāmaya-attharaṇena atthatāni. **Kadalimigapa-varapaccattharaṇānī**ti kadalimigacammamayena uttamapaccattharaṇena atthatāni. Taṃ kira paccattharaṇaṃ setavatthassa upari kadalimigacammaṃ attharivā sibbetvā karonti. **Sa-uttaracchadānī**ti saha uttaracchadena, upari baddhena rattavitānena saddhinti attho. **Ubhatolohitakūpadhānī**ti sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti pallaṅkānaṃ ubhatolohitakūpadhānāni. **Vejayantarathappamukhānī**ti ettha vejayanto nāma tassa rañño ratho, yassa cakkānaṃ indanīlamaṇimayā nābhi, sattaratanamayā arā, pavālamayā nemi, rajatamayo akkho, indanīlamaṇimayaṃ upakkhamaṃ, rajatamayaṃ kubbaraṃ. So tesāṃ rathānaṃ pamukho aggo. **Dukūlasandānānī**ti dukūlasantharāni. **Kaṃsūpadhāraṇānī**ti rajatamayadohabhājanāni. **Vatthakoṭisahasānī**ti yathārucitaṃ (2.0298) paribhuñjissatīti nhatvā ṭhitakāle upanītavatthāneva sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Bhattābhīhāroti** abhiharitabbabhattaṃ.

Yamahaṃ tena samayena ajjhāvasāmīti yattha vasāmi, taṃ ekaññeva nagaraṃ hoti, avasesesu puttadhītādayo ceva dāsamanussā ca vaṣiṃsu. Pāsādakūṭāgārā-dīsipi eseva nayo. Pallaṅkādisu ekaṃyeva sayaṃ paribhuñjati, sesā puttādīnaṃ paribhogā honti. Itthīsu ekāva paccupaṭṭhāti, sesā parivāramattā honti. **Velāmikāti** khattiyassa vā brāhmaṇiyā, brāhmaṇassa vā khattiyāniyā kucchismiṃ jātā. **Paridahāmī**ti ekaṃyeva dussayugaṃ nivāsemi, sesāni parivāretvā vicarantānaṃ asītisahasādhikānaṃ soḷasannaṃ purisasatasahasānaṃ hotīti dasseti. **Bhuñjāmī**ti paramappamāṇena nāḷikodanamattaṃ bhuñjāmi, sesāṃ parivāretvā vicarantānaṃ cattālīsahasādhikānaṃ aṭṭhannaṃ purisasatasahasānaṃ hotīti dasseti. Eka-thālipāko hi dasannaṃ janānaṃ pahoti.

Iti imaṃ mahāsudassanakāle sampattiṃ dassetvā idāni tassā aniccataṃ

dassento **iti kho bhikkhūti-ādimāha**. Tattha **vipariṇatāti** pakatijahanena nibbutapa-
dīpo viya apaṇṇattikabhāvaṃ gatā. **Evaṃ aniccā kho bhikkhu saṅkhārāti** evaṃ
hutvā-abhāvaṭṭhena aniccā. Ettāvatā bhagavā yathā nāma puriso satahatthu-
bbedhe campakarukkhe nisseṇiṃ bandhitvā abhiruhitvā campakapupphaṃ ādāya
nisseṇiṃ muñcanto otareyya, evamevaṃ nisseṇiṃ bandhanto viya anekavassako-
ṭṭisatasahasubbedhaṃ mahāsudassanasampattiṃ āruyha sampattimatthake
ṭṭhitam aniccalakkhaṇam ādāya nisseṇiṃ muñcanto viya otiṇṇo. **Evaṃ addhuvāti**
evaṃ udakapubbuḷādayo viya dhuvabhāvarahitā. **Evaṃ anassāsikāti** evaṃ supi-
nake pītapāniyaṃ viya anulittacandanaṃ viya ca assāsavirahitā. Iti imasmiṃ sutte
aniccalakkhaṇam kathitam. Pañcame sabbaṃ vuttanayameva. Chaṭṭhaṃ tathā
bujjhanakassa ajjhāsayena vuttaṃ. Catutthādīni.

7. Gaddulabaddhasuttavaṇṇanā

99. Sattame **yaṃ mahāsamuddoti** yasmim samaye pañcame sūriye uṭṭhite
mahāsamuddo ussussati. **Dukkhassa antakiriyaṃ** cattāri saccāni appaṭivijjhivā
avijjāya nivutānaṃyeva sataṃ vaṭṭadukkhassa antakiriyaṃ paricchedaṃ (2.0299)
na vadāmi. **Sā gaddulabaddhoti** gaddulena baddhasunakho. **Khīleti** pathaviyaṃ
ākoṭṭite mahākhīle. **Thambheti** nikhaṇitvā ṭṭhapite thambhe. **Evameva khoti** ettha
sunakho viya vaṭṭanissito bālo, gaddulo viya diṭṭhi, thambho viya sakkāyo, gaddula-
rajjuyā thambhe upanibaddhasunakhassa thambhānuparivattanaṃ viya diṭṭhita-
ṇhāya sakkāye baddhassa puthujjanassa sakkāyānuparivattanaṃ veditabbaṃ.
Sattamaṃ.

8. Dutiyagaddulabaddhasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **tasmāti** yasmā diṭṭhigaddulanissitāya taṇhārajjuyā sakkāya-
thambhe upanibaddho vaṭṭanissito bālaputhujjano sabbiriyāpathesu khandhapa-
ñcakaṃ nissāyeva pavattati, yasmā vā dīgharattamidaṃ cittaṃ saṃkiliṭṭhaṃ
rāgena dosena mohena, tasmā. **Cittasaṃkilesāti** sunhātāpi hi sattā cittasaṃkilese-
neva saṃkilissanti, malaggahitasarīrāpi cittassa vodānattā visujjhanti. Tenāhu
porāṇā-

“Rūpamhi saṃkiliṭṭhamhi, saṃkilissanti māṇavā;

rūpe suddhe visujjhanti, anakkhātamaṃ mahesinā.

“Cittamhi saṃkiliṭṭhamhi, saṃkilissanti māṇavā;

citte suddhe visujjhanti, iti vuttaṃ mahesinā”ti.

Caraṇam nāma cittanti vicaraṇacittaṃ. Saṅkhā nāma brāhmaṇapāsaṇḍikā
honti, te paṭakoṭṭhakaṃ katvā tattha nānappakārā sugatiduggativasena sampatti-
vipattiyo lekhāpetvā, “imaṃ kammaṃ katvā idaṃ paṭilabhati, idaṃ katvā idan”ti
dassentā taṃ cittaṃ gahetvā vicaranti. **Citteneva cittanti** cittakārena cintetvā
katattā cittena cintitaṃ nāma. **Cittaññeva cittataranti** tassa cittassa upāyapariyesa-
nacittaṃ tatopi cittataraṃ. **Tiracchānagatā pāṇā citteneva cittitāti** kammacitteneva

cittitā. Taṃ pana kammacittaṃ ime vaṭṭakatittirādayo “evaṃ citta bhavissāmā” ti āyūhantā nāma natthi. Kammaṃ pana yoniṃ upaneti, yonimūlako tesam citta- bhāvo. Yoni-upagatā hi sattā taṃtaṃyonikehi sadisacittāva honti. Iti yonisiddho cittabhāvo, kammāsiddhā yonīti veditabbā.

Apica (2.0300) cittaṃ nāmetaṃ sahaajātaṃ sahajātadhammacittatāya bhūmicitta- tāya vatthucittatāya dvāracittatāya ārammaṇacittatāya kammanānattamūlakānaṃ liṅganānattasaññānānattavohāranānattādīnaṃ anekavidhānaṃ cittānaṃ nipphā- danatāyapi tiracchānagatacittato cittatameva veditabbaṃ.

Rajakoti vatthesu raṅgena rūpasamuṭṭhāpanako. So pana acheko amanāpaṃ rūpaṃ karoti, cheko manāpaṃ dassaniyaṃ, evameva puthujjano akusalacittena vā ñāṇavippayuttakusalena vā cakkhusampadādivirahitaṃ virūpaṃ samuṭṭhāpeti, ñāṇasampayuttakusalena cakkhusampadādisampannaṃ abhirūpaṃ. Aṭṭhamaṃ.

9. Vāsijaṭasuttavaṇṇanā

101. Navame **seyyathāpi, bhikkhave, kukkuṭiyā aṇḍānīti** imā kaṇhapakkhasu- kkapakkhavasena dve upamā vuttā. Tāsu kaṇhapakkha-upamā atthassa asā- dhikā, itarā sādhiḱāti. Sukkapakkha-upamāya evaṃ attho veditabbo- **seyyathāti** opammatthe nipāto, **apīti** sambhāvanatthe. Ubhayenāpi seyyathā nāma, bhikkha- veti dasseti. **Kukkuṭiyā aṇḍāni aṭṭha vā dasa vā dasa vā dvādasa vā**ti ettha pana kiñcāpi kukkuṭiyā vuttappakārato ūnādhikānīpi aṇḍāni honti, vacanasiliṭṭhatāya pana evaṃ vuttaṃ. Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hoti. **Tānassūti** tāni assu, tāni bhaveyyunti attho. **Kukkuṭiyā sammā adhisayitānīti** tāya ca janettiyā kukkuṭiyā pakkhe pasāretvā tesam upari sayantiyā sammā adhisayitāni. **Sammā pariseditā- nīti** kālena kālaṃ utuṃ gaṇhāpentiyā suṭṭhu samantato seditāni usmīkatāni. **Sammā paribhāvitānīti** kālena kālaṃ suṭṭhu samantato bhāvitāni, kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānīti attho. **Kiñcāpi tassā kukkuṭiyāti** tassā kukkuṭiyā iminā

tividhakiriyākaraṇena appamādaṃ katvā kiñcāpi na evaṃ icchā upajjeyya. **Atha kho bhabbāva teti** atha kho te kukkuṭapotakā vuttanayena sotthinā abhinibbhijjituṃ bhabbāva. Te hi yasmā tāya kukkuṭiyā evaṃ tihākārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānāni na pūtīni (2.0301) honti, yo nesam allasineho, sopi pariyādānaṃ gacchati, kapālaṃ tanukaṃ hoti, pādanakhasikhā ca mukhatuṇḍakañca kharaṃ hoti, sayampi pariṇāmaṃ gacchanti, kapālassa tanuttā bahi āloko anto paññāyati, tasmā “ciraṃ vata mayaṃ saṅkuṭitahatthapādā sambādhe sayimhā, ayañca bahi āloko dissati, ettha dāni no sukhavihāro bhavissati”ti nikkhamitukāmā hutvā kapālaṃ pādena paharanti, gīvaṃ pasārenti, tato taṃ kapālaṃ dvedhā bhijjati. Atha te pakkhe vidhunantā taṃkhaṇānurūpaṃ viravantā nikkhamantiyeva, nikkhamitvā ca gāmakkhetaṃ upasobhayamānā vicaranti.

Evameva khoti idaṃ opammaṃ sampaṭipādanaṃ. Taṃ evaṃ atthena saṃsānuditvā veditabbaṃ- tassā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṃ viya hi imassa bhikkhuno bhāvānuyogaṃ anuyuttakālo, kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānaṃ apūtibhāvo viya bhāvanānuyogamanuyuttassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena vipassanāññāssa aparihāni, tassā tividhakiriyākaraṇena allasinehapariyādānaṃ viya tassa bhikkhuno tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṃ, aṇḍakapālānaṃ tanubhāvo viya tassa bhikkhuno avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, kukkuṭapotakānaṃ pādanakhasikhā mukhatuṇḍakānaṃ thaddhakharabhāvo viya bhikkhuno vipassanāññāssa tikkhakharavippasanna sūrabhāvo, kukkuṭapotakānaṃ pariṇāmakālo viya bhikkhuno vipassanāññāssa pariṇāmakālo vaḍḍhitakālo gabbhaggahaṇakālo, kukkuṭapotakānaṃ pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosam padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinibbhidākālo viya tassa bhikkhuno vipassanāññāgabbhaṃ gaṇhāpetvā vicarantassa tajjātikaṃ utusappāyaṃ vā bhojanasappāyaṃ vā puggalasappāyaṃ vā dhammassavanasappāyaṃ vā labhitvā ekāsane nisinnasseva vipassanaṃ vaḍḍhentassa anupubbādhiḡatena arahattamaggena avijjaṇḍakosam padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā arahattapattakālo veditabbo. Yathā pana kukkuṭapotakānaṃ pariṇatabhāvaṃ ñatvā mātāpi aṇḍakosam bhindati, evaṃ tathārūpassa bhikkhuno ñāṇaparipākaṃ ñatvā satthāpi-

“Ucchinda (2.0302) sinehamattano, kumudaṃ sārādikaṃva pāṇinā;

santimaggameva brūhaya, nibbānaṃ sugatena desitan”ti. (dha. pa. 285)-

Ādinā nayena obhāsaṃ pharitvā gāthāya avijjaṇḍakosam paharati. So gāthāpariyosāne avijjaṇḍakosam bhinditvā arahattaṃ pāpuṇāti. Tato paṭṭhāya yathā te kukkuṭapotakā gāmakkhetaṃ upasobhayamānā tattha vicaranti, evaṃ ayampi mahākhīṇāsavo nibbānārammaṇaṃ phalasaṃpattiṃ appetvā saṅghārāmaṃ upasobhayamāno vicarati.

Palagaṇḍassāti vaḍḍhakissa. So hi olambakasaṅkhātaṃ palaṃ dhāretvā dārūnaṃ gaṇḍaṃ haratīti palagaṇḍoti vuccati. **Vāsijaṭeti** vāsidaṇḍakassa gahaṇaṭṭhāne. **Ettakaṃ vata me ajja āsavānaṃ khīṇanti** pabbajitassa hi pabbajjāsāṅkhepena uddesena paripucchāya yoniso manasikārena vattapaṭipattiyā ca niccakālaṃ āsavā khīyanti. Evaṃ khīyamānānaṃ pana tesam “ettakaṃ ajja khīṇaṃ, ettakaṃ

hiyyo”ti evamassa ñāṇaṃ na hotīti attho. Imāya upamāya vipassanāyānisamso dīpito. **Hemantikenāti** hemantasamayena. **Paṭippassambhantīti** thirabhāvena parihāyanti.

Evameva khoti ettha mahāsamuddo viya sāsanaṃ datṭhabbaṃ, nāvā viya yogāvacaro, nāvāya mahāsamudde pariyādānaṃ viya imassa bhikkhuno ūnapañcava-ssakāle ācariyupajjhāyānaṃ santike vicaraṇaṃ, nāvāya mahāsamuddodakena khajjamānānaṃ bandhanānaṃ tanubhāvo viya bhikkhuno pabbajjāsañkhepena uddesaparipucchādīhi ceva saṃyojanānaṃ tanubhāvo, nāvāya thale ukkhittakālo viya bhikkhuno nissayamuccakassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā araññe vasanakālo, divā vātātapena saṃsussanaṃ viya vipassanāñāṇena taṇhāsnehasaṃsussanaṃ, rattim himodakena temanaṃ viya kammaṭṭhānaṃ nissāya uppanna pītipāmojjena cittatemaṇaṃ, rattindivaṃ vātātapena ceva himodakena ca parisukkhaparitintānaṃ bandhanānaṃ dubbalabhāvo viya ekadivasaṃ utusappāyādīni laddhā vipassanāñāṇapītipāmojjehi saṃyojanānaṃ bhīyosomattāya dubbalabhāvo, pāvussakamegho viya arahattamaggañāṇaṃ, meghavuṭṭhi-udakena nāvāya bandhe pūtibhāvo viya āraddhavipassakassa (2.0303) rūpasattakādivasena vipassanaṃ vaḍḍhentassa okkhāyamāne pakkhāyamāne kammaṭṭhāne ekadivasaṃ utusappāyādīni laddhā ekapallaṅkena nisinnassa arahattaphalādhigamo, pūtibandhanāvāya kañci kālaṃ ṭhānaṃ viya khīṇasaṃyojanassa arahato mahājanaṃ anuggaṇhantassa yāvatāyukaṃ ṭhānaṃ, pūtibandhanāvāya anupubbena bhijjitvā apaṇṇattikabhāvūpagamo viya khīṇāsavassa upādiṇṇakkhandhabhedena anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutassa apaṇṇattikabhāvūpagamoti imāya upamāya saṃyojanānaṃ dubbalatā dīpitā. Navamaṃ.

10. Aniccasaññāsuttavaṇṇanā

102. Dasame **aniccasaññāti** aniccaṃ aniccanti bhāventassa uppannasaññā. **Pariyādiyatīti** khepayati. **Sabbaṃ asmimānanti** navavidhaṃ asmimānaṃ. **Mūlasantānakānīti** santānetvā ṭhitamūlāni. Mahānaṅgalaṃ viya hi aniccasaññā, khuddānukhuddakāni mūlasantānakāni viya kilesā, yathā kassako kasanto naṅgalena tāni padāletī, evaṃ yogī aniccasaññaṃ bhāvento aniccasaññāñāṇena kilese padāletīti idamettha opammasaṃsandanaṃ.

Odhunātīti heṭṭhā dhunāti. **Niddhunātīti** papphoṭeti. **Nicchoṭetīti** papphoṭetvā chaḍḍeti. Idhāpi pabbajāni viya kilesā, lāyanaṃ nicchoṭanaṃ viya aniccasaññāñāṇanti iminā atthena upamā saṃsandetabbā.

Vaṇṭacchinnāyāti tiṇhena khurappena vaṇṭacchinnāya. **Tadanvayāni bhavantīti** taṃ ambapiṇḍiṃ anugacchanti, tassā patamānāya ambāni bhūmiyaṃ patanti. Idhāpi ambapiṇḍi viya kilesā, tiṇhakhurappo viya aniccasaññā, yathā khurappena chinnāya ambapiṇḍiyā sabbāni ambāni bhūmiyaṃ patanti, evaṃ aniccasaññāñāṇena kilesānaṃ mūlabhūtāya avijjāya chinnāya sabbakilesā samugghātaṃ gacchantīti, idaṃ opammasaṃsandanaṃ.

Kūṭaṅgamāti kūṭaṃ gacchanti. **Kūṭaninnāti** kūṭaṃ pavisanabhāvena kūṭe ninnā.

Kūṭasamosaraṇāti kūṭe samosarivā ṭhitā. Idhāpi kūṭaṃ viya aniccasaññā, gopāna-siyo viya catubhūmakakusaladhammā, yathā sabbagopānasīnaṃ (2.0304) kūṭaṃ aggaṃ, evaṃ kusaladhammānaṃ aniccasaññā aggā. Nanu ca aniccasaññā lokiyā, sā lokiyakusalānaṃ tāva aggaṃ hotu, lokuttarānaṃ kathaṃ agganti? Tesampi paṭilābhakaraṇatthena agganti veditabbā. Iminā upāyena sabbāsu upamāsu opammasaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Purimāhi panettha tīhi aniccasaññāya kiccaṃ, pacchimāhi balanti. Dasamaṃ.

Pupphavaggo dasamo.

Majjhimaṇṇāsako samatto.

11. Antavaggo

1. Antasuttavaṇṇanā

103. Antavaggassa paṭhame **antā**ti koṭṭhāsā. Idaṃ suttaṃ catusaccavasena pañcakkhandhe yojetvā **anto**Ti vacanena bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena vuttaṃ. Paṭhamaṃ.

2-3. Dukkhasuttādivaṇṇanā

104-105. Dutiyampi pañcakkhandhe catusaccavasena yojetvā **dukkhanti** bujjanakānaṃ ajjhāsayena kathitaṃ. Tatiyampi tatheva **sakkāyo**Ti bujjanakānaṃ ajjhāsayena kathitaṃ. Dutiyatatiyāni.

4. Pariññeyyasuttavaṇṇanā

106. Catutthe **pariññeyyeti** parijānitabbe samatikkamitabbe. **Pariññanti** samatikkamaṃ. **Pariññātāvinti** tāya pariññāya parijānitvā samatikkamitvā ṭhitaṃ. **Rāgakkhayoti**-ādīhi nibbānaṃ dassitaṃ. Catutthaṃ.

5-10. Samaṇasuttādivaṇṇanā

107-112. Pañcamādīsu catūsu cattāri saccāni kathitāni. Navamadasamesu kilesappahānanti. Pañcamādīni.

Antavaggo ekādasamo.

12. Dhammakathikavaggo

1-2. Avijjāsuttādivaṇṇanā

113-114. Dhammakathikavaggassa paṭhame (2.0305) **ettāvatā ca avijjāgato hotīti yāvatā imāya catūsu saccesu aññāṇabhūtāya avijjāya samannāgato, ettāvatā avijjāgato hotīti attho.** Dutiyepi eseva nayo. Paṭhamadutiyāni.

3. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

115. Tatiye paṭhamena dhammakathiko, dutiyena sekhabhūmi, tatiyena asekhabhūmīti evaṃ dhammakathikaṃ pucchitena visesetvā dve bhūmiyo kathitā. Tatiyaṃ.

4. Dutiyadhammakathikasuttavaṇṇanā

116. Catutthe tissannampi pucchānaṃ tīṇi vissajjanāni kathitāni. Catutthaṃ.

5-9. Bandhanasuttādivaṇṇanā

117-121. Pañcame **atīradassīti** tīraṃ vuccati vaṭṭaṃ, taṃ na passati. **Apārada-****ssīti** pāraṃ vuccati nibbānaṃ, taṃ na passati. **Baddhoti** kilesabandhanena baddho hutvā jīyati ca mīyati ca asmā lokā paraṃ lokaṃ gacchatīti. Imasmiṃ sutte vaṭṭadukkhaṃ kathitanti. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva. Pañcamādīni.

10. Sīlavantasuttavaṇṇanā

122. Dasame **aniccatoti-**ādīsu hutvā abhāvākārena **aniccato**, paṭipīḷanākārena **dukkhato**, ābādhaṭṭhena **rogato**, antodosatṭhena **gaṇḍato**, tesam tesam gaṇḍānaṃ paccayabhāvena vā khaṇanaṭṭhena vā **sallato** dukkhaṭṭhena **aghato**, visabhāga-mahābhūtasamuṭṭhāna-ābādhapaccayaṭṭhena **ābādhato**, asakaṭṭhena **parato**, palujjanaṭṭhena **palokato** (2.0306), sattuṣṇātaṭṭhena **suññato**, attābhāvena **anattato**. Evamettha “aniccato palokato”ti dvīhi padehi aniccamanasikāro, “suññato anattato”ti dvīhi anattamanasikāro, sesehi dukkhamanasikāro vuttoti veditabbo. Sesamettha uttānameva. Dasamaṃ.

11. Sutavantasuttavaṇṇanā

123. Tathā ekādasame. Dasamasmiñhi “sīlavatā”ti catupārisuddhisīlaṃ vuttaṃ, idha **sutavatā**ti kammaṭṭhānasutaṃ idameva nānākaraṇaṃ. Ekādasamaṃ.

12-13. Kappasuttādivaṇṇanā

124-125. Dvādasamaterasamāni rāhulovādasadisānevāti. Dvādasamaterasamāni.

Dhammakathikavaggo dvādasamo.

13. Avijjāvaggo

1-10. Samudayadhammasuttādivaṇṇanā

126-135. Avijjāvaggo uttānatthova. Imasmiñhi vagge sabbasuttesu catusacca-meva kathitaṃ.

Avijjāvaggo terasamo.

14. Kukkuḷavaggo

1-13. Kukkuḷasuttādivaṇṇanā

136-149. Kukkuḷavaggassa paṭhame **kukkuḷanti** santattaṃ ādittaṃ chārikarāsiṃ viya mahāpariḷāhaṃ. Imasmiṃ sutte dukkhalakkhaṇaṃ kathitaṃ, sesesu anicca-lakkhaṇādīni. Sabbāni cetāni pāṭiyekkaṃ puggalajjhāsayena kathitānīti.

Kukkuḷavaggo cuddasamo.

15. Diṭṭhivaggo

1-9. Ajjhattasuttādivaṇṇanā

150-158. Diṭṭhivaggassa (2.0307) paṭhame **kiṃ upādāyāti** kiṃ paṭicca. Dutiye **kiṃ abhinivissāti** kiṃ abhinivisitvā, paccayaṃ katvāti attho. Tatiyādīsu **diṭṭhīti**-ādīni puggalajjhāsayena vuttāni. Paṭhamādīni.

10. Ānandasuttavaṇṇanā

159. Dasame **upasaṅkamīti** aññe bhikkhū pañcakkhandhakammaṭṭhānaṃ kathāpetvā yuñjitvā ghaṭetvā arahattaṃ patvā satthu santike aññaṃ byākaronte disvā “ahampi pañcakkhandhakammaṭṭhānaṃ kathāpetvā yuñjanto ghaṭento, arahattaṃ patvā aññaṃ byākarissāmī”ti cintetvā upasaṅkami. Satthā pana attano dharamānakāle therassa uparimaggattayavajjhānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ apassantopi “imassa cittaṃ gaṇhissāmī”ti kathesi. Tassāpi ekaṃ dve vāre manasi katvāva buddhupaṭṭhānavelā jātāti gantabbaṃ hoti. Itissa cittaṃ sampahaṃsamāno vimuttiparipācaniyadhammova so kammaṭṭhānānuyogo jātoti. Dasamaṃ.

Diṭṭhivaggo pannarasamo.

Uparipaṇṇāsako samatto.

Khandhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Rādhasaṃyuttaṃ

1. Paṭhamavaggo

1. Mārasuttavaṇṇanā

160. Rādhasaṃyuttassa (2.0308) paṭhame **māro vā assāti** maraṇaṃ vā bhaveyya. **Māretā vāti** māretabbo vā. **Yo vā pana miyatīti** yo vā pana marati. **Nibbidatthanti** nibbidāññatthaṃ. **Nibbānatthāti** phalavimutti nāmesā anupādānibbānatthāti attho. **Accayāsīti** atikkantosi. **Nibbānogadhanti** nibbāne patiṭṭhitaṃ. Idaṃ maggabrahmacariyaṃ nāma nibbānabbhantare vussati, na nibbānaṃ atikkamītvāti attho. **Nibbānapariyosānanti** nibbānaṃ assa pariyosānaṃ, nipphatti niṭṭhāti attho. Paṭhamaṃ.

2-10. Sattasuttādivaṇṇanā

161-169. Dutiye **satto sattoti** laggapucchā. **Tatra satto tatra visattoti** tatra laggo tatra vilaggo. **Paṃsvāgārakehīti** paṃsugarakehi. **Keḷāyantīti** kīḷanti. **Dhanāyantīti** dhanaṃ viya maññanti. **Mamāyantīti** “mama idaṃ, mama idan”ti mamattaṃ karonti, aññassa phusitumpi na denti. **Vikīḷaniyaṃ karontīti** “niṭṭhitā kīḷā”ti te bhindamānā kīḷāvigamaṃ karonti. Tatiye **bhavanettīti** bhavarajju. Catutthaṃ uttā-

nameva. Pañcamādīsu catūsu cattāri saccāni kathitāni, dvīsu kilesappahānanti. Dutiyādīni.

Paṭhamo vaggo.

2. Dutiyavaggo

1-12. Mārasuttādivaṇṇanā

170-181. Dutiyavaggassa paṭhame **māro**, **māro**ti maraṇaṃ pucchati. Yasmā pana rūpādivinimuttaṃ maraṇaṃ nāma natthi, tenassa bhagavā **rūpaṃ kho, rādha, māro**ti-ādimāha (2.0309). Dutīye **māradham**moti maraṇadhammo. Etenupāyena sabbattha attho veditabboti.

Dutiyo vaggo.

3-4. Āyācanavaggādi

1-11. Mārādisutta-ekādasakavaṇṇanā

182-205. Tato paraṃ uttānatthameva. Ayañhi rādhatthero paṭibhāniyatthero nāma. Tathāgatassa imaṃ therāṃ disvā sukhumaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti. Tenassa bhagavā nānāyehi dhammaṃ deseti. Evaṃ imasmiṃ rādhasaṃyutte ādito dve vaggā pucchāvasena desitā, tatiyo āyācanena, catuttho upanisinnakakathāvasena. Sakalampi panetaṃ rādhasaṃyuttaṃ therassa vimutti-paripācaniyadhammaseneva gahitanti veditabbaṃ.

Rādhasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Diṭṭhisamyuttaṃ

1. Sotāpattivaggo

1. Vātasuttavaṇṇanā

206. Diṭṭhisamṃyutte (2.0310) **na vātā vāyantīti**-ādīsu evaṃ kira tesam diṭṭhi-
“yepi ete rukkhāsākhādīni bhañjantā vātā vāyanti, na ete vātā, vātaleso nāmeso,
vāto pana esikatthambho viya pabbatakūṭam viya ca ṭhito. Tathā yāpi etā tiṇaka-
ṭṭhādīni vahantiyo nadiyo sandanti, na ettha udakam sandaki, udakaleso nāmesa,
udakam pana esikatthambho viya pabbatakūṭam viya ca ṭhitaṃ. Yāpimā gabbhi-
niyo vijāyantīti ca vuccanti, kiñcāpi tā milātudarā honti, gabbho pana na nikkha-
mati, gabbhaleso nāmeso, gabbho pana esikatthambho viya pabbatakūṭam viya
ca ṭhito. Yepi ete candimasūriyā uđenti vā apenti vā, neva te uđenti na apenti,
candimasūriyaleso nāmesa, candimasūriyā pana esikatthambho viya pabbata-
kūṭam viya ca ṭhitā”ti.

2-4. Etaṃmamasuttādivaṇṇanā

207-209. Diṭṭhanti-ādīsu **diṭṭham** rūpāyatanaṃ. **Sutaṃ** saddāyatanaṃ. **Mutaṃ**
gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ. Tañhi patvā gahetabbato
mutanti ca vuttaṃ. Avasesāni sattāyatanaṃ **viññātaṃ** nāma. **Pattanti** pariyesitvā
vā apariyesitvā vā pattaṃ. **Pariyesitanti** pattaṃ vā apattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvica-**
ritaṃ manasāti cittena anusañcaritaṃ. Lokasmiñhi pariyesitvā pattampi atthi, pari-
yesitvā nopattampi, apariyesitvā pattampi, apariyesitvā nopattampi. Tattha pariye-
sitvā pattaṃ pattaṃ nāma, pariyesitvā nopattaṃ pariyesitaṃ nāma. Apariyesitvā
pattañca apariyesitvā nopattañca manasānuvicaritaṃ nāma. Atha vā pariyesitvā
pattampi apariyesitvā pattampi pattaṭṭhena pattaṃ nāma, pariyesitvā nopattameva
pariyesitaṃ nāma, apariyesitvā nopattaṃ manasānuvicaritaṃ nāma. Sabbaṃ vā
etaṃ manasā anuvicaritameva.

5. Natthidinnasuttavaṇṇanā

210. **Natthi** (2.0311) **dinnanti**-ādīsu **natthi dinnanti** dinnassa phalābhāvaṃ
sandhāya vadanti. **Yiṭṭham** vuccati mahāyāgo. **Hutanti** paheṇakasakkāro adhi-
ppeto. Tampi ubhayaṃ phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipanti. **Sukatadukkaṭā-**
nanti sukatadukkatānaṃ, kusalākusalānanti attho. **Phalaṃ vipākoti** yaṃ phalanti
vā vipākoti vā vuccati, taṃ natthīti vadanti. **Natthi ayam lokoti** paraloke ṭhitassa
ayam loko natthi. **Natthi paro lokoti** idha loke ṭhitassapi paro loko natthi, sabbe
tattha tattheva ucchijjantīti dassenti. **Natthi mātā natthi pitāti** tesu sammāpaṭipatti-
micchāpaṭipattīnaṃ phalābhāvavasena vadanti. **Natthi sattā opapātikāti** cavitvā
uppajjanakasattā nāma natthīti vadanti. **Natthi loke samaṇabrāhmaṇāti** loke
sammāpaṭipannā samaṇabrāhmaṇā nāma natthīti vadanti.

Cāumahābhūtikoti cāumahābhūtamayo. **Pathavī pathavīkāyanti** ajjhakkā
pathavīdhātu bāhiraṃ pathavīdhātuṃ. **Anupetīti** anuyāti. **Anupagacchatīti** tasseva
vevacanaṃ, anugacchatītipi attho. Ubhayenāpi upeti upagacchatīti dassenti. **Āpā-**
dīsipi eseva nayo. **Indriyānīti** manacchaṭṭhāni indriyāni. **Saṅkamantīti** ākāsaṃ
pakkhandanti. **Āsandipañcamāti** nipannamañcena pañcamā, mañco ceva, cattāro

mañcapāde gahetvā t̥hitā cattāro purisā cāti attho. **Yāva ālāhanā**ti yāva susānā. **Padānī**ti “ayaṃ evaṃ sīlavā ahosi, evaṃ dussīlo”ti-ādinā nayena pavattāni guṇā-guṇapadāni. Sarīrameva vā ettha padānīti adhippetāṃ. **Kāpotakānī**ti kapotakava-ṇṇāni, pārāvatapakkhavaṇṇānīti attho. **Bhassantā**ti bhasmantā. Ayameva vā pāḷi. **Āhutyoti** yaṃ paheṇakasakkārādibhedāṃ dinnadānaṃ, sabbaṃ taṃ chārikāvasā-nameva hoti, na tato paraṃ phaladāyakaṃ hutvā gacchatīti attho. **Dattupañña-****ttanti** dattūhi bāla manussehi paññattaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- bālehi abuddhīhi paññattamidaṃ dānaṃ, na paṇḍitehi. Bālā denti, paṇḍitā gaṇhantīti dassenti.

6. Karotosuttavaṇṇanā

211. **Karototi** (2.0312) sahatthā karontassa. **Kārayatoti** āṇattiyā kārentassa. **Chindatoti** paresāṃ hatthādīni chindantassa. **Chedāpayatoti** parehi chedāpe-
ntassa. **Pacatototi** daṇḍena piḷentassa. **Pacāpayatoti** parehi daṇḍādinā piḷāpentassa. **Socato socāpayatoti** parassa bhaṇḍaharaṇādīhi sokaṃ sayāṃ karontassāpi
parehi kārentassāpi. **Kilamato kilamāpayatoti** āhārupacchedabandhanāgārapave-
sanādīhi sayāṃ kilamentassapi parehi kilamāpentassapi. **Phandato phandāpayatoti** paraṃ phandantaṃ phandanakāle sayampi phandato parempi phandāpayato.
Pāṇamatipātayatoti pāṇaṃ hanantassapi hanāpentassapi. Evaṃ sabbattha kara-
ṇakārāpanavaseneva attho veditabbo.

gharam parivāretvā vilumpanam. Paripanthe tiṭṭhatoti āgatāgatānam acchinda-
Sandhinti gharasandhim. **Nillopanti** mahāvilopam. **Ekāgārikanti** ekameva
gharam parivāretvā vilumpanam. **Paripanthe tiṭṭhatoti** āgatāgatānam acchinda-
nattham magge tiṭṭhato. **Karoto na kariyati pāpanti** yaṃkiñci pāpam karomīti
saññāya karotopi pāpam na kariyati, natthi pāpam. Sattā pana karomāti evaṃsa-
ññino hontīti dīpenti. **Khurapariyantena**ti khuraneminā, khuradhārasadisapariya-
ntena vā. **Ekamaṃsakhalanti** ekamaṃsarāsīṃ. **Puñjanti** tasseva vevacanam. **Tato-**
nidānanti ekamaṃsakhalakaraṇanidānam.

Dakkhiṇanti dakkhiṇatīre manussā kakkhaḷā dāruṇā, te sandhāya **hanantoti**-ādi
vuttam. **Uttaranti** uttaratīre saddhā honti pasannā buddhamāmakā dhammā-
makā saṅghamāmakā, te sandhāya **dadantoti**-ādi vuttam. Tattha **yajantoti** mahā-
yāgam karonto. **Damenāti** indriyadamenā uposathakammena. **Samyamena**ti sīla-
samyamena. **Saccavajjena**ti saccavacanena. **Āgamoti** āgamanam, pavattīti attho.
Sabbathāpi pāpapuññanam kiriyameva paṭikkhipanti.

7. Hetusuttavaṇṇanā

212. Natthi (2.0313) **hetu natthi paccayoti** ettha **paccayoti** hetuvevacanameva.
Ubhayenāpi vijjamānameva kāyaduccaritādīnam saṃkilesapaccayaṃ, kāyasuca-
ritādīnañca visuddhipaccayaṃ paṭikkhipanti. **Natthi balanti** yamhi attano bale pati-
ṭṭhitā ime sattā devattampi mārattampi brahmattampi sāvakabodhimpī paccekabo-
dhimpī sabbaññutampi pāpuṇanti, taṃ balaṃ paṭikkhipanti. **Natthi vīriyanti**-ādīni
sabbāni aññamaññavevacanāneva. “Idaṃ no vīriyena, idaṃ purisathāmena, idaṃ
purisaparakkamena pattan”ti, evaṃ pavattavacanapaṭikkhepakaraṇavasena pane-
tāni visuṃ ādiyanti.

Sabbe sattāti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasese pariggaṇhanti. **Sabbe pāṇāti**
ekindriyo pāṇo, dvindriyo pāṇoti-ādivasena vadanti. **Sabbe bhūtāti** aṇḍakosava-
tthikosesu bhūte sandhāya vadanti. **Sabbe jīvāti** sāliyavagodhumādayo sandhāya
vadanti. Tesu hi te viruhanabhāvena jīvasaññino. **Avasā abalā avīriyāti** tesam
attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthi. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatāti** ettha **niya-**
tīti niyatatā. **Saṅgatīti** channam abhijātīnam tattha tattha gamanam. **Bhāvoti** sabhā-
voveva. Evaṃ niyatīyā ca saṅgatīyā ca bhāvena ca pariṇatā nānappakārataṃ
pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṃ, so
na bhavatīti dassenti. **Chasvevābhijātīsūti** chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca
dukkhañca paṭisaṃvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dassenti.

8-10. Mahādiṭṭhisuttādivaṇṇanā

213-215. Akatāti akatā. **Akaṭavidhāti** akatavidhānā, “evaṃ karohī”ti kenaci kāri-
tāpi na hontīti attho. **Animmitāti** iddhiyāpi na nimmitā. **Animmātāti** animmāpitā.
“Animmitabbā”tipi pāṭho, na nimmitabbāti attho. **Vañjhā**ti vañjhapasuvañjhātālā-

dayo viya aphaḷā kassaci ajanakā. Pabbatakūṭaṃ viya ʒhitāti **kūṭaṭṭhā**. Esikaṭṭhā-yino viya hutvā ʒhitāti **esikaṭṭhāyitṭhitā**, yathā sunikhāto esikatthambho niccalo tiṭṭhati, evaṃ ʒhitāti attho. **Na iñjantīti** esikatthambho viya ʒhitattā (2.0314) na calanti. **Na vipariṇamantīti** pakatiṃ na vijahanti. **Na aññamaññaṃ byābādhentīti** aññamaññaṃ na upahananti. **Nālanti** na samatthā. **Pathavīkāyoti-ādīsu** pathavīyeva pathavīkāyo, pathavīsamūho vā. **Sattannaṃtveva kāyānanti** yathā muggarāsi-ādīsu pahaṭaṃ satthaṃ muggarāsi-ādīnaṃ antareneva pavisati, evaṃ sattannaṃ kāyānaṃ antarena chiddena vivarena satthaṃ pavisati. Tattha “ahaṃ imaṃ jīvītā voropemī”ti kevalaṃ saññāmatameva hotiti dassenti.

Yonipamukhasatasahassānīti pamukhayonīnaṃ uttamayonīnaṃ cuddasasatasahassāni aññāni ca saṭṭhisatāni aññāni ca chasatāni **pañca ca kammuno satānīti** pañcakammasatāni cāti kevalaṃ takkamattakena niratthakadiṭṭhiṃ dīpenti. **Pañca ca kammāni tīṇi ca kammānīti-ādīsupi** eseva nayo. Keci panāhu “pañca kammānīti pañcīndriyavasena gaṇhanti, tīṇīti kāyakammādivasena”ti. **Kamme ca aḍḍhakamme cāti** ettha panassa kāyakammavacīkammāni kammanti laddhi, manokammaṃ upaḍḍhakammanti. **Dvaṭṭhipaṭipadāti** dvāsaṭṭhipaṭipadāti vadanti. **Dvaṭṭhantarakappāti** ekasmiṃ kappe catusaṭṭhi antarakappā nāma honti, ayaṃ pana aññe dve ajānanto evamāha.

Chaḷābhijātiyoti kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohitaḷbhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imā cha abhijātiyo vadanti. Tattha orabbhikā sūkarikā sākuṇīkā māgavīkā luddā macchaghātakā corā coraghātakā bandhanāgārikā, ye vā panaññepi keci kurūrakammantā, ayaṃ kaṇhābhijātīti vadanti. Bhikkhū nīlābhijātīti vadanti. Te kira catūsu paccayesu kaṇṭake pakkhipitvā khādanti, “bhikkhū ca kaṇṭakavuttikā”ti (a. ni. 6.57) ayaṃ hissa pāḷi eva. Atha vā kaṇṭakavuttikā eva nāma eke pabbajitāti vadanti. Lohitaḷbhijāti nāma nigaṇṭhā ekasāṭakāti vadanti. Ime kira purimehi dvīhi paṇḍaratarā. Gihī odātavasanā acelakasāvākā haliddābhijātīti vadanti. Evaṃ attano paccayadāyake nigaṇṭhehipi jeṭṭhakatare karonti. Ājīvakā ājīviniyo ayaṃ sukkābhijātīti vadanti. Te kira purimehi catūhi paṇḍaratarā (2.03 Nando vaccho, kiso saṃkicco, makkhali gosālo paramasukkābhijātīti vadanti. Te kira sabbehi paṇḍaratarā.

Aṭṭha purisabhūmiyoti mandabhūmi khiḍḍābhūmi vīmaṃsakabhūmi ujugatabhūmi sekhabhūmi samaṇabhūmi jānanabhūmi pannabhūmīti imā aṭṭha purisabhūmiyoti vadanti. Tattha jātaḍivasato paṭṭhāya satta divase sambādhattānato nikkhantattā sattā mandā honti momūhā, ayaṃ mandabhūmīti vadanti. Ye pana duggatito āgatā honti, te abhiṇhaṃ rodanti ceva viravanti ca, sugatito āgatā taṃ anussaritvā anussaritvā hasanti, ayaṃ khiḍḍābhūmi nāma. Mātāpitūnaṃ hatthaṃ vā pādaṃ vā mañcaṃ vā piṭhaṃ vā gahetvā bhūmiyaṃ padanikkhipanaṃ vīmaṃsakabhūmi nāma. Padasā gantaṃ samatthakālo ujugatabhūmi nāma. Sippāni sikkhanakālo sekhabhūmi nāma. Gharā nikkhama pabbajanakālo samaṇabhūmi nāma. Ācariyaṃ sevitvā jānanakālo jānanabhūmi nāma. “Bhikkhu ca pannako jino na kiñci āhā”ti evaṃ alābhiṃ samaṇaṃ pannabhūmīti vadanti.

Ekūnapaññāsa ājīvakasateti ekūnapaññāsa ājīvavuttisatāni. **Paribbājakasateti**

paribbājakapabbajjāsātāni. **Nāgavāsasateti** nāgamaṇḍalāsātāni. **Vīse indriyasa-**
teti vīsa indriyasātāni. **Timse nirayasateti** timsa nirayasātāni. **Rajodhātuyoti** raja-o-
kiraṇaṭṭhānāni. Hatthapiṭṭhipādapiṭṭhādīni sandhāya vadati. **Satta saññīgabbhāti**
oṭṭhagoṇagadrabha-ajapasumigamahimse sandhāya vadati. **Satta asaññīga-**
bbhāti sāliyavagodhumamuggakaṅguvarakakudrūsake sandhāya vadati. **Nigaṇṭhi-**
gabbhāti gaṇṭhimhi jātagabbhā, ucchuveḷunaḷādayo sandhāya vadati. **Satta**
devāti bahū devā, so pana sattāti vadati. Manussāpi anantā, so sattāti vadati. **Satta**
pesācāti pisācā mahantamahantā, sattāti vadati. **Sarāti** mahāsarā. Kaṇṇamuṇḍa-
rathakāra-anotatta-sihappapāta-chaddanta-mucalinda-kuṇḷadahe gahetvā
vadati.

Pavuṭāti gaṇṭhikā. **Papātāti** mahāpapātā. **Papātasātānīti** khuddakapapātasā-
tāni. **Supināti** mahāsupinā. **Supinasātānīti** khuddakasupinasātāni. **Mahākappi-**
noti mahākappānaṃ. Ettha ekamhā mahāsarā vassasate (2.0316) vassasate
kusaggena ekaṃ udakabinduṃ nīharitvā sattakkhattuṃ tamhi sare nirudake kate
eko mahākappoti vadati. Evarūpānaṃ mahākappānaṃ caturāsītisatasahassāni
khepetvā bāle ca paṇḍite ca dukkhassantaṃ karontiti ayamassa laddhi. Paṇḍitopi
kira antarāvisujjhitaṃ na sakkoti, bālopi tato uddhaṃ na gacchati.

Sīlena vāti acelakasīlena vā aññena vā yena kenaci. **Vatenāti** tādīseneva
vatena. **Tapenāti** tapokammena. **Aparipakkaṃ paripāceti** nāma yo “ahaṃ paṇḍito”-
ti antarā visujjhati. **Paripakkaṃ phussa phussa byantikaroti** nāma yo “ahaṃ bālo”-
ti vuttaparimāṇakālaṃ atikkamitvā yāti. **Hevaṃ natthīti** evaṃ natthi. Tañhi ubha-
yampi na sakkā kātunti dīpeti. **Doṇamiteti** doṇena mitaṃ viya. **Sukhadukkheti**
sukhadukkhaṃ. **Pariyantakateti** vuttaparimāṇena kālena katapariyanto. **Natthi**
hāyanavaḍḍhaneti natthi hāyanavaḍḍhanāni, na saṃsāro paṇḍitassa hāyati, na
bālassa vaḍḍhatīti attho. **Ukkaṃsāvakaṃseti** ukkaṃsāvakaṃsā. Hāyanavaḍḍha-
nānamevetāṃ vevacanaṃ. Idāni tamatthaṃ upamāya sādheṇa **seyyathāpi nāmā-**
ti-ādīmāha. Tattha **suttaḡuḷeti** veṭhetvā katasuttaḡuḷe. **Nibbeṭhiyamānameva pale-**
tīti pabbate vā rukkhagge vā ṭhatvā khittaṃ suttappamāṇena nibbeṭhiyamāna-
meva gacchati, sutte khīṇe tattheva tiṭṭhati, na gacchati evameva bālā ca paṇḍitā
ca kālavasena nibbeṭhiyamānā sukhadukkhaṃ palenti, yathāvuttena kālena ati-
kkamantīti dasseti.

11-18. Antavāsuttādivaṇṇanā

216-223. Antavā lokoti ekato vaḍḍhitanimittaṃ lokoti gāhena vā takkena vā
uppannadiṭṭhi. **Anantavā** Ti sabbato vaḍḍhitaṃ appamāṇanimittaṃ lokoti gāhena
vā takkena vā uppannadiṭṭhi. **Taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti** jīvañca sarīrañca ekamevāti
uppannadiṭṭhi. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti. Imāni tāva sotāpattimaggavasena
aṭṭhārasa veyyākaraṇāni ekaṃ gamaṇaṃ.

2. Dutiyagamanādivaggavaṇṇanā

224-301. Dutiyam (2.0317) gamanam dukkhasena vuttam. Tatrāpi aṭṭhāra-seva veyyākaraṇāni, tato parāni “rūpī attā hoti”ti-ādīni aṭṭha veyyākaraṇāni, tehi saddhim tam dutiyapeyyāloti vutto.

Tattha rūpīti ārammaṇameva “attā”ti gahitadiṭṭhi. **Arūpīti** jhānam “attā”ti gahitadiṭṭhi. **Rūpī ca arūpī cā**ti ārammaṇaṅca jhānaṅca “attā”ti gahitadiṭṭhi. **Neva rūpī nārūpīti** takkamattena gahitadiṭṭhi. **Ekantasukhīti** lābhītakkiṅkijātissarānam uppannadiṭṭhi. Jhānalābhinopi hi atīte ekantasukham attabhāvaṃ manasikaroto evaṃ diṭṭhi uppajjati. Takkinopi “yathā etarahi aham ekantasukhī, evaṃ samparāyepi bhavissāmi”-ti uppajjati. Jātissarassapi sattaṭṭhabhave sukhītabhāvaṃ passantassa evaṃ uppajjati, **ekantadukkhīti**-ādīsopi eeva nayo.

Tatthapeyyālo aniccadukkhasena tehiyeva chabbīsatiyā suttehi vutto, catuttapeyyālo tiparivaṭṭavasenāti.

Diṭṭhisamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Okkantasaṃyuttam

1-10. Cakkhusuttādivaṇṇanā

302-311. Okkantasaṃyutte **adhimuccatīti** saddhādhimokkham paṭilabhati. **Okkanto sammattaniyāmaṅ**ti pavīṭṭho ariyamaggaṃ. **Abhabbo ca tāva kālam kātunti** iminā uppane magge phalassa anantarāyataṃ dīpeti. Uppannasmiṅhi magge phalassa antarāyakaraṇam nāma natthi. Tenevāha- “ayaṅca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṃ puggalo na sotāpattiphalam sacchikaroti, ayaṃ vuccati puggalo ṭhitakappī”ti (pu. pa. 17). **Mattaso nijjhānam khamantīti** pamāṇato

olokanaṃ khamanti. Sesamaṃ sabbattha uttānamevāti.

Okkantasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā

312-321. Uppādasasaṃyutte (2.0318) sabbamaṃ pākaṭameva.

Uppādasasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kilesasaṃyuttavaṇṇanā

322-331. Kilesasaṃyutte **cittasesso upakkilesoti** kataracittassa? Catubhūmakacittassa. Tebhūmakacittassa tāva hotu, lokuttarassa kathaṃ upakkilesa hotīti? Uppattinivāraṇato. So hi tassa uppajjituṃ appadānena upakkilesoti veditabbo. **Nekhammaninnanti** navalokuttaradhammaninnaṃ. **Cittanti** samathavipassanācittaṃ. **Abhiññā sacchikaraṇīyesu dhammesū**ti paccavekkhaṇañāṇena abhijānitvā sacchikātabbesu chaḷabhiññādhammesu, ekaṃ dhammaṃ vā gaṇhantena nekkhammanti gahetabbaṃ. Sesamaṃ sabbattha uttānamevāti.

Kilesasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sāriputtasamuttamaṃ

1-9. Vivekajasuttādivaṇṇanā

332-340. Sāriputtasamuttassa paṭhame **na evaṃ hotīti** ahaṅkāramamaṅkāraṇaṃ pahīnattā evaṃ na hoti. Dutiyādīsupi eseva nayo. Paṭhamādīni.

10. Sucimukhīsuttavaṇṇanā

341. Dasame **sucimukhī**ti evaṃnāmikā. **Upasaṅkamī**ti theramaṃ abhirūpaṃ dassaṇīyaṃ suvaṇṇavaṇṇaṃ samantapāsādikamaṃ disvā “iminā saddhiṃ parihāsaṃ kariṣṣāmī”ti upasaṅkami. Atha therena tasmim vacane paṭikkhitte “idānissa (2.0319) vādaṃ āropessāmī”ti maññamānā **tena hi, samaṇa, ubbhamukho bhuñjasīti** āha. **Disāmukhoti** catuddisāmukho, catasso disā olokentoti attho. **Vidisāmukhoti** catasso vidisā olokento.

VatthuvijjātiracchānavijjāyāTi vatthuvijjāsaṅkhātāya tiracchānavijjāya. Vatthu-

vijjā nāma lābuvatthu-kumbhaṇḍavatthu-mūlakavatthu-ādīnaṃ vatthūnaṃ phala-sampattikāraṇakālajānanupāyo. **Micchājīvena jīvikam kappenti** teneva vatthuvijjā-tiracchānavijjāsaṅkhātena micchājīvena jīvikam kappenti, tesam vatthūnaṃ sampādanena pasanehi manussehi dinne paccaye paribhuñjantā jīvantīti attho. **Adhomukhā**ti vatthuṃ oloketvā bhuñjamānavasena adhomukhā bhuñjanti nāma. Evaṃ sabbattha yojanā kātabbā. Api cettha **nakkhattavijjā**ti “ajja imaṃ nakkhattam iminā nakkhattena gantabbaṃ, iminā idaṅcidaṅca kātabban”ti evaṃ jānanavijjā. **Dūteyyanti** dūtakammaṃ, tesam tesam sāsanaṃ gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahiṇagamananti** ekagāmasmiṃyeva ekakulassa sāsanaena aññakulaṃ upasaṅkamaṃ. **Aṅgavijjā**ti itthilakkhaṇapurisalakkaṇavasena aṅgasampattiṃ ñatvā “tāya aṅgasampattiyā idaṃ nāma labbhati”ti evaṃ jānanavijjā. **Vidisāmukhā**ti aṅgavijjā hi taṃ taṃ sarīrakoṭṭhāsaṃ ārabba pavattattā vidisāya pavattā nāma, tasmā tāya vijjāya jīvikam kappetvā bhuñjantā vidisāmukhā bhuñjanti nāma. **Eva-mārocesī**ti “dhammikaṃ samaṇā”ti-ādīni vadamānā sāsanaṃ niyyānikaṃ guṇaṃ kathesi. Taṅca paribbājikāya kathaṃ sutvā pañcamattāni kulasaṅgāhāni sāsane otariṃ-sūti.

Sāriputtasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nāgasamṃyuttam

1. Suddhikasuttavaṇṇanā

342. Nāgasamṃyutte **aṇḍajāti** aṇḍe jātā. **Jalābujāti** vatthikose jātā. **Samṣedajāti** samṣede jātā. **Opapātikāti** upapatitvā (2.0320) viya jātā. Idaṅca pana suttaṃ aṭṭhu-ppattiyā vuttaṃ. Bhikkhūnañhi “kati nu kho nāgayoniyo”ti kathā udapādi. Atha bhagavā puggalānaṃ nāgayonihi uddharaṇatthaṃ nāgayoniyo āvikaronto imaṃ suttaṃ māha.

2-50. Paṇītatarasuttādivaṇṇanā

343-391. Dutiyādīsu **vossaṭṭhakāyāti** ahituṇḍikaparibuddhaṃ agaṇetvā vissa-ṭṭhakāyā. **Dvayakārinoti** duvidhakāriṇo, kusalākusalakārinoti attho. **Sacajja mayanti** sace ajja mayaṃ. **Sahabyataṃ upapajjati** sahabhāvaṃ āpajjati. Tatrassa akusalaṃ upapattiyā paccayo hoti, kusalaṃ upapannānaṃ sampattiyā. **Annanti** khādanīyabhojanīyaṃ. **Pānanti** yaṃkiñci pānakaṃ. **Vatthanti** nivāsanapā-rupanaṃ. **Yānanti** chattupāhanaṃ ādiṃ katvā yaṃkiñci gamanapaccayaṃ. **Mālanti** yaṃkiñci sumanamālādipupphaṃ. **Gandhanti** yaṃkiñci candanādi-gandhaṃ. **Vilepananti** yaṃkiñci chavirāgakaraṇaṃ. **Seyyāvasathapadipeyyanti** mañcapīṭhādiseyyaṃ ekabhūmikādi-āvasathaṃ vaṭṭitelādipadīpūpakaraṇaṅca

detīti attho. Tesañhi dīghāyukatāya ca vaṇṇavantatāya ca sukhabahulatāya ca patthanaṃ katvā imaṃ dasavidhaṃ dānavatthūṃ datvā taṃ sampattiṃ anubhavitūṃ tattha nibbanti. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Nāgasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Supaṇṇasāmyuttavaṇṇanā

392-437. Supaṇṇasāmyutte pattānaṃ vaṇṇavantatāya garuḷā **supaṇṇā**ti vuttā. Idhāpi paṭhamasuttaṃ purimanayeneva aṭṭhuppattiyaṃ vuttaṃ. **Harantī**ti uddharanti. Uddharamānā ca pana te attanā hīne vā same vā uddharitūṃ sakkonti, na attanā paṇītare. Sattavidhā hi anuddharaṇīyanāgā nāma paṇītatarā kambalassatarā dhataratṭhā sattaśīdantaravāsino pathaviṭṭhakā pabbataṭṭhakā vimānaṭṭhakāti. Tatra aṇḍajādīnaṃ jalābujādayo paṇītatarā (2.0321), te tehi anuddharaṇīyā. Kambalassatarā pana nāgasenāpatino, te yattha katthaci disvā yo koci supaṇṇo uddharitūṃ na sakkoti. Dhataratṭhā pana nāgarājāno, tepi koci uddharitūṃ na sakkoti. Ye pana sattaśīdantare mahāsamudde vasanti, te yasmā katthaci vikampanaṃ kātuṃ na sakkā, tasmā koci uddharitūṃ na sakkoti. Pathaviṭṭhakādīnaṃ nilīyanokāso atthi, tasmā tepi uddharitūṃ na sakkoti. Ye pana mahāsamudde ūmiṭṭhe vasanti, te yo koci samo vā paṇītataro vā supaṇṇo uddharitūṃ sakkoti. Sesāṃ nāgasāmyutte vuttanayamevāti.

Supaṇṇasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gandhabbakāyasāmyuttavaṇṇanā

438-549. Gandhabbakāyasāmyutte **mūlagandhe** **adhivatthā**ti yassa rukkhassa mūle gandho atthi, taṃ nissāya nibbattā. So hi sakalopi rukkho tesāṃ upakappati. Sesapadesupi eseva nayo. **Gandhagandheti** mūlādīgandhānaṃ gandhe. Yassa hi rukkhassa sabbesampi mūlādīnaṃ gandho atthi, so idha gandho nāma. Tassa gandhassa gandhe, tasmīṃ adhivatthā. Idha mūlādīni sabbāni tesāmyeva upakappanti. **So dātā hoti mūlagandhānanti** so kāḷānusārikādīnaṃ mūlagandhānaṃ dātā hoti. Evaṃ sabbapadesu attho veditabbo. Evañhi sarikkhadānampi datvā patthanaṃ ṭhapenti, asarikkhadānampi. Taṃ dassetuṃ **so annaṃ detīti**-ādi dasavidhaṃ dānavatthu vuttaṃ. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Gandhabbakāyasāmyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Valāhakasāmyuttavaṇṇanā

550-606. Valāhakasaṃyutte **valāhakakāyikā**ti valāhakanāmake devakāye uppannā ākāsacārikadevā. **Sīta**valāhakāti sītakaraṇavalāhakā. Sesapadesupi eseva nayo. **Cetopaṇidhimanvāyā**ti cittatṭhapanam āgamma. **Sītam hotī**ti yaṃ vassāne vā hemante (2.0322) vā sītam hoti, taṃ utusamuṭṭhānameva. Yaṃ pana sītepi atisītam, gimhe ca uppannam sītam, taṃ devatānubhāvena nibbattam sītam nāma. **Uṇham hotī**ti yaṃ gimhāne uṇham, taṃ utusamuṭṭhānikaṃ pākatikameva. Yaṃ pana uṇhepi ati-uṇham, sītakāle ca uppannam uṇham, taṃ devatānubhāvena nibbattam uṇham nāma. **Abbham hotī**ti abbhamaṇḍapo hoti. Idhāpi yaṃ vassāne ca sisire ca abbhām uppajjati, taṃ utusamuṭṭhānikaṃ pākatikameva. Yaṃ pana abbheyeva ati-abbhām, sattasattāhampi candasūriye chādetvā ekandhakāram karoti, yañca cittavesākhamāsesu abbhām, taṃ devatānubhāvena uppannam abbhām nāma. **Vāto hotī**ti yo tasmim tasmim utumhi uttaradakkhiṇādi-paktivāto hoti, ayaṃ utusamuṭṭhānova. Yopi pana rukkhakkhandhādipadālano ativāto nāma atthi, ayañceva, yo ca aññopi akālavāto, ayaṃ devatānubhāvani-bbato nāma. **Devo vassatī**ti yaṃ vassike cattāro māse vassam, taṃ utusamuṭṭhānameva. Yaṃ pana vasseyeva ativassam, yañca cittavesākhamāsesu vassam, taṃ devatānubhāvanibbattam nāma.

Tatridam vatthu- eko kira vassavalāhakadevaputto talakūṭakavāsi khīṇāsava-ttherassa santikaṃ gantvā vanditvā aṭṭhāsi. Thero “kosi tvan”ti pucchi. “Aham, bhante, vassavalāhakadevaputto”ti. “Tumhākaṃ kira cittena devo vassatī”ti? “Āma, bhante”ti. “Passitukāmā mayan”ti. “Temissatha, bhante”ti. “Meghasīsam vā gajjitam vā na paññāyati, katham temissāmā”ti? “Bhante, amhākaṃcittena devo vassati, tumhe paṇṇasālam pavisathā”ti. “Sādhu devaputtā”ti so pāde dhovitvā paṇṇasālam pāvisi. Devaputto tasmim pavisanteyeva ekaṃ gītam gāyitvā hattham ukkhipi. Samantā tiyojanaṭṭhānam ekamegham ahosi. Thero addhatinto paṇṇasālam pavitṭhoti. Apica devo nāmesa aṭṭhahi kāraṇehi vassati nāgānubhāvena supaṇṇānubhāvena devatānubhāvena saccakiriyāya utusamuṭṭhānena mārāvaṭṭanena iddhibalena vināsameghenāti.

Valāhakasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā

607-661. Vacchagottasaṃyutte (2.0323) **aññāṇā**ti aññāṇena. Evaṃ sabbapadesu karaṇavaseneva attho veditabbo. Sabbāni cetāni aññamaññavevacanānevāti. Imasmiñca pana saṃyutte ekādasa suttāni pañcapaññāsa veyyākaraṇānīti veditabbāni.

Vacchagottasaṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Jhānasamuttam

1. Samādhimūlakasamāpattisuttavaṇṇanā

662. Jhānasam̐yuttassa paṭhame **samādhikusalo**ti paṭhamaṃ jhānaṃ pañcaṅgikaṃ dutiyaṃ tivaṅgikanti evaṃ aṅgavavatthānakusalo. **Na samādhismiṃ samāpattikusalo**ti cittaṃ hāsetvā kallaṃ katvā jhānaṃ samāpajjituṃ na sakkoti. Iminā nayena sesapadānipi veditabbāni.

2-55. Samādhimūlakaṭṭhitisuttādivaṇṇanā

663-716. Dutiyādīsu **na samādhismiṃ ṭṭhikusalo**ti jhānaṃ ṭṭhāpetuṃ akusalo, sattaṭṭha-accharāmaṭṭaṃ jhānaṃ ṭṭhāpetuṃ na sakkoti. **Na samādhismiṃ vuṭṭhānakusalo**ti jhānato vuṭṭhātuṃ

akusalo, yathāparicchedena vuṭṭhātum na sakkoti. **Na samādhismiṃ kallitakusaloti** cittaṃ hāsetvā kallaṃ kātum akusalo. **Na samādhismiṃ ārammaṇakusaloti** kasiṇārammaṇesu akusalo. **Na samādhismiṃ gocarakusaloti** kammaṭṭhānagocare ceva bhikkhācāragocare ca akusalo. **Na samādhismiṃ abhinīhāarakusaloti** kammaṭṭhānaṃ abhinīharitum akusalo. **Na samādhismiṃ sakkaccakārīti** jhānaṃ appetum sakkaccakārī na hoti. **Na samādhismiṃ sātaccakārīti** jhānappanāya sata-takārī na hoti, kadācideva karoti. **Na samādhismiṃ sappāyakārīti** samādhissa sappāye upakāra-kadhamme pūretum na sakkoti. Tato paraṃ samāpatti-ādīhi padehi (2.0324) yojetvā catukkā vuttā. Tesam attho vuttanayeneva veditabbo. Sakalaṃ panettha jhānasamṃyuttaṃ lokiyajjhānavaseneva kathitanti.

Jhānasamṃyuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti sārathappakāsiniyā samṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya

Khandhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samṃyuttanikāya-aṭṭhakathāya dutiyo bhāgo.